glasul BUCOVINEI

CERNĂUȚI BUCUREȘTI

3 / 2006
An. XIII. Nr. 51

INSTITUTUL CULTURAL ROMÂN

Rădăuțiul Civic

Revistă digitalizată gratuit de Asociația Rădăuțiul Civic, pentru păstrarea memoriei Bucovinei și pentru ca tot efortul oamenilor de cultură din Bucovina să fie accesibil și generațiilor de astăzi.

www.radautiulcivic.ro

Mai 2020

GLASUL BUCOVINEI

*

THE VOICE OF BUKOVINA

The Romanian Cultural Institute

THE VOICE OF BUKOVINA

A HISTORY AND CULTURE QUARTERLY

CERNOWITZ – BUCHAREST

2006, NO. 3
Year. XIII. No. 51

Editor-in-chief: ALEXANDRINA CERNOV
Honorary Member of the Romanian Academy

ADVISORY BOARD: Prof. Univ. Dr. Mircea Anghelescu (Bucharest), Acad. Radu Grigorovici (Bucharest), Ştefan Hostiuc (Cernowitz), Conf. Univ. Dr. Ştefan Purici (Suceava), Conf. Univ. Dr. Florin Pintescu (Suceava), Prof. Univ. Dr. Ion Popescu-Sireteanu (Iaşi), Arcadie Suceveanu (Chişinău), Drd. Valentin Săndulescu (Bucharest), Dr. Constantin Ungureanu (Chişinău), Dimitrie Vatamaniuc (Honorary Member of the Romanian Academy) (Bucharest).

EDITORIAL BOARD: Prof. Dr. Alexandrina Cernov, Prof. Dr. Ilie Luceac, Lector Univ. Dr. Harieta Mareci, Vasile Tărâțeanu.

Typesetting: Nadina Cioban.

Institutul Cultural Român

GLASUL BUCOVINEI

REVISTĂ TRIMESTRIALĂ DE ISTORIE ŞI CULTURĂ

CERNĂUŢI – BUCUREŞTI

2006, Nr. 3
Anul XIII. Nr. 51

Redactor-şef: ALEXANDRINA CERNOV
Membru de onoare al Academiei Române

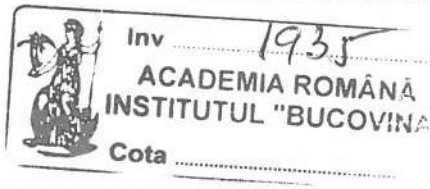

COLEGIUL DE REDACŢIE: prof. univ. dr. Mircea Anghelescu (Bucureşti), acad. Radu Grigorovici (Bucureşti), Ştefan Hostiuc (Cernăuţi), conf. univ. dr. Ştefan Purici (Suceava), conf. univ. dr. Florin Pintescu (Suceava), prof. univ. dr. Ion Popescu-Sireteanu (Iaşi), Arcadie Suceveanu (Chişinău), drd. Valentin Săndulescu (Bucureşti), dr. Constantin Ungureanu (Chişinău), Dimitrie Vatamaniuc (membru de onoare al Academiei Române) (Bucureşti).

REDACŢIA: prof. dr. Alexandrina Cernov, prof. dr. Ilie Luceac, lector univ. dr. Harieta Mareci, Vasile Tărâţeanu.

Culegere computerizată: Nadina Cioban.

CONTENTS

BUKOVINEAN PERSONALITIES

150 years since the birth of Dimitre Onciul

Dimitre Onciul *(1856–1923) (Portrtait)* 7
Dimitre Onciul, *The ages of Romanian history and its subdivisions. (Acceptance speech on 22 March/4 April 1906)* 9
Dimitrie A. Sturdza, *Mr. D. A. Sturdza's answer to D. Onciul's acceptance speech* 22
Ilie Luceac, *Dimitre Onciul: hommage from a grateful Bukovina* 26
Ligia-Maria Fodor, *Dimitre Onciul, Director General of the Romanian State Archives* 39
Harieta Mareci, *Dimitre Onciul. Formative stages and capabilities* 51

BUKOVINA – SOCIAL AND HISTORICAL PROCESSES

Daniel Hrenciuc, *Aspects of the integration of Germans from Bukovina into the Romanian Kingdom(1919–1940)* 57
Mihai-Aurelian Căruntu, *The repressive side of the Horthist occupation in northern Transylvania as reflected in the information gathered from the refugees settled in Bukovina* 81
Mihai Lazăr, *The education of Romanians from Bukovina in national spirit – priority of the "Political Magazine"* 95

LITERARY THEORY, HISTORY AND CRITICISM

Catinca Agachi, *Romanian literature in the neighbouring countries (1945 – 2000)* 101
Gheorghe Moldoveanu, *Aron Pumnul – professor in Cernauti* 135

BUKOVINA'S ARCHIVE

Ion Filipciuc, *Two Bukovinean poets: Teofil Lianu and Alfred Sperber* 141

ISSN 1222-5606

SUMAR

PERSONALITĂȚI BUCOVINENE

150 de ani de la nașterea lui Dimitre Onciul

Dimitre Onciul *(1856–1923) (Medalion)* 7
Dimitre Onciul, *Epocele istoriei române și împărțirea ei. (Discurs de recepție rostit la 22 martie/4 aprilie 1906)* 9
Dimitrie A. Sturdza, *Răspunsul la Discursul de recepție al d-lui D. Onciul* 22
Ilie Luceac, *Dimitre Onciul: omagiul Bucovinei recunoscătoare* 26
Ligia-Maria Fodor, *Dimitre Onciul, director general al Arhivelor Statului din România* 39
Harieta Mareci, *Dimitre Onciul. Etape și valențe formative* 51

BUCOVINA – PROCESE ISTORICE ȘI SOCIALE

Daniel Hrenciuc, *Aspecte privind integrarea germanilor bucovineni în Regatul României Mari (1919–1940)* 57
Mihai-Aurelian Căruntu, *Dimensiunea represivă a ocupației horthyste din nordul Transilvaniei reflectată în informații obținute de la refugiații stabiliți în Bucovina* 81
Mihai Lazăr, *Educația în spirit național a românilor din Bucovina – obiectiv prioritar al „Revistei Politice"* 95

TEORIE, CRITICĂ ȘI ISTORIE LITERARĂ

Catinca Agachi, *Literatura română din țările vecine (1945–2000)* 101
Gheorghe Moldoveanu, *Aron Pumnul – profesor la Cernăuți* 135

ARHIVA BUCOVINEI

Ion Filipciuc, *Doi poeți bucovineni: Teofil Lianu și Alfred Sperber* 141

ISSN 1222-5606

150 DE ANI DE LA NAȘTEREA LUI DIMITRE ONCIUL

DIMITRE ONCIUL

(1856 – 1923)

Viitorul istoric și-a făcut studiile liceale (1868–1876) și universitare (istoria și geografia, 1876–1879) la Cernăuți. Și-a continuat specializarea la Viena (1879–1881). În anii studenției s-a numărat printre membrii Societății „Arboroasa"; a fost inițiator și fondator al Societății studențești „Junimea", al cărei prim-președinte a fost ales. A făcut studii de epigrafie latină, diplomatică, paleografie și sigilografie la Universitatea și la Institutul de Istorie Austriacă din Viena. În perioada în care s-a aflat la Viena, a activat în cadrul Societății studenților români „România Jună". În 1884 a susținut, la Universitatea din Cernăuți, teza de doctorat *Über die Anfänge des Römänischen Staatswesens*. Profesor la Liceul (1885–1886) și la Școala Normală (1887–1896) din Cernăuți, unde a predat istoria și limba română. Între 1896 și 1923 a fost profesor de istorie veche a românilor la Universitatea din București; decan al Facultății de Litere și Filosofie (1919–1923). Între 1900 și 1923 s-a aflat la conducerea Arhivelor Statului din București. Îi revine meritul de a fi fost întemeietorul (1922) și primul președinte al Comisiei Consultative Heraldice. A fost considerat drept creatorul școlii critice în istoriografia română. În general,

activitatea sa ştiinţifică s-a concentrat asupra două probleme cardinale: originea şi dezvoltarea poporului român şi modul de formare al Ţărilor Române ca state de sine stătătoare, fiind, prin excelenţă, istoric al Evului Mediu românesc, despre care a lăsat numeroase scrieri, între care: *Dragoş şi Bogdan, fondatorii Principatului românesc* (1884); *Teoria lui Roesler. Studii asupra stăruinţei românilor în Dacia Traiană de A. D. Xenopol. Dare de seamă critică* (1885); *Despre controversata chestiune română* (1887); *Radul Negru şi originile Principatului Ţării Româneşti* (1891–1892); *Originile Principatelor Române* (1899); *Papa Formosus şi tradiţia noastră istorică* (1900); *Românii în Dacia Traiană până la întemeierea Principatelor (Chestiunea română)* (1902); *Tradiţia istorică în chestiunea originilor române* (1907). S-a ocupat şi de istoria diferitelor provincii româneşti: Bucovina (*Zür Geschichte der Bukowina*, 1887); Maramureş (*Din istoria românilor din Maramureş*, 1890); Banat (*Date istorice despre Banat*, 1919); Dobrogea (*Date istorice asupra Dobrogei*, 1919). A publicat documente descoperite în arhive din Viena (*Acte privitoare la instalarea episcopului Dosoftei în Cernăuţi la 30 ian. (10 febr.)* 1782. *Culegere din Arhiva Ministerului I.R. de Război din Viena*, 1890; *Documente inedite privitoare la istoria românilor. I. Suceava. 18 novembre 1392. Roman Vodă dăruieşte fraţilor lui Toader şi fraţilor lui Dumitru, Petru, Mihail şi Giurgiu un sat pe Suceava*, 1894; *Un act românesc de la muma lui Mihai Viteazul*, 1901); a avut preocupări referitoare la genealogie (*În chestiunea filiaţiunii lui Basarab cel Tânăr*, 1903) şi cronologie (*Periodizarea istoriei românilor şi despre dezvoltarea istoriei*, 1899; *Datele cronicilor moldoveneşti asupra anilor de domnie ai lui Alexandru cel Bun*, 1905; *Anul morţii marelui Basarab Voievod*, 1923). Ca preşedinte al Comisiunii Monumentelor Istorice (din 1919), a inaugurat cercetările arheologice medievale, fiind preocupat îndeosebi de salvarea monumentului de la Curtea de Argeş (*În chestiunea Bisericii Domneşti de la Curtea de Argeş. Săpăturile de la Biserica Domnească din Curtea de Argeş*).

La 1/13 aprilie 1889, a fost ales membru corespondent, iar la 11/24 aprilie 1905 – membru titular al Academiei Române, în fruntea căreia s-a aflat, ca vicepreşedinte (25 mai/7 iunie 1913 – 28 mai/10 iunie 1916; 11 iunie 1919 – 12 iunie 1920) şi ca preşedinte (12 iunie 1920 – 20 martie 1923); a fost, de asemenea, şi preşedinte al Secţiunii Istorice a Academiei Române (1911–1914; 1919–1922).

La 22 martie/4 aprilie 1906, în cadrul discursului de recepţie a făcut un scurt portret al înaintaşului său în scaunul academic, Nicolae Ionescu, care, „ca publicist, ca profesor, ca om politic era în toate un reprezentant al timpului şi al mediului în care s-a format, cu calităţile şi neajunsurile epocei ce a produs pe patrioţii renaşterii noastre politice", „meritul său personal" fiind de a-şi fi pus calităţile „în serviciul ţării şi al neamului, cu tot devotamentul patriotismului său". În continuare, pornind de la ideea potrivit căreia „Istoria, ca cunoştinţă despre dezvoltarea oamenilor în manifestarea lor ca fiinţe sociale, are în vedere prezentul ca scop final", se opreşte pe larg asupra periodizării istoriei românilor. Aşa după cum afirma secretarul general al Academiei Române, Dimitrie A. Sturdza (1833–1914) în răspunsul său, el „aplică pentru întâiaş dată în istoria României metoda ştiinţelor moderne şi prin aceasta contribuieşte a ne ajuta să facem un pas înainte în dezvoltarea noastră politică", introducând pe cei prezenţi „în istoria românească pe poarta cea mare, de unde străluceşte adevărul".

EPOCELE ISTORIEI ROMÂNE ŞI ÎMPĂRŢIREA EI

Discurs de recepţie
ţinut de către academicianul Dimitre Onciul
în Aula Academiei Române, 22 martie/4 aprilie 1906

Domnilor şi onoraţi colegi,

Aniversarea ce România se găteşte a serba în acest an jubiliar, rememorând cei 40 de ani de glorioasă domnie a M.S. prea înălţatului nostru rege şi domn, împreună cu 18 secole de la întemeierea poporului român în Dacia lui Traian, această sărbătoare a României şi a neamului românesc comemorează, totdeodată, o nouă epocă în istoria noastră contemporană, o nouă eră în viaţa politică, cum şi în viaţa intelectuală a românilor.

Întemeierea augustei dinastii a României, făcând să reînvie mărirea strămoşească, apusă de secole cu vechile dinastii naţionale, şi Constituţia ce a creat noul stat România, desăvârşind unirea celor două ţări surori într-un singur stat indivizibil, au inaugurat, acum 40 de ani, această nouă eră.

Precum în dezvoltarea statului român, noua epocă e nu mai puţin însemnată şi în cultura neamului românesc. Acum 40 de ani, înfiinţându-se Societatea Literară Română, transformată, apoi, în Academia Română de astăzi, s-a întemeiat acest înalt institut de cultură a toată românimea, reprezentată aci prin fruntaşii cugetării naţionale şi ai literelor române de pretutindeni, acest areopag diregător al lucrărilor intelectuale româneşti, menită să întrupeze înalta cugetare şi unitatea culturală a românismului.

Înfiinţată prin decretul Locotenenţei domneşti, din 1 aprilie 1866, Societatea Literară Română, care, la constituirea sa, a primit numele de Societatea Academică Română, se compunea din 21 membri, între care 7 din România şi 14 din celelalte ţări locuite de români. Din acei 21 înaintaşi, numiţi, parte în 1866, dintre românii din afară, parte în 1867, din România, rămas-au numai patru venerabili veterani. Cel din urmă, care a trecut în lumea nemuririi, este fericitul întru pomenire Nicolae Ionescu, răposat la 24 ianuarie 1905.

Domnilor colegi,

Mi-aţi făcut înalta onoare de a mă chema în mijlocul d-voastre în locul acestui luptător veteran din falanga patrioţilor ce au făcut România contemporană. Vă rog să primiţi încredinţarea simţămintelor mele de adâncă recunoştinţă. N-am năzuinţă mai înaltă pentru mine decât să mă fac vrednic de înalta datorie pentru care m-aţi chemat în acest loc, prea puţin meritat prin ceea ce am îndeplinit până acum. Pătruns de conştiinţa misiunii ce mi-aţi încredinţat, intru, cu tot devotamentul meu pentru datorie, în acest sanctuar al scripturilor române.

Înaintaşul de fericită amintire, Nicolae Ionescu, veteranul pe care-l jelim, a fost numit membru al Societăţii Literare Române prin decretul domnesc din 20 iulie 1867. Născut în 1820, dânsul s-a format ca tânăr în generaţia renaşterii naţionale, a conlucrat ca bărbat la Unirea Principatelor şi la întemeierea regatului român, iar ca octogenar a fost pildă de patriotism şi de devotament pentru datorie noii generaţiuni a României contemporane. Peste jumătate de secol, defunctul a stat în serviciul ţării ca profesor, ca publicist, ca om politic.

În 1855, îl găsim colaborând la cele trei foi mai însemnate din Iaşi: „România literară", redactată de V. Alecsandri, pentru care scria cronica politică, „Steaua Dunării", redactată de M. Kogălniceanu, ambele înfiinţate atunci, şi „Zimbrul", reapărut în acelaşi an. În 1856, el fu însărcinat, de Partidul Naţional, să redacteze, la Bruxelles, jurnalul „Etoile du Danube", înfiinţat spre a susţinea cauza română în străinătate, pentru care scop şi-a dat demisiunea din funcţia de profesor. Cu toate neajunsurile ce Constantin Hurmuzaki, într-o scrisoare către Ion Maiorescu, din 4 septemvrie 1856[1], le arăta cu privire la această însărcinare, Nicolae Ionescu, ca redactor al jurnalului „Etoile du Danube", la Bruxelles, între 1856–1858, a adus recunoscute servicii. Vestitor al dorinţelor naţionale în Europa occidentală, el a dat partea sa de muncă pentru Unirea Principatelor, în serviciul căreia s-a pus cu toată râvna patriotismului său.

Pe urmă, ca profesor de istorie la Universitatea din Iaşi (1863–1891), el a încălzit, cu farmecul cuvântului său, tânăra generaţie. Dar, preocupat de chestiunile politice de la ordinea zilei, profesorul Ionescu avea prea puţină tihnă pentru activitatea ştiinţifică. Publicaţiunile sale istorice se mărginesc la conferinţe asupra istoriei naţionale, ţinute în Ateneul Român[2], pe lângă comunicări şi dări de seamă făcute în Academie.

. Mai productivă a fost activitatea sa parlamentară, fecundă în discursuri. Armonia graiului, căldura cuvântului şi măiestria frazei dădea discursurilor sale un farmec deosebit, asigurându-i succesul, chiar dacă fondul era mai puţin elocvent. Ca ministru al Afacerilor Străine (24 iulie 1876 – 25 martie 1877), politicul Ionescu era pentru neutralitatea României în războiul ruso-turc; înaintea convenţiunii cu Rusia (din 4 aprilie următor), el îşi prezentă demisiunea din minister şi se abţinu chiar de la votare la proclamarea independenţei. Alianţa cu Rusia nu se împăca cu simţămintele patriotului crescut în vremile protectoratului rusesc, nici cu vederile şi convingerile liberalului intransigent. Câteva zile înainte de retragerea din minister, M. S. regele, trimiţând părintelui său o broşură anonimă a ministrului său de Externe, *L'état roumain et la paix d'Orient*, îl aprecia astfel: „Partea istorică e destul de interesantă. Ionescu este mai bun profesor decât politic"[3].

Ca publicist, ca profesor, ca om politic, veteranul academician era, în toate, un reprezentant al timpului şi al mediului în care s-a format, cu calităţile şi neajunsurile epocei ce a produs pe patrioţii renaşterii noastre politice. Meritul său personal a fost de a-şi pune calităţile în serviciul ţării şi al neamului, cu tot devotamentul patriotismului său. Onoare memoriei lui.

Domnilor colegi,

Daţi-mi voie să vă cer acum binevoitoarea d-voastră atenţie pentru subiectul ce voi să tratez, vorbind despre *Epocele istoriei române şi împărţirea ei.*

Ca în toate ramurile ştiinţei, nu mai puţin şi în istorie, împărţirea materiei este una din chestiunile fundamentale de metodă. Întrebarea asupra principiilor după care se face împărţirea materiei istorice a ocupat şi ocupă şi pe istorici şi pe filosofi, fiind discutată din deosebite puncte de vedere.

După natura sa, istoria nu poate avea o împărţire sistematică şi absolută, valabilă pentru totdeauna. Faptele istorice – adecă faptele oamenilor, în manifestarea lor ca fiinţe sociale în cursul timpurilor, cari alcătuiesc sfera cunoştinţei istorice – se petrec în nişte asociaţiuni de oameni în continuă prefacere şi se succed în timp. După cum aceste fapte se înfăţişează, împărţirea materiei istorice poate fi numai o împărţire generală, după felul asociaţiunilor făptuitoare şi după dezvoltarea lor în succesiunea timpurilor.

Ca asociaţiuni făptuitoare în istorie sunt date, mai ales, popoarele şi statele, cele mai caracteristice forme de manifestare a oamenilor ca fiinţe sociale. Din acest punct de vedere deosebim istoria generală a popoarelor şi statelor, numită istorie universală, şi istoria specială a unor popoare şi state, numită istorie naţională. După tema specială, care se poate mărgini la cercuri şi mai restrânse, se deosebesc multe feluri de istorie specială pentru deosebitele forme de manifestare a oamenilor ca societate şi în societate. Din punctul de vedere al succesiunii în timp, se face împărţirea cronologică a istoriei; ea este dată prin însăşi natura dezvoltării istorice, atât în istoria generală, cât şi în cea specială. Dar nici o împărţire cronologică nu poate fi absolută şi perpetuă; ea trebuie să fie făcută totdeauna din punctul de vedere al scopului final, iar acest punct de vedere se schimbă mereu prin prefacerile urmate în timp.

Istoria, ca cunoştinţă despre dezvoltarea oamenilor în manifestarea lor ca fiinţe sociale, are în vedere prezentul ca scop final. Ceea ce ea caută să cunoască nu este atât faptul cum oamenii au fost în trecut, cât modul cum ei au devenit, ceea ce sunt în prezent. Ceea ce obiectiv este dat pentru investigaţia istorică nu e trecutul propriu-zis, ci numai amintirile şi resturile lui, păstrate până în prezent. Numai ceea ce în prezent e încă netrecut din cele trecute, fie amintiri, fie resturi din ceea ce a fost şi s-a întâmplat poate fi obiectul investigaţiunii istorice. Deci, istoria are drept problemă nu atât de a reconstitui trecutul, cât de a explica prezentul cu ajutorul cunoştinţei trecutului din resturile şi amintirile lui. Explicând prezentul, ea îndreaptă calea viitorului. Prin cunoştinţa trecutului, a înţelege prezentul şi a îndrepta viitorul este problema cea din urmă şi tot rostul istoriei.

Aşa fiind, prezentul, cu problemele sale, este şi rămâne scopul final al cunoştinţei istorice. Considerarea pentru prezent ca rezultat al trecutului nu poate să tulbure cunoştinţa adevărului istoric; căci, numai adevărul asupra trecutului va putea să explice prezentul şi numai acest adevăr este istorie. Dar istoria nu caută adevărul pentru adevăr, adevărul absolut, ci adevărul pentru scop: „die Wahrheit un des Zweckes willen", cum zice un mare învăţat german[4]. Întotdeauna istoria şi educaţia ce se face popoarelor prin studiul istoriei trebuie să aibă în vedere societatea şi problemele speciale ale epocei ce formează prezentul în fiecare timp dat.

Acest principiu fundamental pentru concepţia modernă a istoriei în general urmează să fie cu atât mai mult un principiu diregător al istoriei naţionale. Din acest punct de vedere trebuie să procedăm şi la împărţirea istoriei române, îmbrăţişând dezvoltarea istorică de până acum a poporului şi a statului român.

În istoria generală a popoarelor şi statelor, ca şi în istoria specială a lor, perioadele istorice în care se împarte materia istorică sunt determinate prin epocele mari cu care începe şi se încheie un anume fel de dezvoltare istorică. Înţelegem prin *epocă* (επoχή = oprire) un punct fix în istorie, o dată, un moment când s-a întâmplat un fapt mai însemnat; iar prin *perioadă*, un spaţiu de timp între două epoce. Numai în înţeles impropriu, luându-se *pars pro toto*, termenul *epocă* se întrebuinţează pentru perioadă, după caracterul epocei, ca notă caracteristică a perioadei întregi, precum epoca Renaşterii, epoca fanarioţilor ş.a. O împărţire în perioade trebuie să aibă, ca fiecare împărţire metodică, acelaşi principiu de diviziune (*fundamentum divisionis*, cum se zice în logică), adică punctul de vedere din care se face împărţirea trebuie să fie ales după o notă caracteristică de aceeaşi ordine. Aşa, de pildă, nu putem determina o perioadă din punct de vedere politic, iar alta din punct de vedere cultural sau de altă ordine. O împărţire bună a istoriei se mai cere să aibă şi oarecare armonie cronologică, întrucât ar admite epocele caracteristice şi să nu scape din vedere scopul final. Să vedem dacă, după această normă, putem primi una din împărţirile de până acum ale istoriei române.

Cea dintâi împărţire a istoriei române în perioade s-a făcut de Engel, în *Geschichte der Moldau und Walachei* (scrisă ca parte din *Geschichte des ungarischen Reiches und seiner Nebenländer*, Halle, 1804). Considerând Principatele Române ca ţări dependente de Regatul ungar, Engel împarte istoria lor, ca şi pe cea a Ungariei, în o parte mai veche, până la bătălia de la Mohács, la 1526, după care s-a desfiinţat vechiul regat ungar, şi în o parte mai nouă, de la acea dată încoace. Aceste două părţi principale sunt subîmpărţite în câte două perioade pentru fiecare principat: 1) istoria veche a ţării până la întemeierea principatului respectiv; 2) perioada de la întemeiere până la 1526; 3) perioada de la 1526 până la fanarioţi; 4) perioada fanarioţilor, în care scria autorul. Din punctul de vedere al opului şi pentru timpul său, această împărţire era cât mai raţională; astăzi, ea este învechită. De atunci a rămas epoca fanarioţilor ca perioadă deosebită în împărţirile ce au urmat până acum, perioadă care, pe timpul autorului, era istoria contemporană a Principatelor.

Trecând peste împărţirile făcute pe urmă, cari, de asemenea, nu mai sunt de actualitate, cum şi peste împărţirea din cărţile didactice, cari acum urmează după programa oficială, avem să luăm în privire numai două împăţiri mai nouă: a d-lui Xenopol, în *Istoria românilor* (1888–1893) şi în *Histoire des Roumains* (1896), şi a d-lui Iorga, în *Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen* (1905). Dar numai d-l Xenopol dă o împărţire în perioade, pe cari o motivează, pe când d-l Iorga împarte materia numai în secţiuni (*Abschnitte*) şi capitole, determinate, totuşi, după epoce caracteristice.

D-l Xenopol deosebeşte următoarele patru perioade: 1) istoria veche, cuprinzând *formarea naţionalităţii române* din timpurile cele mai vechi (d-sa începe cu sciţii din a. 513 î.H.) până la întemeierea Principatelor; 2) istoria medie, numită *epoca slavonismului*, de la întemeierea Principatelor până la Matei Basarab şi Vasile Lupu (1290–1633); 3) istoria modernă, numită *influenţa grecească*, de la Matei Basarab şi Vasile Lupu până la revoluţia grecească (1633–1821); 4) istoria contemporană, de la revoluţia grecească din 1821 până în zilele noastre, numită *epoca românismului*, „în cari – cum zice d-sa – poporul român

ajunge, în sfârşit, după lungi zbuciumări, să intre în matca proprie a dezvoltării sale, acea românească".

În această împărţire, principiul de diviziune pentru perioadele de la întemeierea Principatelor e ales din punct de vedere cultural, deşi perioada precedentă e limitată din punct de vedere politic, prin întemeierea statului român. D-l Xenopol zice: „Elementul osebitor al acestor perioade nu poate fi luat în faptele politice, cari nu cuprind ceva caracteristic de la secol la secol... Dacă căutăm însă la viaţa culturală, cari tocmai pare a lipsi din Ţările Române, găsim în curând o deosebire radicală între momentele ei, cari constituie tot atâtea perioade deosebite în istoria acestei vieţi" (Precuvântare).

Împărţirea făcută din acest punct de vedere prezintă, însă, unele neajunsuri chiar în raport cu istoria culturii române. Influenţa slavă, admisă ca notă caracteristică a perioadei numite epoca slavonismului era, în realitate, cu mult mai veche decât Principatele, unde ea, sau mai bine zis limba slavonească, întrebuinţată ca limbă bisericească şi oficială, s-a menţinut câtva timp, ca urmare a acelei influenţe mai vechi, odinioară, şi politică şi culturală. Iar influenţa grecească, admisă ca notă caracteristică a perioadei următoare, începând de la Matei Basarab şi Vasile Lupu, încă nu era pe atunci atât de predominantă, încât să poată fi considerată ca semn distinctiv al unui timp când cultura naţională începea a se manifesta mai puternic prin introducerea limbii române în biserică şi stat, când scriitori ca Costineştii şi Dimitrie Cantemir deşteptau simţul naţional, ca entuziaşti propagatori ai conştiinţei de originea romană şi ai ideii naţionale. De altă parte, din punct de vedere cultural, influenţa grecească, existentă numai în Principate mai ales sub fanarioţi, nu priveşte şi pe românii de peste munţi, de asemenea părtaşi la dezvoltarea noastră culturală; chiar în timpul influenţei greceşti în Principate se manifestă peste munţi curentul cultural, reprezentat prin Clain, Şincai şi Maior, ca continuatori ai curentului literar de renaştere naţională, început cu Costineştii şi Cantemir şi întrerupt, dincoace de munţi, prin domnia fanarioţilor. Faţă cu aceste manifestări ale culturii naţionale, începând din secolul al XVII-lea, împărţirea istoriei române, după întemeierea Principatelor ca state româneşti, în o perioadă a slavonismului şi o perioadă a grecismului, până a ajunge la perioada românismului, ca singura perioadă naţională a istoriei noastre, abia de la 1821 încoace, nu poate fi menţinută.

În general, nu după influenţe culturale străine se pot determina perioadele în istoria unui popor cu civilizaţie proprie, ci după epocele mari ale dezvoltării sale în manifestarea sa ca naţiune. Şi, cum această manifestare se face mai ales în stat şi prin stat, epocele caracteristice pentru împărţirea istoriei naţionale trebuie să fie luate din dezvoltarea politică, cea fundamentală în istoria statelor şi popoarelor.

Punctul de vedere politic este cel ales de d-l Iorga pentru împărţirea ce dă materiei în secţiuni şi capitole, fără să insiste asupra împărţirii în perioade. Din cele opt secţiuni, precedate de o introducere etnografică-istorică, până la apariţia românilor în istorie, reiese o împărţire a istoriei române în cinci perioade: 1) românii până la întemeierea Principatului Ţării Româneşti (s. I şi II); 2) timpul neatârnării şi al atârnării mai slobode de Imperiul Otoman (s. III) până la moartea lui Ion Vodă cel Cumplit (1574); 3) apăsătoarea suzeranitate turcească până la fanarioţi (s. IV şi V); 4) timpul fanarioţilor (s. VI); 5) naşterea şi izbânda simţului naţional şi starea actuală a poporului român (s. VII şi VIII).

Împărțirea e făcută după gradul de independență și dependență politică de la o epocă la alta, până la 1821. Dar, din acest punct de vedere, în perioada apăsătoarei suzeranități turcești, începută în 1574, ca perioadă de decadență, nu încape bine domnia lui Mihai Viteazul, una din gloriile istoriei noastre, domnie ce urmează abia după două decenii de la acea dată. Iar în perioada de la 1821 încoace nu poate să intre, deopotrivă, istoria României contemporane, a României dinastice, constituționale și independente, a României regale de astăzi. Această România, cu poziția ce a câștigat ca factor politic în concertul puterilor europene, se deosebește atât de mult de cele două principate de la 1821 și de sub regimul Regulamentului Organic, cu domni numiți de Poartă, supuși bunului plac al Rusiei „protectoare", cum și chiar de Principatele Unite de sub domnia lui Cuza Vodă, încât ea se prezintă hotărât ca un alt stat, în aceeași țară și la același popor, stat deosebit chiar și prin un alt nume. Deci, împărțirea istoriei române, din punctul de vedere al dezvoltării politice a statului român până în prezent, cere să fie alta.

Țin să observ, însă, că deosebirea de vederi în această întrebare nu atinge, în aprecierea mea, întru nimic meritul general al opurilor în cestiune, prin cari și d-l Xenopol și d-l Iorga au adus netăgăduit însemnate servicii istoriografiei și cunoștinței istoriei noastre.

*

În noua împărțire ce trebuie să dăm istoriei române se impune, mai înainte de toate, întrebarea asupra începuturilor ei. Punctul de plecare cel natural al istoriei unui popor este, negreșit, originea lui. Istoria românilor ca popor latin trebuie, așadar, să plece de la timpul când elementul latin a fost plantat pe pământul devenit românesc, adică de la cucerirea romană a teritoriului unde s-a format și s-a dezvoltat poporul român.

„Originea naționalității române – zice lingvistul Miklosich – este, în acea epocă timpurie, când piciorul romanului a călcat pentru prima dată pământul Illyricului". În adevăr, prin cucerirea Illyricului, începută încă în timpul Republicii, s-a aruncat prima sămânță a naționalității române în sudul Dunării, între Adriatica și Marea Neagră, părți definitiv supuse dominațiunii romane sub Octavian August. Dar abia peste un secol mai târziu, cucerirea Daciei de către Traian, prin cari stabilirea elementului latin la Dunăre a fost îndeplinită, a dat ființă poporului român în această patrie a lui și a format teritoriul istoriei române ca atare. Astfel, originea poporului român și începutul istoriei sale sunt în legătură cu începuturile dominațiunii romane la Dunăre sub cei doi împărați: August, ca începător, Traian, ca îndeplinitor al întemeierii neamului românesc.

Deci, nici cu sciții din zilele lui Darie Hystaspes, nici cu geții din vremea lui Alexandru Machedon sau cu dacii lui Boirebistes, cum nici abia cu vlahii lui Vasile Bulgaroctonul poate să înceapă istoria română. Punctul ei de plecare nu poate fi decât de la cucerirea romană a teritoriului unde s-a format și unde se află astăzi poporul român. Între acest *terminus a quo* și între prezent, ca *terminus ad quem*, se desfășoară istoria românilor.

Timpul de la cucerirea romană până la întemeierea statului român, cuprinzând formarea poporului român și pregătirea lui pentru o viață politică

proprie, este o perioadă, cum am zice, anteistorică. Denumirea corespunzătoare pentru această I-a parte este *istoria veche a românilor*. Înlăuntrul ei putem deosebi patru subdiviziuni, fiecare de câte 3–4 secole: 1) timpul cuceririi şi dominaţiunii romane, de la cucerirea Illyricului până la părăsirea Daciei (271); 2) timpul năvălirilor şi al stăpânirii barbarilor în Dacia până la întemeierea statului bulgar (679); 3) timpul predomnirii bulgare până la întemeierea Regatului ungar (1000) şi desfiinţarea statului bulgar (1008); 4) timpul predomnirii ungureşti şi al Imperiului româno-bulgar al Asanizilor (1186–1257), cu începuturile organizaţiunii politice româneşti, până la întemeierea statului român.

Luăm drept punct de plecare cucerirea Illyricului, ca epocă la cari se urcă originile române la sudul Dunărei, atât ale macedo-românilor şi istro-românilor, cât şi ale elementului roman transdanubian în alcătuirea daco-românilor, parte adus la colonizarea Daciei, parte adăugat prin transmigrări române în Evul Mediu. În timpul dominaţiunii romane, de la cucerirea Illyricului până la părăsirea Daciei, s-a întemeiat, prin colonizaţia romană şi prin romanizarea elementului autohton traco-iliric, naţionalitatea română pe ambele maluri ale Dunărei, în părţile mai mult sau mai puţin romanizate ale Illyricului şi ale Daciei (colonizată mai intensiv între Olt şi Timiş, până la Mureş), patria strămoşilor.

În timpul năvălirilor, până la întemeierea statului bulgar, au urmat prefacerile ce au schimbat cu desăvârşire soarta elementului latin la Dunăre. Prin ocuparea provinciilor romane din dreapta Dunărei, de la Marea Neagră până la Adriatica, de către slavi şi vechii bulgari turanici, în cursul secolului al VII-lea, Imperiul Romaniei (cum se numea Imperiul Roman Bizantin) a pierdut caracterul său roman de până atunci, devenind predominant elementul grec din părţile meridionale, iar elementul roman al Illyricului s-a risipit, pierzându-se în acele vremi când „sângele curgea ca apa", sau retrăgându-se unde găsea adăpost, mai ales spre miazăzi, în locuinţele de apoi ale macedo-românilor. Aceasta este epoca ce desparte [pe] români de români.

În timpul predomnirii bulgare ce a urmat apoi în ţările de la Dunărea de jos, românii din Dacia, izolaţi de restul Imperiului Roman şi de lumea latină, au fost supuşi influenţei bulgaro-slave; atunci s-au făcut aci şi primele începuturi de organizare românească de cari avem mărturie, purtând timbrul acelei influenţe. Cu întemeierea regatului ungar şi desfiinţarea statului bulgar, după cari a urmat întemeierea Imperiului româno-bulgar, cu dinastia română a Asanizilor, istoria veche a românilor intră în ultima sa fază; sub influenţa regatului ungar de o parte, sub cea a Imperiului româno-bulgar, de altă parte, s-au dezvoltat începuturile de organizare proprie a românilor din Dacia, cari a dat naştere statului român.

Perioada anterioară statului român, numită istoria veche a românilor, se încheie, în mod normal, cu întemeierea Principatului Ţării Româneşti. Acest principat a început existenţa sa ca stat de sine stătător, constituindu-se prin unirea, sub o singură domnie, a unor voievodate şi teritorii mai mult sau mai puţin dependente de Ungaria (cum se găsesc mai târziu în prima jumătate a secolului al XII-lea), întemeindu-şi o dinastie proprie şi făcându-se independent de regatul ungar. Constituirea lui sub un singur domn, cari a devenit şi întemeietorul dinastiei, nu este constatată înainte de stingerea dinastiei ungureşti a Arpazilor (1301); dar, în timpul interregnului ce a urmat apoi în Ungaria (1301–1308), „voievodul transalpin", cum îl numeau ungurii, a câştigat o poziţie independentă de Regat,

cu putere suverană în „toată Țara Românească", cum se numea noul principat unit („toată Ungrovlahia", în acele greceşti şi sloveneşti). Cel dintâi domn în acest înțeles era Basarab voievod, întemeietorul dinastiei Basarabilor, după cari Țara Românească a fost numită şi „Basarabia" (în secolul al XIV-lea şi al XV-lea), învingătorul lui Carol Robert în războiul pentru neatârnare. Începutul domniei lui pe timpul interregnului în Ungaria este epoca despărțitoare între istoria veche a românilor şi perioada următoare.

Unirea sub o singură domnie, întemeierea dinastiei şi neatârnarea țării au fost faptele hotărâtoare prin cari s-au întemeiat şi Principatul Țării Româneşti şi Principatul Moldovei. Acesta din urmă s-a constituit ca stat de sine stătător jumătate de secol mai târziu (1359), sub domnia lui Bogdan voievod, întemeietorul dinastiei Bogdan-Muşatinilor, cari, în luptă pentru neatârnare de Regatul ungar, a unit voievodatele şi teritoriile dependente ce au alcătuit noul stat. Unirea, întemeierea dinastiei, neatârnarea, acestea au creat şi România contemporană.

De la întemeierea Principatelor încoace, istoria română este în cea mai strânsă legătură cu dezvoltarea statului. Dar românii din afară de statul național au şi ei o parte însemnată în istoria culturii româneşti, a cărei unitate, ținând vie conştiința unității naționale, s-a păstrat mai ales prin Biserică şi prin literatură; istoria lor politică face parte din istoria română numai încât priveşte manifestarea lor ca naționalitate în statele respective, neavând, însă, legătură organică cu dezvoltarea politică din statul român. În istoria Principatelor, deşi avem două state, dar cu organizație mai mult sau mai puțin identică, există totuşi o legătură organică între ele, aşa încât istoria celor două țări se înlănțuieşte neîntrerupt de la una la alta. Această legătură organică în dezvoltarea lor istorică, din cari a rezultat în urmă unirea lor într-un singur stat, trebuie s-o avem în vedere şi la împărțirea istoriei române.

În dezvoltarea statului român, istoria Principatelor se deosebeşte prin ea însăşi de istoria României contemporane. Epoca ce desparte pe una de alta este dată prin unirea definitivă a Principatelor într-un singur stat, sub numele România, unire îndeplinită prin Constituția din 1866; ea coincide cu întemeierea dinastiei române, urmată de cucerirea independenței şi de întemeierea regatului român.

Precum noua dinastie în istoria României contemporane, aşa vechile dinastii ale Basarabilor şi Bogdan-Muşatinilor, întemeiate simultan cu Principatele, au determinat în mod hotărâtor dezvoltarea istorică. Cât timp s-au menținut vechile dinastii, Principatele se bucurau, chiar sub suzeranitatea turcească, de o autonomie națională mai întinsă: domnii se alegeau dintre membrii dinastiei recunoscuți ca fii de domni; ei aveau dreptul să bată monedă şi să încheie tratate, având autoritatea suveranității şi în lăuntru şi în afară. În acel timp, ideea de stat în ambele Principate era nedespărțită de dinastiile moştenite; după concepția de stat generală de atunci, statul era una cu dinastia. După desființarea dinastiilor, urmează, sub domni din diferite familii, aleşi cu consimțământul Porții sau direct de Poartă, căderea tot mai umilitoare a Principatelor sub jugul turcesc, cari atinge ultimul grad de decadență sub urgisita domnie a fanarioților, făcând apoi loc restaurațiunii sub domnii pământeni. Cu întemeierea noii dinastii, în acelaşi timp cu întemeierea noului stat, România, prin noua Constituție, începe o nouă dezvoltare politică ce caracterizează România contemporană, o nouă eră a istoriei române.

Din această desfăşurare istorică reiese ca cea mai naturală împărţire din punct de vedere politic, împărţirea după vechile dinastii şi după noua dinastie, în legătură cu dezvoltarea statului. În istoria statelor monarhice, elementul dinastic, ca cel mai important factor între personalităţile istorice, a avut totdeauna o deosebită însemnătate. Şi în istoria noastră, concordanţa între dinastie şi dezvoltarea politică este o notă atât de caracteristică, încât acest fapt nu poate fi trecut cu vederea la împărţirea ei. După această notă urmează, deci, să determinăm perioadele istoriei române din punctul de vedere al dezvoltării statului până în prezent.

După dinastii, istoria românilor, de la întemeierea Principatelor până la unirea lor definitivă prin constituirea României „ca un singur stat indivizibil", cum o proclamă mai întâi Constituţia din 1866, se împarte în două perioade de întindere aproape egală: perioada vechilor dinastii până la moartea lui Mihai Viteazul şi perioada domnilor din diferite familii până la întemeierea noii dinastii.

Şi în Ţara Românească şi în Moldova, şirul vechilor dinastii se sfârşeşte cu Mihai Viteazul, cari, trecător, a unit ţările surori. Mihai, fiul lui Pătraşcu cel Bun, din neamul Basarabilor, cum şi contemoporanii săi din neamul Muşatinilor pe tronul Moldovei, Aron Vodă, fiul lui Alexandru Lăpuşneanu, şi Ştefan Răzvan, fiul unui Petru Vodă (poate Petru, fiul lui Alexandru Lăpuşneanu), erau ultimii reprezentanţi ai domniilor cu caracter dinastic, cari – cu mutări dintr-o ţară într-alta, în timpul din urmă, cum era Petru Şchiopul din Basarabi, în Moldova, Ştefan Surdu şi Alexandru cel Rău din Muşatini, în Ţara Românească – s-au menţinut încă până atunci. Movileştii, luând apoi domnia în ambele Principate, n-au reuşit să întemeieze o nouă dinastie în linie neîntreruptă, iar descendenţii Basarabilor şi Muşatinilor, ce au mai venit pe urmă la domnie, cu întreruperi de la unul la altul, nu mai aveau continuitate dinastică.

Ideea dinastică, ce caracterizează perioada până la moartea lui Mihai Viteazul, era încă fundamentală în concepţia de stat a acestui domn. În negociaţiunile lui cu împăratul Rudolf [al] II [-lea], a cărui suzeranitate ca împărat roman şi rege al Ungariei o recunoscuse, punctul fundamental al cererilor formulate de el era domnia ereditară, ca drept de moştenire „şi pre feciori şi pre frate" în Ţara Românească şi Moldova, iar în Ardeal numai în linie bărbătească. Asemenea concepţie, întemeiată pe tradiţia dinastică de până atunci, nu se mai manifestă apoi la nici unul din domnii ce au urmat în Principate; ideea dinastică a apus cu ultimul reprezentant măreţ al vechilor dinastii.

Epoca lui Mihai Viteazul, ca încheiere a acestei perioade, e caracteristică şi prin faptul că luptele lui cu turcii spre a scutura jugul suzeranităţii turceşti, la cari au luat parte şi domnii moldoveni Aron şi Ştefan Răzvan, au fost cele din urmă lupte pentru neatârnare ale românilor până la Războiul Independenţei din timpul nostru. Neînsemnatele cooperări ulterioare cu armatele puterilor creştine în războaiele lor cu turcii nu pot fi considerate ca lupte naţionale pentru neatârnare. De asemenea, după cât e constatat până acum, cu Ştefan Răzvan se sfârşeşte şi seria domnilor moldoveni ce au bătut monedă; iar Mihai Viteazul a reînceput să exercite acest drept, cari, în Ţara Românească, încetase de mai înainte a fi practicat. Pe urmă s-a mai făcut încercare de a mai bate monedă în Ţara Românască de către Mihnea Radu (1658–1659), în Moldova de către Eustratie Dabija (1661–1665); dar aceste încercări, pe cât se vede, erau izolate.

Astfel, epoca lui Mihai Viteazul este aceea cari încheie, în modul cel mai caracteristic, dezvoltarea Principatelor sub vechile dinastii, cu luptele lor pentru neatârnare, cu manifestarea suveranității lor în formă mai hotărâtă. Prin unirea trecătoare a țărilor surori, ea reprezintă și sinteza acestei dezvoltări, a cărei problemă finală a fost amânată pentru mult timp, prin căderea eroului unității naționale, ultimul reprezentant strălucitor al vechilor dinastii, căzute cu dânsul.

În această perioadă de trei secole putem deosebi, după gradul neatârnării și atârnării Principatelor în raport cu suzeranitatea turcească, trei subdiviziuni sau faze, fiecare de câte un secol: 1) timpul până la stabilirea suzeranității turcești în Țara Românească, prin capitulația lui Mircea cel Bătrân (1402); 2) timpul următor, până la stabilirea suzeranității turcești în Moldova, după moartea lui Ștefan cel Mare (1504); 3) timpul decăderii dinastiilor până la moartea lui Mihai Viteazul (1601).

Cele trei faze sunt caracterizate prin domnii războinice, cu punctele culminante: Mircea cel Bătrân, Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul. Până la stabilirea suzeranității turcești, ambele Principate, făcându-se independente de Ungaria, au păstrat o neatârnare reală, deși domnii Țării Românești au recunoscut în urmă suzeranitatea Coroanei ungurești pentru posesiunile lor de peste munți, iar domnii Moldovei, suzeranitatea nominală a Poloniei sau, uneori, a Ungariei. După stabilirea suzeranității turcești, a urmat decăderea dinastiilor în ambele Principate, prin amestecul turcilor la ocuparea tronului, ca și prin competițiunile pretendenților la domnie dintre fiii naturali de domni. Stingerea liniilor legitime ale ambelor dinastii, la începutul ultimei faze a acestei perioade, a grăbit decăderea dinastiilor sub liniile fiilor naturali, până când, în cele din urmă, și succesiunea acestora a fost întreruptă prin domni din alte familii.

Perioada următoare, reprezentată prin domni din diferite familii, perioadă de decadență politică, până când mișcarea națională din 1821 a adus renașterea și a creat România contemporană, această perioadă, și ea de trei secole aproape, se încheie cu domnia lui Cuza Vodă, în același timp cu unirea definitivă a Principatelor. Sub acest domn încă, cele două Principate, deși unite, au continuat să fie două țări deosebite, fiecare cu guvern și cu Parlament propriu până la 1862, apoi cu guvern și cu Parlament unite numai administrativ; deși adunările unite din 1862 au primit numele de „Adunarea României", domnitorul a continuat a se numi domn al Principatelor Unite, conform organizării date prin Convenția din 1858, recunoscută și prin Statutul din 1864. Abia Constituția din 1866 a creat statul indivizibil România și M.S. regele Carol este cel dintâi domn al României.

Așa fiind, domnia lui Cuza Vodă este încheierea firească a perioadei domnilor din diferite familii, cu cari se încheie istoria Principatelor. Unirea lor, la sfârșitul acestei perioade, corespunzând cu unirea trecătoare la sfârșitul perioadei precedente, este sinteza dezvoltării celor două țări surori, unite definitiv prin Constituția din 1866. Cu întemeierea noii dinastii, în același timp cu noua Constituție, începe istoria României, ca nouă perioadă a istoriei române.

În perioada domniei din diferite familii putem deosebi, după dezvoltarea politică, de asemenea trei subdiviziuni sau faze: 1) timpul domnilor pământeni; 2) timpul fanarioților (1711/16–1821); 3) timpul restaurațiunii sub domnii

pământeni, de la 1821 până la 1866. Aceste trei faze sunt caracterizate prin prefaceri urmate simultan în cele două Principate după desființarea dinastiilor.

În timpul domnilor pământeni până la fanarioți a urmat, în ambele țări, după războaiele istovitoare de putere din perioada precedentă, o reculegere înlăuntru. Decadența politică a fost compensată prin o înflorire a culturii naționale, începută cu mișcarea literară din epoca lui Matei Basarab și Vasile Lupu și continuată până sub Dimitrie Cantemir și Constantin Brâncoveanu.

Domnia fanarioților, începând aproape în același timp în ambele țări, le-au adus în ultimul grad de decadență politică, pricinuind, totdeodată, și o decadență a culturii naționale în Principate, pe când curentul literar de renaștere națională din timpul domnilor pământeni a găsit continuatori peste munți. Față cu înstrăinarea domniilor sub fanarioți, însoțită și de ocupațiuni străine, cu dezmembrările teritoriale ce ele au adus cu sine, numai vechile așezăminte naționale abia au mai păstrat celor două Principate caracterul de state naționale, ca țări deosebite de provinciile Imperiului Otoman. Dar și decadența națională din acel timp de umilire a fost compensată încâtva prin un progres în altă direcție. Ca foști dragomani la Poartă, fanarioții, cunoscători de limbi străine și diplomați abili, au introdus în Principate influența limbii și literaturii franceze, pe lângă mai multă abilitate în raporturile internaționale, prin cari societatea cultă română – abstracție făcând de urmările fanariotismului ce se resimt încă – s-a apropiat de civilizația occidentală. Așa s-a pregătit renașterea politică și culturală ce a urmat în timpul restaurațiunii sub domnii pământeni, începută cu mișcarea națională din 1821, sub influența ideilor liberale din Occident și a literaturii franceze, renaștere ce ne-a adus unirea și îndrumarea spre o nouă dezvoltare. Restaurațiunea sub domnii pământeni e ultima fază în dezvoltarea Principatelor, încheiată prin unirea lor sub ultimul domn pământean, Alexandru Ioan Cuza. Ideea Unirii, manifestată ca una dintre dorințele naționale cele mai vii, îndată după mișcarea din 1821, cu prilejul alcătuirii Regulamentului Organic, era ideea conducătoare a acestei faze. Ea însuflețea pe patrioții renașterii naționale, ea a condus pe patrioții cari, în Divanurile ad-hoc, au proclamat „Unirea Principatelor într-un singur stat sub numele de România", sub un principe din o dinastie domnitoare de ale Europei, cu drept de moștenire, ca una din „cele dintâi, cele mai mari, mai generale și mai naționale dorințe ale țării", cum zice procesul-verbal al memorabilei ședințe a Adunării Moldovei. Uniunea personală și administrativă a Principatelor Unite sub domnia lui Cuza Vodă, obținută contra obstacolelor ce aceste dorințe naționale au întâmpinat la puterile garante, a îndrumat unirea definitivă în noul stat România, îndeplinită prin noua Constituție, în același timp cu întemeierea noii dinastii.

*

După epocele mari în dezvoltarea statului român până în prezent, istoria română are, cum vedem, trei părți bine deosebite una de alta: 1) istoria veche a românilor, de la originile poporului român până la întemeierea statului român, perioadă cu patru subdiviziuni de câte 3–4 secole; 2) istoria Principatelor Române, împărțită în două perioade de câte aproximativ trei secole, perioada vechilor dinastii naționale și perioada domnilor din diferite familii, cu câte trei subdiviziuni fiecare; 3) istoria României contemporane.

Perioadele determinate în acest fel, din punctul de vedere al dezvoltării politice a statului român, concordă şi cu istoria românilor din afară de statul naţional. Întemeierea dinastiei Basarabilor, la începutul secolului al XIV-lea, cu cari se încheie istoria veche şi începe perioada următoare, coincide cu stingerea dinastiei Arpazilor în Ungaria, o epocă din cele mai însemnate în istoria românilor de peste munţi. Iar epoca lui Mihai Viteazul, ca încheiere a perioadei dinastiilor, cu unirea celor trei ţări surori, are, din punct de vedere românesc, o însemnătate pentru românii de peste munţi, cum poate nici una alta în dezvoltarea conştiinţei naţionale. În sfârşit, epoca de la 1866, cu cari începem istoria contemporană, coincide cu noua situaţie politică a românilor din regatul ungar, creată prin dualismul austro-ungar, de la 1867 încoace. Astfel, împărţirea în perioade a istoriei românilor, făcută după dinastii, concordă, în modul cel mai perfect posibil, nu numai cu dezvoltarea politică a statului român, dar şi cu cea a poporului român, mai mult sau mai puţin întreg.

Îmbrăţişând istoria tuturor românilor, trebuie, deci, să deosebim următoarele patru perioade: 1) istoria veche până la întemeierea statului român; 2) perioada vechilor dinastii naţionale, cari se poate numi istoria medie; 3) perioada domnilor din diferite familii, cari se poate numi istoria nouă; 4) istoria contemporană de la 1866 încoace. Subdiviziunile celor două perioade ale Principatelor, făcute din punctul de vedere al dezvoltării politice a statului român, nu pot avea în vedere şi istoria românilor din afară de statul naţional, subordonată acestei împărţiri.

Perioadele astfel determinate ale istoriei române, cu subdiviziunile lor, prezintă o interesantă concordanţă şi din punct de vedere mai general.

Un istoric german, Ottokar Lorenz, în opul său *Die Geschichtswissenschaft in Hauptrichtungen und Aufgaben* (Berlin, 1886), cercând, acum 20 de ani, să stabilească un sistem natural de perioade istorice, arată secolul ca măsura de timp cea naturală a tuturor evenimentelor istorice, măsură dată prin legătura intelectuală şi materială dintre trei generaţiuni omeneşti: tată, fiu şi nepot. Ca unitate de măsură mai mare, el ia perioada de 300 şi de 600 de ani sau de trei ori trei şi de trei ori şase generaţiuni drept perioada naturală. El întemeiază acest sistem pe fapte din istoria universală şi din istoria germană, pe cari le aduce ca probe în sprijinul teoriei sale.

Împărţirea naturală a istoriei române, precum ea reiese din cele ce am expus aici, concordă cu această teorie. Istoria veche, cu patru subdiviziuni de câte 3–4 secole, cuprinde aproximativ de două ori şase secole, adecă o perioadă de vreo şase secole de la cucerirea romană până la epoca ce desparte [pe] romani de români (pe timpul întemeierii statului bulgar, 679), apoi altă perioadă de vreo şase secole până la întemeierea statului român. Istoria Principatelor, cuprinzând aproape şase secole, are două perioade de aproximativ de câte trei secole, fiecare cu câte trei subdiviziuni, din cari cele cinci dintâi aproximativ de câte un secol. Dar şi aici regula nu e fără excepţii: ultima subdiviziune din istoria Principatelor are abia jumătate de secol.

Fără a prejudeca teoria istoricului german, atacabilă din alte puncte de vedere, mă mărginesc a constata numai potrivirea ei cu împărţirea naturală a istoriei noastre. Rezultatele identice, obţinute pe căi deosebite sunt, negreşit, un fapt demn de atenţie pentru toate perioadele istorice.

Cât despre istoria României contemporane, rămâne ca viitorul să arate întrucât teoria unităților de măsură cronologică pe baza generațiunilor se va confirma prin dezvoltarea spre cari mergem.

Domnilor colegi,

Se împlinesc acum 40 de ani de când, cu noua dinastie şi cu noua formă a statului, istoria română a intrat într-o nouă eră de dezvoltare. O nouă perioadă de înflorire şi de înălțare națională a început cu noua consolidare a statului român, cu noua îndrumare a poporului român pe calea progresului, a progresului ce se realizează în istorie, ducând omenirea tot mereu înainte, spre perfecționare. O nouă generație s-a format în aceşti 40 de ani, cu nouă aspirațiuni, cu nouă probleme.

Fiecare generație nouă, ca urmare a lungului şir de generațiuni trecute, e chemată să cultive mai departe moştenirea primită de la generația precedentă şi formată de generațiunile anterioare. Generația renaşterii naționale a transmis generațiunii următoare problema unirii, a dinastiei şi a independenței, idealul visat de generația ce a născut pe patrioții creatori ai României contemporane. Această moştenire, încoronată cu regala coroană de oțel, a primit-o generația actuală cu datoria de a o întări şi consolida pentru dezvoltarea ei în viitor. Vine rândul noii generațiuni, cu noile ei probleme. După cum ea va fi îndrumată azi pentru datoria de mâine, aşa va urma a se desfăşura în viitor noua perioadă a istoriei române, fericit inaugurată sub glorioasa domnie a întemeietorului dinastiei României şi al Regatului român.

Fie ca învățămintele istoriei din pildele trecutului să lumineze prezentul spre a îndruma viitorul, ce are să aducă o nouă epocă în viața neamului român.

NOTE

1 „Convorbiri literare", XXXVI, 1 140; mss. Acad. Rom., 2 361.
2 *Discurs asupra epocei lui Matei Basarab şi Vasile Lupu*, Iaşi, 1868; *Învățăminte din istoria patriei* (Ateneul Român. Conferințe publice, 1883–1884), Bucureşti, 1884; *Despre împărăția româno-bulgară*, Bucureşti, 1888.
3 *Aus dem Leben König Karls von Rumänien*, III, 111.
4 Ihering, *Der Zweck im Recht*, Leipzig, 1886.

RĂSPUNSUL D-LUI D. A. STURDZA LA DISCURSUL DE RECEPȚIE AL D-LUI D. ONCIUL

Domnule Președinte,
Domnilor colegi,

Domnul profesor Onciul a expus, în cuvântarea sa, în mod clar, așezământul științei istorice – pătrunderea prezentului în legătură cu trecutul, pentru a prevedea viitorul.

Istoria are de țel descoperirea adevărului în traiul oamenilor ca state și popoare, atât ca individualități proprii, cât și în legătura dintre dânsele. Încercările de a construi acest trai în mod abstract și teoretic nu au reușit, fiindcă realitatea rareori se potrivește cu închipuirea, în cari fantasia ocupă un loc însemnat.

Cercetarea adevărului în rostul unui popor și al unui stat îndreptează, în mod natural, la observarea și înțelegerea traiului omenesc, astfel cum el se desfășoară dinaintea ochilor noștri. Istoricul trebuie să cuprindă mijlocul viu în cari el însuși trăiește, spre a putea descurca situațiuni depărtate și mai puțin documentate. De la cele cunoscute pășim la cele necunoscute în toate cercetările metodice. Cercetările istoricului încep prin constatarea exactă a faptelor și a legământului dintre dânsele – pășesc înainte întru a pricepe dezvoltarea lor, fie că a fost normală, fie că a fost turburată de înrâuriri potrivnice interne ori externe – și ajung, în fine, a stabili slăbiciunile și neputințele trecătoare sau dăinuitoare ale poporului, precum și așezământul statornic spre înălțare sau scădere în mijlocul mișcării generale a omenirii. Această mișcare trebuie înțeleasă și cuprinsă din punctul de vedere cel mai înalt.

Problema astfel pusă pentru știința istoriei este, fără îndoială, una din cele mai grele de dezlegat, fiind strâns legată de acele științe cari ne înalță cugetarea deasupra celor pământești. Chiar din această cauză, acela cari se devotează cercetărilor istorice trebuie să se curețe mai întâi pe sineși de curentele cari, atât de des și atât de mult, întunecă viața omenească și-i împiedică avântul înălțător. Istoricul trebuie să facă abstracțiune de persoana sa, pentru a putea pătrunde mersul și dezvoltarea traiului omenesc, în cercuri mai restrânse ori mai largi.

Oare învățatul în științele exacte nu este oprit în cercetările sale, când e agitat de porniri egoistice, cari măresc greutățile ce el întâmpină în aflarea adevărului? Lucrările astfel înrâurite pot să fie interesante, dar ele nu sunt hotărâtoare și pășesc alături de adevăr.

Dar nu trebuie uitată o împrejurare importantă. Istoria nu este o știință teoretică, un roman mai mult ori mai puțin bine alcătuit, dar fără viață reală; ea este dreptarul indispensabil pentru acei cari lucrează mai imediat la înălțarea

poporului din cari au ieşit şi servesc cu credinţă şi cu dragoste statul, ai căruia servitori sunt.

Urmărind cercetările istoricului, bărbatul de stat îşi îndreptează calea sa, luminată de lumina adevărului, şi îşi trage rostul muncii sale, condus nu de impulsiunile trecătoare ale egoismului şi iubirii de sine, ci de datoria vecinic neclintită de a cugeta şi de a făptui pentru binele şi fericirea concetăţenilor săi.

Astfel, istoricul şi bărbatul de stat păşesc în viaţă mână în mână, unul controlând pe celălalt. Nimic mai greu, dar nimic mai sublim! Dacă ne uităm la rezultate, avem încă vii dinaintea noastră, de o parte, exemplul succeselor trecătoare ale lui Napoleon I, cari, în capul armatelor sale victorioase, a zdruncinat lumea cultă din timpul lui, şi, de altă parte, exemplul muncii dăinuitoare a lui Washington, cari a întemeiat Statele Unite ale Americei de Nord.

Domnul profesor Onciul aplică, pentru întâiaşi dată în istoria României, metoda ştiinţelor moderne şi, prin aceasta, contribueşte a ne ajuta să facem un pas înainte în dezvoltarea noastră politică.

Domnia sa începe prin a cerceta cunoscutul, adică prezentul; îl pune în legătură cu începuturile noastre şi află mari asemănări între aceste două epoce, depărtate una de alta prin cinci secole.

Amândouă epocile sunt dominate de ideea de stat în folosul neamului. De o parte şi de alta se vede munca titanică pentru închegarea elementelor răzleţe şi organizarea lor dăinuitoare: Principatele Moldova şi Valahia ies ca întrupări vii din mici aglomeraţiuni neputincioase a rezista la furtuni, România modernă se ridică din cenuşă, plină de viaţă, şi ocupă imediat un loc important în mijlocul lumii europene. Sub ochii noştri, poporul românesc şi-a reluat, cu deciziune şi cu cumpăneală, munca întreruptă, de a ridica un aşezământ politic rezistent, încheind bolta edificiului prin monarhia ereditară şi o organizare de stat după cerinţele timpului.

Amândouă epocile încep cu statornicie şi succese necontestate. În mijlocul constelaţiunilor externe însă aşezământul României moderne se prezintă ca mai capabil de a înfrunta furtunile nedespărţite de traiul omenesc; căci el leagă România direct de restul lumii culte şi a preschimbat, în scurt timp, protivnici de altădată în amici sinceri, recunoscând în regatul nostru un factor de cultură în Orientul european, atât de mult frământat de secole.

Era aceasta nouă a căpătat semnul ei când, la 10 mai 1866, au răsunat din Dealul Mitropoliei peste toată întinderea pământului românesc cuvinte ce nu se auzise încă pe valea Dunărei şi prin înfundăturile Carpaţilor – cuvinte clare, pătrunzătoare şi înălţătoare, formând legământ solemn între suveran şi popor, nu pentru viaţa strâmtă de altădată, ci pentru o viaţă întăritoare şi înălţătoare –, cuvinte al căror ecou a trecut în lume departe, anunţând reînvierea neamului românesc.

Să ne amintim azi, în sânul Academiei, şi de aci în toate unghiurile Regatului, cuvintele regelui Carol I, rostite înainte de 40 de ani, când a luat frânele guvernului.

El a zis: „Ales de către naţiune cu spontaneitate domn al românilor, mi-am părăsit, fără a sta la îndoială, şi ţară şi familie, spre a răspunde la chemarea acestui popor, cari mi-a încredinţat destinele sale.

Puind piciorul pe acest pământ sacru, am devenit român. Primirea plebiscitului îmi impune, o ştiu, mari datorii. Sper că-mi va fi dat a le îndeplini.

Eu vă aduc o inimă leală, cugetări drepte, o voință tare de a face binele, un devotament fără margini către noua mea patrie și acel neînvins respect către lege, pe cari l-am cules în exemplul alor mei.

Cetățean astăzi, mâine, de va fi nevoie, soldat, eu voi împărtăși cu Domniile voastre soarta cea bună, ca și pe cea rea. Din acest moment, totul este comun între noi. Credeți în mine, precum eu cred în Domniile voastre.

Singur numai Dumnezeu poate ști ceea ce viitorul păstrează patriei noastre! Din parte-ne, să ne mulțumim întru a ne face datoria. Să ne întărim prin concordie! Să unim puterile noastre, spre a fi la înălțimea evenimentelor!

Providența, cari a condus pe alesul Domniilor voastre până aci și cari a înlăturat toate piedicile din calea mea, nu va lăsa neîndeplinită opera sa".

Pentru prima dată se auzeau cuvinte demne, întăritoare și prevestitoare de mari schimbări din partea aceluia cari stă în fruntea statului.

Aceste cuvinte s-au adeverit și în aceasta constă învățătura adevărului istoric, ce se ridică dinaintea noastră ca un far luminos pentru pătrunderea viitorului.

Nu mai stăm, ca înainte de un secol și mai târziu încă, ca o aglomerație de oameni menită a servi de obiect de compensațiune în combinațiunile celor puternici ai lumii, ci ca un stat cu poziție respectată de toți și vrednic de încrederea tuturor. Ajutați de Dumnezeu Atotputernicul, cari nu uită pe oamenii sinceri la inimă, devotați adevărului și dreptății, am ieșit din întuneric, prin munca noastră proprie, prin noi înșine, de am luat parte la un mare război al neamurilor din cari s-a făcut independența patriei și înălțarea statului ca Regat.

Cine ar putea nega că, pentru a obține acest rezultat, nu am fost conduși cu înțelepciune și vitejie de regele Carol I?

Între începuturile noastre și prezent stau, însă, secole de dureri și de suferințe, cari amenințau neamul românesc cu desființarea lui. Ultima flacără a vredniciei românești din trecutul depărtat a fost Mihai Viteazul. După moartea lui năprasnică, un văl negru a înfășurat pe români. Am căzut sub dominațiuni străine, cari au lucrat din toate puterile la sărăcirea noastră materială și la stricarea noastră morală. De atunci, în locul patriotismului luminat, cari-și trage originea din simțământul datoriilor celor mari ale omului, s-a înrădăcinat obiceiul de a exploata statul în folos individual.

Acest obicei rău trebuie învins și dezrădăcinat, pentru ca așezământul modern al neamului românesc să vecinicească. Așezământul începătornic al nostru s-a distrus, când, din porniri personale, fiii se războiau contra tatălui și fratele lupta în contra fratelui. Monarhia ereditară a lui Carol I de Hohenzollern este remediul pentru însănătoșirea definitivă a statului român.

Să ne felicităm, dar, cu toții că domnul profesor Onciul ne-a introdus astăzi în istoria românească pe poarta cea mare, de unde strălucește adevărul.

Studiile sale istorice și stăruința sa neobosită la muncă ne erau de mult cunoscute. Acestea i-au deschis ușile templului nostru. Astăzi, însă, putem să-l întâmpinăm în mijlocul nostru cu o adevărată bucurie sufletească și să-i spunem: Bine ai venit în Academia Română! Pășește înainte în cercetarea adevărului, ca să ne întărim inimile și să ne menținem, fără a șovăi, pe calea cea dreaptă a unei dezvoltări sănătoase ca stat!

Legând însă prezentul de începuturile neamului românesc, să nu uităm niciodată că să strălucească neclintită dinaintea noastră deviza strămoșilor romani:

Salus reipublicae suprema lex. Ţelul traiului omenesc pe pământ este de a munci, fără a se obosi, la întărirea şi fericirea statului, în cari a orânduit Dumnezeu rostul fiecărui popor.

Sursa: *Academia Română. Discursuri de recepţiune. Epocele istoriei române şi împărţirea ei*. Discurs rostit la 22 martie (4 aprilie) 1906, în şedinţa solemnă, de Dimitre Onciul, cu răspuns de Dimitrie A. Sturdza, secretarul general al Academiei Române, Bucureşti, Inst. de Arte Grafice „Carol Göbl" S-sor Ion St. Rasidescu, 1906.

DIMITRE ONCIUL: OMAGIUL BUCOVINEI RECUNOSCĂTOARE

Ilie Luceac

Cernăuți

Pentru unul dintre cei mai de seamă istorici români, pentru savantul, profesorul şi arhivistul Dimitre Onciul, întemeietorul Şcolii critice în istoriografia românească, alături de Nicolae Iorga şi Ioan Bogdan, la acest moment omagial – 150 ani de la naştere – se cuvine un gând pios şi din partea Cernăuțiului. Acest oraş i-a legănat tinerețile, aici şi-a făcut în parte studiile, aici şi-a început cariera didactică şi ştiințifică, în sfârşit, tot aici a preferat să fie adus când va închide ochii, pentru ca să-şi doarmă somnul de veci în pământul Bucovinei, care l-a născut şi l-a dăruit culturii româneşti.

Rândurile pe care ni le propunem în continuare sunt o încercare de a evoca – în baza unor scrisori primite sau emise de Dimitre Onciul, unele dintre ele nepublicate încă,– câteva din cele mai alese calități morale şi civice ale omului şi savantului; o încercare de a scoate în evidență verticalitatea şi demnitatea caracterului de care a dat dovadă istoricul, uneori în cele mai dificile situații ale vieții şi activității sale didactice sau ştiințifice. Cât priveşte opera istorică a lui Dimitre Onciul, în acest domeniu s-au scris studii serioase care poartă semnătura unor personalități de prim rang în istoriografia românească. Un cuvânt hotărâtor nu se poate spune în câteva rânduri. Nu ajunge nici spațiul, nici curajul. Până la urmă însă am învins ezitarea, ascultând de îndemn. Trebuie să menționăm în acelaşi timp că au fost pilduitoare pentru noi şi cuvintele istoricului teolog Niculae M. Popescu, membru titular al Academiei Române, care scria, referindu-se la rigurozitatea şi sobrietatea mentorului său: *„Să vorbeşti despre Dimitre Onciul este iarăşi nu uşor. Te aştepți să te sfredelească ochiul scrutător de acolo şi să te întrerupă glasul vibrant pentru orice gând neîntemeiat din destul şi pentru orice cuvânt nu deplin de răspicat“*[1]. Ca savant, Onciul *„aduce lumină în cea mai încâlcită problemă a începuturilor statului român... în lămurirea trecutului românesc, a unei metode serioase de cercetare istorică“*[2], scria părintele Niculae M. Popescu. Iar Nicolae Iorga avea să aprecieze pregătirea intelectuală şi calitatea muncii ştiințifice a colegului său de Academie cu o exactitate uimitoare. El scria în legătură cu aceasta următoarele: *„După studii de o noutate absolută, făcute cu o strictă şi aspră metodă, cu o răbdare puțin obişnuită în cultura noastră, şi în stăpânirea, plătită cu îndelungate osteneli, a unui material întins şi risipit, el reuşise a da icoana adevărată, întru cât se poate reconstitui, a părții celei mai vechi şi misterioase din viața noastră ca popor. Aceste studii au fost o revelație pentru cei care puteau pricepe“*[3].

Implicarea marilor personalități ale neamului în orientarea și coagularea unor momente memorabile din istoria noastră culturală sau națională a determinat întotdeauna finalitatea acestor evenimente, marcând totodată și memoria colectivă a posterității. Un astfel de moment impresionant pentru poporul român a fost sărbătoarea de la Putna din 1871. După cum bine se cunoaște, doi dintre cei mai importanți organizatori ai serbării au fost Mihai Eminescu și Ioan Slavici. La Putna sosiseră atunci Kogălniceanu și Xenopol, acolo se aflau bucovinenii Teodor Ștefanelli, Ciprian Porumbescu, Epaminonda Bucevschi, cât și multe alte personalități cunoscute, care au determinat buna organizare și desfășurare a evenimentului. Dimitre Onciul era pe atunci elev în clasa a IV-a de liceu. Este vorba despre renumitul liceu cernăuțean de mai târziu „Aron Pumnul", unde învăța tânărul fiu de preot. *„Nu i se citează numele*, scrie Niculae M. Popescu, *dar nu este îndoială că printre băieții de la cele două gimnazii din Bucovina, plini de zel, de răbdare și de disciplină, care ajută pe studenții români, în frunte cu Eminescu și cu Slavici, la serbarea de la Putna, din 1871, este și tânărul licean D. Onciul"*[4], cu atât mai mult că prietenul său, studentul de atunci Teodor Ștefanelli era membru în Comitetul de conducere al serbării[5].

Cercetând *Procesele Verbale* ale Societății pentru Literatura și Cultura Română în Bucovina pe anii 1871–1894 (care s-au mai păstrat), se poate constata că nu există aproape nici un singur student român din Bucovina, pe atunci sub ocupație austriacă, care, solicitând, să nu fi obținut din partea Societății dacă nu o bursă, cel puțin un ajutor bănesc, cu scopul de a-și continua și definitiva studiile, pentru ca mai târziu, după absolvirea lor, să-i vedem iar, rând pe rând, fie cu funcții în comitetul aceleiași societăți, fie cu lucrări și opere de valoare – rezultate ale studiilor lor – care au făcut și vor face întotdeauna cinste istoriei și culturii românești. Îi citām aici drept exemplu pe Dimitre Onciul și Ciprian Porumbescu. În protocolul nr. 82 din ședința Comitetului, care s-a ținut la 21 septembrie/3 octombrie 1879, citim următoarele: *„Secretarul comunică peticiunea nr. 81/1879 a filosofului absolvat Dimitriu Onciul, stipendiat din Fundăciunea Pumnuleană, spre a i se acorda un stipendiu mai mare, ca să poată prourma studiile sale în Viena. Probat fiind petintele* [petiționarul – *n.n.*] *ca unul din cei mai buni studenți, prezentând 23 de atestate toate foarte bune, propune secretarul cu privire că două stipendii din Fundăciunea Pumnuleană devin vacante, să i se acorde pe un an stipendiu de 200 florini pentru Universitatea din Viena"*[6]. În aceeași ședință a Comitetului Societății se decide și pentru Ciprian Porumbescu *„un stipendiu spre promovarea studiilor la Viena. Secretarul propune a i se da pe un an stipendiu de 100 florini din fondul Societății"*[7].

Acești doi intelectuali bucovineni au întors înzecit culturii românești. Cota lor de datorie morală față de Societatea pentru cultură și față de țara lor, Bucovina, avea să se măsoare mai târziu în dimensiuni concrete și fundamentale pentru întreaga istorie și respectiv muzică românească. Citām un răspuns al istoricului la o telegramă a președintelui Societății „Junimea", trimisă în 1899, prin care Societatea numită își exprima sentimentele de aserțiune față de apariția lucrării lui Dimitre Onciul, *Din istoria Bucovinei*. Gestul era semnificativ și pentru faptul că Dimitre Onciul a fost întemeietorul și primul președinte al Societății academice „Junimea" din Cernăuți. Răspunsul lui Onciul la această telegramă este edificator pentru generațiile de astăzi. Lipsit de fraze patriotarde, el caracterizează stilul și

(cota – inv. XXI) Fond Arhiva oficial

Destinatarul. Ies. soc. „Junimea", Cern. Dator: 1899, feb. 3/15

Domnule Președinte,

Sentimentele ce-mi exprimați prin telegrama dată în numele Societății „Junimea", cu privire la scrierea mea despre istoria Bucovinei în opul „Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild", le-am primit cu vie mulțumire.

Manifestarea acestor sentimente ce-mi [illegible] ca cât-ele privește tributul meu de iubire și de recunoștință către țara ce m'a născut. Și dacă prin acest mic tribut, din rodul ce am cu

ca membru activ al „Junimei", la sînul fecundei „Alma Mater" de sub cetatea Țeținului — cetatea în ruine, de pe al cărei creștet sfărmat de vreinuri veacuri și veacuri de istorie românească își au ațintite privirile pe valea Prutului, — dacă prin acest simbol, zic, voiu fi reușit să contribuesc a te da acestui pămînt ceea ce-i bun locul cuvenit în istoria Moldovei și a întări în inimile tuturor iubirea pentru Vatra noastră, voiu găsi în aceasta cea mai frumoasă, cea mai adevărată glorificare a lui.

Ca dîndu mărturie a deminței primite în acest înțeles o văd în mîna ce festeca sentimentelor voastre.

Iată de ce, pentru această manifestare, inima-mea simte mai vie mulțumire decât pentru ori ce recunoaștere. Căci entusiasmul generațiunii tinere este garanția pentru viitorul Națiunii.

Salut pe comilitonii Juniuneni, și te rog, iubite Dle Președinte, să primești sentimentele mele de sinceră afecțiune.

S. Dacicu

București

3/15 Februarie 1899

maniera sobră a istoricului: „*Domnule President, sentimentele ce-mi exprimați prin telegrama dată în numele Societății «Junimea», cu privire la scrierea mea despre istoria Bucovinei în opul: Die österreichisch – ungarische Monarchie in Wort und Bild, le-am primit cu vie mulțumire.*

Manifestarea acestor sentimente atinge cu atât mai vie inima mea, cu cât ele privesc tributul meu de iubire și de recunoștință către țeara ce m-a născut. Și dacă prin acest mic tribut din rodul ce am supt, ca membru activ al «Junimei», la sânul fecundei «Alma Mater» de sub cetatea Țeținului – cetatea în ruine, de pe al cărei creștet sfărmat de vremuri veacuri și veacuri de istorie românească își au ațintite privirile pe valea Prutului – dacă prin acest tribut, zic, voi fi reușit să contribuiesc a se da acestui pământ străbun locul cuvenit în istoria Monarchiei și a întări în inimile tinere iubirea pentru dânsul: voi găsi în aceasta cea mai frumoasă, cea mai bună, cea mai adevărată fructificare a lui.

Cea dintâi mărturie a seminței prinse în acest înțeles o văd în manifestarea sentimentelor voastre. Iată de ce, pentru această manifestare, inima mea simte mai vie mulțumire decât pentru orice recunoaștere. Căci entuziasmul generațiunii tinere este garanție pentru viitorul Națiunii.

Salut pe comilitonii Junimeni, și te rog, iubite D-le President, să primești sentimentele mele de sinceră afecțiune.// D. Onciul//. București, 3/15 februarie 1899//"[8].

Scrisoarea certifică încă o dată supoziția potrivit căreia „*Dimitre Onciul s-a format ca student la școala naționalismului, dezvoltată în societățile studențești din Bucovina*"[9], nemaivorbind de faptul că în casa preotului Dimitrie Onciul de la Straja, „*cărturar cu minte clară, bun predicator, credincios convins, scriitor limpede și cu judecată cumpănită*"[10], viitorul istoric are posibilitatea să-și cultive o dragoste fierbinte față de istoria, tradițiile și obiceiurile neamului său. În *Discursul de recepție la Academia Română*, preotul Niculae M. Popescu consemnează următoarele: „*Și tot aici, în Bucovina, în această atmosferă națională* [felul în care trebuie să se înțeleagă utilizarea termenului pentru perioada secolului al XIX-lea nu coincide conotațiilor neinspirate de astăzi, când, din păcate, termenul este înțeles greșit de către unii concetățeni de altă etnie și chiar de către unii conaționali ai noștri, ajungându-se uneori la denaturarea sensului primordial al acestuia – *n.n.*], *se naște în Onciul înclinarea spre cercetarea trecutului neamului său. Bucovina este ca un muzeu al Moldovei, în mijloc cu acel izvor de viață întremătoare, care este mormântul lui Ștefan de la Putna. Hurmuzăkeștii aprinseseră aici și țin viu focul sacru pentru luminarea trecutului*"[11].

Foarte multe scrisori din fondul *Dimitre Onciul* care se păstrează la Biblioteca Academiei Române demonstrează verticalitatea și francheța savantului și profesorului Dimitre Onciul. În *Studii și documente literare* publicate de I. E. Torouțiu, în volumele I–VII, găsim scrisori ale istoricului, adresate unor personalități ale culturii românești, ca Nicolae Iorga, Titu Maiorescu, Iacob Negruzzi sau Sextil Pușcariu. La fel sunt publicate și câteva scrisori adresate lui Dimitre Onciul.

Într-o scrisoare, datată 19/31 martie 1885, care nu apare în documentele literare ale lui I. E. Torouțiu, și care este adresată din Vicov (Bucovina) lui Titu Maiorescu, Dimitre Onciul se pronunță elogios referitor la școala Junimii, în

spiritul căreia a decurs de fapt formarea sa intelectuală şi ştiinţifică. Mulţumindu-i mentorului acestei şcoli pentru interesul manifestat faţă de studiile sale, Onciul scria: *„Trebuie să zic că am ieşit în bună parte din şcoala Dvoastră. Lumina acelei şcoli, al cărei ilustru cap şi întemeietor sunteţi Dvoastră, mi-a dat mai ales direcţiunea, după care cel ce voieşte poate să aducă în literatură vre-un serviciu de folos societăţii, la care aparţine. De aici am primit cu preferinţă şi alimentul pentru asemenea voinţă. De aici mai întâi am dobândit încredinţarea despre binefacerile adevărului ştiinţific, a cărui cunoştinţă trebuie să învingă asupra iluziunilor imaginaţiunii. Şi această încredinţare şi acea voinţă mă vor conduce de-acum cu atât mai multă siguranţă, văzând că chiar primele mele încercări în această privinţă au aflat buna primire şi încredere acolo, unde pun cel mai mult preţ despre aceasta"*[12]. La numai 29 de ani pe care îi avea, după primele sale lucrări publicate, Onciul avea tot dreptul moral să răspundă elogios şi cu tot respectul lui Titu Maiorescu, care a manifestat interes pentru studiul său *Teoria lui Roesler*, ce începuse să se publice din 1885 în revista „Convorbiri literare". *„Cât pentru lucrul meu,* scrie în continuare Onciul, *mi-ar plăcea să pot satisface aşteptărilor Dvoastră. Dar până a-l trimite tot, daţi-mi voie să mă rostesc aici asupra «opiniei mai favorabile» ce-aş avea despre cartea Dlui Xenopol. În scrisoarea mea dintâi n-am avut-o în vedere, nici nimică alta, decât numai lucrul meu şi critica Dlui Densuşianu, după cum îmi rămăsese prima impresie de la fondul şi cuprinsul acesteia. Dacă este însă vorba de opinia mea asupra cărţii Dlui Xenopol, atunci trebuie să spun că nu este prea favorabilă, în care privinţă cred să fiu în mai multe de acord cu Dvoastră. Aceasta o veţi cunoaşte în parte acum din referatul ce se află la redacţiune, deşi aici am în vedere mai mult partea meritoare* [meritorie – *n.n.*]. *Din critica ce va urma veţi putea cunoaşte şi părerea mea despre lipsele mai însemnate şi superficialitatea scrierii Dlui Xenopol, deşi nu caut a o spune totdeauna apriat* [înaintea oricărui lucru – *n.n.*], *având în vedere mai mult chestiunea însăşi. În orice caz însă am opinie mai favorabilă decum descrie Dl Densuşianu această carte.*

Bucurându-mă mult de cunoştinţa cu Dvoastră, îmi face deosebită plăcere să vă spun că am avut onoarea de-a Vă fi cunoscut şi personal. Era – dacă Vă mai aduceţi aminte – în vara anului 1880 la Gmunden, unde venisem ca student din Viena cu baronul Nicolai Hurmuzaki şi fiii lui; atunci întâlnindu-Vă pe stradă, aţi stat puţin de vorbă cu noi. Cu atât mai mult îmi pare bine de corespondenţa de-acum"[13].

Dimitre Onciul s-a născut în Bucovina, s-a format la şcoala austriacă de expresie germană, însă şi-a iubit din tot sufletul poporul şi cultura sa, contribuind din plin la promovarea valorilor naţionale şi spirituale ale românilor din Bucovina. Cât de mult era ataşat de această provincie, cât de fierbinte îşi iubea limba, biserica şi şcoala românească ne-o demonstrează un fragment dintr-o scrisoare, adresată aceluiaşi Titu Maiorescu, în legătură cu un posibil transfer al său de la Şcoala Normală din Cernăuţi, unde ocupa postul de profesor titular la Pedagogiul de aici, la o şcoală secundară similară din Bucureşti. Răspunsul lui Onciul demonstrează caracterul său ferm, ataşamentul faţă de Bucovina, cât şi responsabilitatea sa faţă de calitatea învăţământului. Iată ce-i scrie lui Maiorescu: *„Cernăuţi, 8/20 septembrie 1888.// Excelenţa Voastră, rog să-mi daţi voie de a Vă adresa aceste şiruri, la care mă simt îndemnat prin o scrisoare ce am primit-o de la Dl Mândreanu, directorul Şcoalei Normale de institutori din Bucureşti.*

Prin această scrisoare, Dsa mă înştiinţează că e însărcinat din partea Excelenţei Voastre de a mă invita să mă pun la concurs pentru catedra de istorie şi geografie de la numita şcoală.

Am răspuns Dlui Mândreanu că nu pot să primesc această propunere, ocupând acum un post definitiv la Pedagogiul de Stat de aici. Mă simt încă plăcut îndatorit a Vă exprima Excelenţei Voastre mulţumirile mele cele mai călduroase, că aţi binevoit a cugeta la mine, şi Vă rog să le primiţi. Odată cu aceasta cutez a Vă da şi unele lămuriri cu privire la chestiune.

Că nu mă pot hotărî de a schimba, sub condiţiuni egale, postul meu de acum cu cel din chestiune, aceasta o veţi afla natural, chiar din singura considerare ce o datoresc ţării mele. Avem lipsă de profesori români pe la institutele statului, şi mai ales la institutul unde mă aflu, sunt – fără a mă mândri – foarte trebuincios. Deci cât e vorbă de a ocupa numai un post la o şcoală secundară, nu mă urnesc de aici. Dar, afară de aceasta, mă mai reţin şi alte considerări. Încă în semestrul trecut, pe când eram supleant, am obţinut un stipendiu de stat pentru a face studii pe la universităţile din străinătate, cu scop de a mă abilita apoi ca docent la universitate. Acum aştept să capăt concediu pe anul curent, spre a călători la Germania şi a face studiile trebuincioase pentru abilitare. Acest beneficiu nu-l pot lăsa nici decum din mână.

De bună seamă, după reîntoarcere, fiind destul de ocupat cu serviciul şcolar, mi-a fi greu a împreuna cu postul de acum şi docentura, până ce mi-a succede a obţine o catedră la universitate. Dar de lucru n-are să se sparie omul. De una însă mi-ar părea rău: sub asemenea împrejurări activitatea mea literară nu va putea fi decât foarte mărginită, şi puţinul timp liber de care voiu dispune,

Inscripţia de pe mormântul academicianului Dimitre Onciul. Cimitirul Central din Cernăuţi (Foto 2006).

voiu trebui să-l folosesc numai pentru a scrie nemţeşte. Şi în această privire, ceea ce a scris Slavici în «Tribuna», când era vorbă de catedra Dlui Babeş, sunt gata s-o subscriu şi eu; nu ştiu însă întru cât o voiu putea urma.

Acestea am aflat de lipsă a Vi le comunica spre lămurire, şi Vă rog, Excelenţa Voastră, să binevoiţi a le primi cu bunăvoinţa de care m-aţi învrednicit până acuma. Rămân cu cea mai profundă stimă şi veneraţiune. Al Excelenţei Voastre de tot devotat servitor Dr. D. Onciul"[14].

A fost un om de o conştiinciozitate exemplară şi de o exactitate meticuloasă. Nu-şi schimba părerea de la o zi la alta. Amintim în acest sens cazul întâmplat la un examen de definitivat din mai 1895, unde Dimitre Onciul era printre membrii comisiei de examinare. Una dintre candidate, şi anume învăţătoarea Auguste Seider, la proba orală şi scrisă la limba română a fost respinsă de către cinci membri ai comisiei, din motivul că nu a dat dovadă de cunoştinţe. Comisia era compusă din 11 membri. Preşedintele comisiei, inspectorul general şcolar de atunci al Bucovinei, dr. Carl Tumlirz, insista ca învăţătoarea Auguste Seider să fie trecută, cu toate că toţi cei cinci dintre membrii comisiei, cunoscători ai limbii române, au respins-o. Printre aceştia se afla şi Dimitre Onciul. Examenul fiind public, cazul s-a discutat mult şi a produs o consternare totală între profesorii români. Atât presa germană cât şi cea românească a mediatizat acest lucru. S-a ajuns, până la urmă, la o anchetă, în care Dimitre Onciul – unicul dintre membrii comisiei care nu s-a supus somaţiilor lui Tumlirz – l-a înfruntat pe inspectorul şcolar şi pe guvernatorul Bucovinei Leopold Goess[15]. Fiind de un caracter inflexibil şi de o cinste indiscutabilă, Onciul nu a putut trece peste ofensa care i s-a adus, fiind înlocuit până la urmă în comisie cu un alt profesor, de la o altă instituţie de învăţământ din Cernăuţi. Această decizie a Ministerului l-a determinat, în ultimă instanţă, să părăsească Bucovina.

Nu găsim prea multe exemple printre înaintaşii noştri, cu excepţia unora dintre Hurmuzăkeşti, care fiind funcţionari în statul austriac, să îndrăznească, în numele adevărului, să înfrunte inspectoratul şcolar, guvernământul Bucovinei şi să răspundă cu onoare, în cunoştinţă de cauză, chiar şi Ministerului de resort.

Onciul a cunoscut şi multe momente de decepţie în viaţa sa, însă a ştiut să treacă învingător prin furtunile vieţii. Ştia foarte bine că doar experienţa poate forma o personalitate umană complexă.

Astăzi ne încearcă o tristeţe adâncă atunci când aflăm că şi o astfel de personalitate, cum a fost cea a lui Dimitre Onciul pentru cultura românească, a fost supusă încercărilor în urma discordiei de sorginte bucovineană. O scrisoare a lui Emanuil Grigoroviţă este o mărturie în acest sens. O citâm aici integral, poate ne va sluji ca învăţătură pentru viitor, fiindcă, din păcate, nici până în zilele noastre nu am învăţat aproape nimic din experienţele înaintaşilor noştri. Aşadar, adresa de pe plic e următoarea:*„Dsale Domnului Dr. D. Onciul – profesor la Pedagogiul din Cernăuţi.// Bucureşti, 13/25 martie 1893.// Dragă Amice! O să te miri, când vei vedea cine-ţi scrie; decât aş fi un rău compatriot şi încă mai rău prieten, dacă nu ţi-aş comunica lucrul ce l-am aflat acum câteva ore din gura Dlui Ministru de Instrucţie şi Culte.*

Găsindu-mă dimineaţa pe la Minister, am fost întâmpinat de Dl Tache Ionescu, care – fie zis în treacăt – îmi este foarte bun şi mă agrează în mod

deosebit, cu următoarea frază: «Spune-mi, te rog, au nebunit bucovinenii voştri sau sunt răi ca şi fraţii de dincolo? Auzi Dta, unicii din academicieni din partea voastră, aşa un Sbiera şi Marian să voteze contra alegerii lui Onciul ca membru activ în Academie!? Nu mai ştiu ce să zic!»

.....

Am rămas înmărmurit şi nu puteam scoate o vorbă. Cugetă tu însuţi ce-o fi şi asta!

Eu n-am putut da Dlui Tache nici o explicaţie, dar fiind străin de cauză şi lucrurile s-au oprit la consternaţie mutuală. Decât în discuţia ce a urmat i-am dat Ministrului informaţia asupra persoanei tale şi pot să şi-ţi repet în loc de mângâiere ultimele sale cuvinte: «Spune-i prietenului Dtale Onciul, din partea mea, că am să-l aduc cu orice preţ în Bucureşti, pentru catedra de istorie şi, dacă e aşa, cum zici Dta, că dânsul nu poate să vină aici şi să concureze (eu i-am explicat adică temerile tale, precum mi le spuseşi tu în anul trecut) am să-l numesc prin lege specială, fără nici un concurs».

Te salut şi felicit în acelaşi timp şi cred că nu te-ndoieşti acum că ţi-am fost şi-ţi voiu fi amic fidel şi discret. Al tău Emanuil Grigoroviţă.// semnătura. // Str. Plantelor, nr. 18"[16].

Comentariile sunt aici de prisos. Această scrisoare este o învăţătură pentru generaţiile în creştere cum nu ar trebui să procedăm în viaţă.

Prin toate aceste furtuni ale vieţii, Onciul a trecut învingător şi cu demnitate, urmându-şi scopurile nobile pe care le avea şi văzându-şi de ştiinţa sa, unica poate care nu l-a trădat niciodată.

Cu toate că avea atâtea preocupări la Bucureşti, Dimitre Onciul nu a uitat nici o clipă de Bucovina. Ne stau mărturie cele două scrisori ale compozitorului Tudor cavaler de Flondor, adresate profesorului Onciul, care găsea timpul necesar să-şi ajute cu concursul şi autoritatea sa compatrioţii bucovineni. Iată conţinutul primei scrisori: *„Cernăuţi, 16/X. 1902.// Mult stimate Domnule Profesor, Vă mulţumesc pentru deosebita D-voastră amabilitate în chestiunea notelor dorite. Binevoiţi a urga* [urgenta – *n.n.*] *decopierea ca să putem primi partitura cât se poate de curând. De primim notele în timpul proxim, atunci e posibil că delectăm publicul nostru la primăvară cu opereta aceasta.*

Imediat ce va fi copistul gata binevoiţi a mă însciinţa ca să pot trimite remuneraţiunea. Cu salut Tudor.// Domniei Sale Dlui Dimitre Onciul, profesor la Universitatea Bucureşti, România//"[17]. După două luni urmează altă scrisoare din Cernăuţi: *„4/XII. 1902.// Mult stimate Domnule Profesor! Vă rog în numele Societăţii filarmonice «Armonia» să aveţi amabilitatea de a înrâuri să se decopieze şi să ni se trimită în timpul cel mai scurt partitura piesei amintite «Urâta satului»; e timpul cel mai suprem ca să se înceapă cu esercitarea piesei ca să se poată reprezenta la primăvară. Partitura decopiată să se trimită la adresa casierului societăţii Ştefan Scalat, strada Roşei, 33 cu rambursă. Vă rog numaidecât să mi se trimită cât mai curând. Cu deosebită stimă al Dvoastră Tudor"*[18].

Oamenii de cultură din Bucovina se adresau profesorului Onciul după un sfat, după o îndrumare. Potrivit documentelor, nici o scrisoare trimisă din Bucovina lui Onciul, la Bucureşti, nu a rămas fără răspuns. Şi aici citâm în primul rând corespondenţa pictorului Eugen Maximovici, adresată lui Dimitre Onciul.

Admirator al talentului unuia dintre colegii săi dispăruți – pictorul diecezan Epaminonda Anibal Bucevschi – Eugen Maximovici îi descrie lui Onciul starea picturilor murale de pe bisericile din Bucovina, cât și cea a unor portrete votive ale voievodului Ștefan cel Mare, al cărui chip este înfățișat pe pereții din naosurile celor câteva biserici bucovinene pe care le-a ctitorit voievodul. Este vorba despre bisericile din Volovăț, Voroneț, Sfântul Ilie, Pătrăuți pe Suceava și Putna. Maximovici îi scrie lui Onciul în limba germană. Cele trei scrisori[19] care se păstrează în Biblioteca Academiei Române sunt emise în 1904, exact în anul comemorării marelui voievod. Ele denotă o stimă adâncă pe care i-o purta artistul bucovinean profesorului Onciul, care, după cum știm, a ținut o cuvântare înflăcărată lângă mormântul voievodului în ziua de 3 iulie 1904. În acest cuvânt plin de mândrie națională și de speranțe în viitorul neamului său, Dimitre Onciul spunea: *„Istoria se închină eroului care, însuflețit de geniul nemuririi, din scânteia sa divină a dat nouă viață și lumină unui timp întreg și unui întreg popor"*[20]. Istoria se închina atunci în fața memoriei lui Ștefan cel Mare prin glasul autoritar al lui Dimitre Onciul.

Cripta familiei Onciul de la Cimitirul Central din Cernăuți.

O corespondență foarte frumoasă și caldă, adresată lui Dimitre Onciul, a rămas și de la preotul Iraclie Porumbescu. Tatăl compozitorului Ciprian Porumbescu îi scrie profesorului Onciul în perioada 1890–1895, când acesta se afla încă în Bucovina. Cele vreo zece scrisori[21] ale inimosului preot demonstrează cât de apreciat și cât de stimat a fost Onciul de către majoritatea intelectualilor bucovineni. Cu atât mai mult că după desființarea *Arboroasei* de către autoritățile austriece și întemnițarea temporară a lui Ciprian Porumbescu, Dimitre Onciul a fost acela care a pus bazele Societății *Junimea*, succesoarea *Arboroasei*.

Acesta a fost omul Dimitre Onciul, care ca savant a arătat că istoria este o știință exactă și ca explorator al documentelor a introdus în cercetarea istorică metoda critică. Adevărul istoric, spunea el, se alcătuiește în baza

cercetării amănunțite a izvoarelor. Metoda lui a dat opere temeinice, pe care se bazează istoriografia românească și la acest început de mileniu al treilea.

Dimitre Onciul își doarme somnul de veci în Cimitirul Central Horecea din orașul Cernăuți. Așa cum a trăit și a lucrat, într-o austeră solitudine, soclul de pe cripta familială parcă veghează liniștit asupra istoriei acestui neam. Savantului i se potrivesc aici cuvintele unuia dintre tot atât de marii săi elevi, Vasile Pârvan, care spunea că Onciul *„a înlănțuit în formele convențiunii celei mai distinse gândul său, scrisul său, viața sa..., iar când a fost să-și aleagă piatra de încercare a talentului său de cetitor în cărțile sibylline ale Istoriei, el nu a întârziat la întrebări ușoare, la rezumări de documente limpezi, ci, în romantică îndrăzneală, a atacat problema cea unică: misterul originii noastre în țările de azi. Și cumințenia sa, tactul său, învățătura sa, n-au fost mai prejos de îndrăzneala sa...el a dăruit tot ce avea în puterile sale: statornicia întregii sale vieți întru lupta cu sfinxul. Și credința sa a fost răsplătită. Vor trece secole și numele lui va fi legat mereu de povestea epică a luptei cu taina cea mare a istoriei noastre*"[22].

Omagiul pe care îl aducem aici, comemorând cea de-a 150-a aniversare de la nașterea lui Dimitre Onciul, este doar o încercare de a ține trează conștiința noastră în fața adevăratelor valori.

NOTE

1 Niculae M. Popescu, Dimitre Onciul (Discurs de recepție la Academia Română, citit în ședința publică din 3 iunie 1925, cu un răspuns de Nicolae Iorga), în *Academia Română. Discursuri de recepție,* vol. V, 1919–1936, Editura Academiei Române, București, 2005, p. 418.
2 *Ibidem*, p. 424, 427.
3 Nicolae Iorga, *Oameni cari au fost*, vol. II, Editura pentru Literatură, București, 1967, p. 18.
4 Niculae M. Popescu, *op. cit.*, p. 419.
5 Ioan Slavici, *Amintiri*, Cultura Națională, București, 1924, p. 60–61.
6 Biblioteca Academiei Române [în continuare – BAR], Secția *Manuscrise*, A 653(I), *Procesele Verbale* ale SCLRB, f. 976.
7 *Ibidem.*
8 BAR, *Manuscrise*, fond Dimitre Onciul, cota S 76/XXI, *Scrisoarea lui Dimitre Onciul către președintele Societății „Junimea" din Cernăuți.*
9 Pamfil C. Georgian, *Dimitre Onciul*, extras din „Convorbiri literare", nr. 7–12/1940, „Bucovina" I. E. Torouțiu, București, p. 897.
10 Ion Nistor, *Istoria Bisericii din Bucovina și a rostului ei național-cultural în viața românilor bucovineni*, Editura Septentrion, Rădăuți, 2003, p. 115. Mai vezi Ștefan Saghin, *Din predicile protopresviterului Dimitrie Onciul*, Tipografia Silvestru Morariu Andrievici, Cernăuți, 1894.
11 Niculae M. Popescu, *op. cit.*, p. 419.
12 BAR, *Manuscrise*, fond Titu Maiorescu, cota S 34(2)/XVI, *Scrisoarea lui D. Onciul către Titu Maiorescu.*
13 *Ibidem.*

14 BAR, *Manuscrise*, fond Titu Maiorescu, cota S 34(3)/XVI, *Scrisoarea lui D. Onciul către Titu Maiorescu.*
15 Teodor Balan, *Dimitrie Onciul* (1856–1923), Cernăuți, 1938, p. 67–75.
16 BAR, *Manuscrise*, fond Dimitre Onciul, cota S 29(1)/XX, *Scrisoarea lui Emanuil Grigoroviță către Dimitre Onciul din 13/25 martie 1893.*
17 BAR, *Manuscrise*, fond Dimitre Onciul, cota S 17/(1)/XX, *Scrisoarea lui Tudor Flondor către Dimitre Onciul din 16 octombrie 1902.*
18 BAR, *Manuscrise*, fond Dimitre Onciul, cota S 17/(2)/XX, *Scrisoarea lui Tudor Flondor către Dimitre Onciul din 4 decembrie 1902.*
19. BAR, *Manuscrise,* fond Dimitre Onciul, cota S 17(1–3)/XXI, *Scrisorile lui Eugen Maximovici către Dimitre Onciul din 17 martie 1904, 14 octombrie 1904 şi, respectiv, 25 decembrie 1904.*
20 Dimitre Onciul, *Ştefan cel Mare şi Mihai Viteazul*, Bucureşti, 1904.
21 BAR, *Manuscrise*, fond Dimitre Onciul, cota S 1(1–10)/XXII, *Scrisorile lui Iraclie Porumbescu către Dimitre Onciul.*
22 Vasile Pârvan, *In memoriam. La mormântul lui Dimitre Onciul*, în *Memoriale*, Bucureşti, 1923, p. 85–90.

SUMMARY

One of the greatest Romanian historians, scholar, professor and archivist Dimitrie Onciul, member and president (1920–1923) of the Romanian Academy, was born on 26 October 1856 in Bukovina. This year is the 150th anniversary of his birth.

His work was every bit as honest and dignified as his life. After 30 years' work in Bucharest, when he passed away he returned for his eternal rest in his beloved Bukovina.

The present article reveals some character traits of the scholar who solved one of the most difficult problems in our historiography: the origins of the Romanian Principalities.

In his historical studies, as well as in his documented speaches, Dimitrie Onciul never forgot the principle, or rather the concept that he abode by, namely that the ultimate purpose of history, as a science, is to help us understand the present through a knowledge of the past. Therefore, the ultimate purpose of history is the present.

DIMITRE ONCIUL, DIRECTOR GENERAL AL ARHIVELOR STATULUI DIN ROMÂNIA

Ligia-Maria Fodor

Bucureşti

Istoria Arhivelor Statului începe odată cu Regulamentele Organice, care aveau să consfinţească înfiinţarea în anul 1831 a Arhivelor în Ţara Românească, iar în anul 1832 în Moldova; în anul 1862, în urma unirii Principatelor Române, a fost înfiinţată instituţia Arhivelor Statului cu o Direcţie Generală la Bucureşti şi o Sucursală la Iaşi, subordonate Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii Publice. Modul de organizare a instituţiei a fost reglementat prin Regulamentul Arhivelor Statului, aprobat prin decret domnesc la 31 octombrie 1862, modificat în anii 1869 şi 1872[1].

Personalitate marcantă a culturii româneşti, Dimitre Onciul a desfăşurat o bogată activitate didactică – a fost profesor la Gimnaziul şi la Şcoala normală de învăţători din Cernăuţi, la Facultatea de Litere din Bucureşti, a fost membru şi preşedinte al Academiei Române, decan al Facultăţii de Litere din Bucureşti, preşedinte al Comisiei Monumentelor Istorice şi al Comisiei Consultative Heraldice.

La 1 aprilie 1900, Dimitre Onciul a preluat conducerea Arhivelor Statului[2], funcţie pe care a deţinut-o timp de 23 de ani. În lucrarea de faţă îmi propun să prezint anumite aspecte din activitatea lui Dimitre Onciul, ca director al acestei instituţii, şi anume: chestiuni administrative şi de personal, prelucrarea arhivei, accesul cercetătorilor la documente, valorificarea materialului documentar, recuperarea documentelor privind Bucovina şi Transilvania aflate la Viena, înfiinţarea Arhivelor Statului din Cluj şi a Comisiilor Arhivelor la Chişinău şi Cernăuţi.

Constantin Moisil considera numirea lui Dimitre Onciul, ca director al Arhivelor Statului, ca fiind „perfect îndreptăţită" şi un prilej bun „de a-şi pune în practică ideile şi însuşirile sale de administrator şi organizator"[3]; acesta era de „o conştiinciozitate exemplară, de un caracter inflexibil, de o cinste indiscutabilă, de o exactitate meticuloasă şi de o putere de muncă uimitoare. Figura lui înaltă şi robustă, vocea lui detunătoare şi cadenţată, corectitudinea lui aproape exagerată în îndeplinirea datoriei, seriozitatea şi cumînţenia părerilor ce exprima în orice împrejurare, i-au dat prestigiul care impunea, care-l făcea respectat, mai mult de atâta: temut"[4].

Dimitre Onciul a apreciat importanţa tezaurului arhivistic şi a înţeles că trebuie să asigure condiţii bune de depozitare, acţionând în acest sens pentru restaurarea şi mărirea localului[5] – „în aprilie 1900 m-am convins numaidecât că

în localul în care se aflau depozitele nu mai putea să ducă până la cealaltă primăvară. O amânare a măsurilor de scăpare, măsuri ce se impuneau cu cea mai neînduplecată necesitate, ar fi fost un sacrilegiu față de Țară și față de istorie"[6], și să facă cunoscută publicului însemnătatea acestei instituții prin înființarea unui muzeu al Arhivelor Statului[7].

În raportul din 11 februarie 1901, adresat Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, Dimitre Onciul solicita rezilierea contractului de închiriere încheiat cu Petre Cecropide pentru depozitarea unei părți a arhivei, pentru că „starea lor este deteriorată și cu totul improprie, proprietarul nefăcând reparațiunile prevăzute în contract" și mutarea acestei arhive în noul local restaurat al Arhivelor Statului de la Mihai Vodă[8].

La 10 decembrie 1901, Dimitre Onciul sublinia în raportul adresat ministrului cultelor și instrucțiunii publice, că lucrările de restaurare a localului să se facă după un plan bine studiat, atât din punctul de vedere al exigențelor statului, cât și al însemnătății localului, ca veche clădire istorică a Mănăstirii Mihai Viteazul, cel mai vechi monument istoric al capitalei[9].

Dimitre Onciul s-a preocupat de achiziționarea mobilierului necesar Arhivelor Statului: rafturi – „rafturile mai vechi, parte din timpul de la înființarea Arhivei în 1831 până la așezarea ei la Mihai Vodă în 1866, sunt prea defectuoase și cu totul improprii"[10], obloane, sobe[11], apeduct necesar pentru asigurarea clădirii în caz de incendiu[12].

Dimitre Onciul a înaintat ministrului, la 29 martie 1906, propuneri de modificare a proiectului întocmit de arhitectul Nicolae Gabrielescu la fațada principală a clădirii Arhivelor Statului, acestea fiind aprobate la 30 martie același an: „în planul domnului arhitect Gabrielescu, fațada principală spre strada Schitu Măgureanu, după planul de aliniere a străzilor capitalei are să treacă chiar pe dinaintea Arhivelor Statului. Felul cum se face această fațadă, ar da localului Arhivelor Statului o înfățișare neestetică în partea sa principală. Acest local, fiind o clădire istorică, în parte din epoca lui Mihai Viteazul și destinat pentru o instituție de frunte a Statului, este de neapărată necesitate a se da mai multă atenție fațadei principale. Ferestrele fațadei să fie făcute în stilul clădirilor mânăstirești din acea epocă, rotunjite în partea superioară și cu coloane, iar între ferestrele cele mari și cele mici de jos să se facă un brâu despărțitor. Spațiul între ferestrele cele mari să fie destinat pentru următoarele figuri: în relief vechea marcă a Tării Românești (vulturul), vechea marcă a Moldovei (zimbrul), capul lui Mihai Viteazul, fondatorul mănăstirii, marca lui Mihai Viteazul ca domn al celor trei țări unite. În partea ce urmează a se construi ar urma a se pune următoarele figuri: marca actuală a României, capul M.S. Regelui, în a cărui domnie se restaurează localul, marca Principatelor Unite, marca Țării Românești din 1831, când s-a înființat Arhiva Principatului"[13].

Perseverent și însuflețit de dragostea pentru documente, Dimitre Onciul a întocmit anual rapoarte către ministru, în care solicita continuarea lucrărilor de restaurare a localului[14].

Paralel cu lucrările executate la localul din București, Dimitre Onciul a acordat atenție și asigurării unor condiții corespunzătoare pentru păstrarea arhivei Sucursalei Iași a Arhivelor Statului. Încă din anul 1906 s-a pus problema construirii unui local, întrucât Palatul Administrativ, unde era depozitată arhiva, trebuia

restaurat; în anul 1911, Arhivele s-au mutat în localul Mănăstirii Golia, după ce în prealabil au fost executate lucrări de restaurare, fiind adaptat necesităților specifice și dotat cu mobilierul necesar[15].

În acest sens a apelat pentru urgentarea execuției lucrărilor la prietenul său, profesorul Constantin Meissner: „De la Iași primesc veste că nici până acum nu s-au început lucrările ce trebuie să se facă la localul Arhivei de acolo (la biserica Golia). Cheamă, te rog, pe Smarandescu sau pe locțiitorul său și dă ordin ca de urgență să se înceapă lucrarea, căci intrăm în iarnă. E mare neglijență la serviciul tehnic. Ca ieșan vei ține doar ca să se facă această lucrare negreșit și neapărat"[16].

O problemă deosebită a constituit-o spațiul insuficient de depozitare; în adresa din 16 ianuarie 1907 către Prefectura județului Ilfov, Dimitre Onciul solicita prefectului „să dispună ca dosarele comunelor să nu se mai trimită la Arhivele Statului, nefiind loc suficient pentru asemenea depuneri. Cele mai importante dosare urmează a se alege și depune spre păstrare în arhiva prefecturii județului, iar la timpul său se vor depune cu cele ale prefecturii în păstrarea Arhivelor Statului"[17]; în acest sens a făcut demersuri în vederea exproprierii terenurilor și clădirilor din jurul Arhivelor Statului, „pentru că actualul local este cu totul insuficient, așa încât nu se mai pot primi deloc depuneri noi"[18].

O altă chestiune, care l-a preocupat pe Dimitre Onciul a fost asigurarea personalului necesar pentru îndeplinirea obiectivelor instituției; în Regulamentul Arhivelor Statului era prevăzut următorul efectiv: un director, doi arhiviști clasa I, trei arhiviști clasa a II-a, cinci arhiviști clasa a III-a, un translator de limba greacă, trei copiști caligrafi, trei copiști[19]. Acest personal de 18 funcționari a fost în anii ulteriori redus la 11, și anume : un director, doi arhivari, un translator, doi ajutori de arhivari, un registrator, un ajutor de registrator, doi copiști paleografi, un copist caligraf și doi funcționari auxiliari pentru aranjarea arhivei[20].

În raportul din 27 septembrie 1907 adresat Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, Dimitre Onciul solicita angajarea de personal pentru realizarea lucrărilor necesare „în interesul cercetătorilor și studiilor, ce urmează a se face – scrierea copiilor necesare pentru Ministerul Domeniilor și alte autorități ale statului, cercetarea opiselor trimise de autorități spre a se face alegerea dosarelor ce trebuie depuse, legalizarea copiilor de pe acte vechi, prezentate de particulari, noua întocmire a arhivei și regularea depunerilor făcute fără opise în regulă"[21].

Pentru legalizarea copiilor actelor prezentate de către persoanele fizice nu se plătea nici un fel de taxă, așa cum reiese din nota întocmită la 4 septembrie 1907 de către Dimitre Onciul și înaintată ministrului cu scopul ca această informație să fie publicată în „Monitorul Oficial"[22]. Documentele și copiile prezentate de persoanele particulare pentru legalizare erau verificate, pentru a se stabili dacă erau autentice sau nu ; în momentul constatării existenței unui fals se aducea la cunoștința autorităților judecătorești ; în raportul din 25 noiembrie 1900, înaintat prim-procurorului Tribunalului Ilfov, Dimitre Onciul îl înștiința că „domnul I. Dumitrescu, domiciliat în București, strada Polonă, nr. 153, a prezentat pe lângă petiție un act scris cu litere chirilice, însoțit de o copie, cu rugămintea de a se legaliza. Acest act este fals. Falsificarea se constată după scrisoare și cerneală, după forma și conținutul lui, după hârtia, pe care e scris actul, hârtie neuzitată la 1863"[23]. Același principiu de bază era valabil și în anul 1914, așa

cum reiese din scrisoarea adresată de Dimitre Onciul lui Sever Zotta, directorul Sucursalei Iaşi a Arhivelor Statului: „La Arhivele Statului nu se scot copii pentru particulari, ci numai pentru autorităţi în interesul statului. Copiile pentru particulari urmează să fie prezentate de ei înşişi, împreună cu originalele spre legalizare. Arhiva nu poate legaliza decât copii după acte autentice; dacă un manuscris chirilic se constată că e fals, copia scoasă după el nu poate fi legalizată, deoarece Arhiva are cădere a legaliza numai copii după acte cirilice, iar un *falsificat* nu este *act*. În Regulamentul Arhivelor Statului nu se află nici o dispoziţie în această privinţă. După falsificate scrise cu litere cirilice, se pot libera copii oficiale, pe coală simplă pentru informaţiunea unei autorităţi, nu însă pentru uzul particularilor. În asemenea caz, trebuie să existe o adresă a autorităţilor respective, prin care să se ceară copia, fie în interesul statului, fie în interesul justiţiei. La legalizarea unor copii de acest fel, se citează adresa autorităţii respective şi scopul pentru care se cere copia"[24].

Dimitre Onciul s-a dovedit a fi un director corect, riguros, punctual şi dornic ca programul de lucru să fie respectat de către funcţionari, pentru a nu îngreuna desfăşurarea activităţii, impunându-le să nu primească la serviciu, în timpul programului, vizita unor persoane particulare pentru a discuta diferite probleme personale[25] şi să recupereze timpul cât lipsesc de la serviciu[26].

Acesta s-a străduit să asigure personalului Arhivelor Statului retribuţii corespunzătoare pregătirii şi activităţii desfăşurate; în raportul din 23 iunie 1919, Dimitre Onciul solicita ministrului asimilarea personalului Arhivelor cu funcţionarii din administraţia centrală a ministerului, argumentând cererea sa astfel: „creşterea retribuţiilor personalului se impune cu atât mai mult cu cât li se cere o pregătire şi aptitudine specială pentru acest serviciu. Arhivarii şi ajutorii de arhivari, bibliotecarul, translatorul şi ajutorul de bibliotecar, precum şi copiştii paleografi sunt licenţiaţi, unii având şi examenul de capacitate pentru învăţământul secundar. Faţă de nevoia de profesori ce se resimte, Arhivele Statului ar fi ameninţate să nu mai poată recruta personalul necesar dintre licenţiaţii cu pregătirea cerută, dacă retribuţiile n-ar fi corespunzătoare"[27].

Cooptarea de personal calificat în sistem a fost unul dintre obiectivele directorului Dimitre Onciul; aceasta reiese şi din mărturiile foştilor studenţi ai acestuia. Aurelian Sacerdoţeanu scria: „A fost un mare învăţat şi în acelaşi timp un distins profesor universitar. Dar specialitatea sa fiind istoria veche a românilor era mult mai apropiată de instituţia Arhivelor Statului. În calitate de director general al acestei instituţii, Dimitre Onciul dispunea de cel mai bogat şi mai important material documentar pentru studiile sale şi totodată putea să ţină acolo şi seminarul de istorie cu studenţii săi, făcând exerciţii practice nu numai de paleografie slavă şi română, dar şi de toate celelalte discipline ştiinţifice în legătură cu materialul de arhivă"[28]; dintre studenţii lui s-a recrutat un număr mare de arhivişti cu pregătire superioară, care „intrând în serviciul Arhivelor Statului au devenit elemente de primul ordin"[29].

Vasile Pârvan îl descria astfel pe Onciul: „Aproape treizeci de ani el nu a obosit niciodată, de a se înduioşa mereu, de fiecare nou talent tânăr, pe care îl descoperea între şcolarii lui, mereu şi mereu alţii. A fost omul legilor, legămintelor şi legăturilor. El a fost înlănţuitorul: s-a înlănţuit şi pe sine şi pe alţii în ceea ce era o rânduire prealabilă, poruncă legală a oamenilor, desfăşurare minuţioasă a

logicii, determinism absolut al metodei. O, de câte ori nu ne revoltam, noi cei iuți și neastâmpărați, de opririle lui în loc pentru perfecta clarificare în corectitudine și sistemă a mersului lucrărilor noastre"[30].

Pentru ocuparea posturilor la Arhivele Statului se organiza concurs, se constituiau comisii de examinare și se dădeau probe la caligrafie, paleografie chirilică, istoria românilor și limbi străine[31]; lucrările erau sigilate și deschise după corectare, acestea fiind păstrate și astăzi în fondul Direcția Generală a Arhivelor Statului[32]; comisia de examinare consemna în procesul-verbal candidații admiși.

Atunci când s-a pus problema detașării unor angajați ai Arhivelor Statului, ca profesori în alte localități, Dimitre Onciul nu a ezitat să întocmească rapoarte către ministru, în care sublinia necesitatea păstrării acestor persoane în cadrul sistemului; în raportul din 16 septembrie 1919 solicita ca R. Perianu, ajutor de arhivar, numit profesor la Gimnaziul din Râmnicu Sărat, să fie detașat la o școală din București, pentru că „a dovedit o deosebită aptitudine cu pregătire specială pentru acest serviciu. Cu raportul nr. 175 din 30 august 1919 a fost recomandat să fie numit în postul de arhivar nou creat la această Direcțiune, fiind singurul pregătit să ocupe acest post"[33], iar în raportul din 20 septembrie 1919 solicita detașarea profesorului M. Pinetta, translator de limba turcă și greacă, la o catedră din București, întrucât „a dovedit o deosebită aptitudine în traducerea documentelor turcești și grecești din Arhivele Statului, și care este singurul în măsură să îndeplinească această însărcinare, arătatele documente ar rămâne netraduse și deci inaccesibile cercetătorilor, ceea ce ar fi și în dauna serviciului Arhivelor și în aceea a studiilor noastre istorice"[34].

Așa cum am mai subliniat, Dimitre Onciul s-a dovedit a fi perseverent în tot ceea ce a făcut; din dorința de a avea personal calificat a întocmit rapoarte repetate pentru a evita detașarea personalului la școlile din provincie[35].

Chestiunea cea mai importantă, de fond, căreia Dimitre Onciul i-a acordat o atenție deosebită, a fost modul de organizare a arhivei, astfel încât să poată fi găsit cu ușurință orice document. Cu prilejul călătoriilor întreprinse la Budapesta și Viena a vizitat instituțiile arhivelor pentru a observa modul de organizare a depozitelor în vederea aplicării în mod eficient și în România, ținând cont totodată de specificul documentelor deținute de Arhivele Statului[36].

Aurelian Sacerdoțeanu afirma despre Dimitre Onciul că „a înțeles că în afară de asigurarea depozitării materialelor arhivistice, îi revine sarcina de a le inventaria, de a le pune în evidență și folosire, să fie deci fondator și orânduitor"[37].

Din rapoartele de activitate întocmite anual putem observa, că la Arhivele Statului se efectuau următoarele lucrări: a) lucrări de conservare, ceea ce presupunea transcrierea și verificarea documentelor depuse în arhivă, inventarierea documentelor, constituirea de dosare și aranjarea pe raft; b) lucrări de cancelarie – se înregistrau ordine, adrese și petiții, se colaționau și legalizau copii, se făceau cercetări pentru diferite autorități; c) lucrări cu caracter științific – cercetarea, transcrierea și publicarea documentelor vechi[38].

Într-un raport completat de Direcția Generală a Arhivelor Statului la cererea Comisiei de Cooperare Intelectuală de pe lângă Societatea Națiunilor, se declara în ceea ce privește rezultatele obținute pe plan arhivistic, că s-au întocmit inventarele documentelor și condicilor din Secțiunea istorică și a Bunurilor publice, precum și inventarele dosarelor, registrelor și condicilor din Secțiunea Admi-

nistrativă şi Secţiunea Judecătorească, s-au pregătit lucrările pentru cercetările istorice[39].

Dimitre Onciul a acordat o atenţie deosebită atât documentelor aflate în păstrarea Arhivelor Statului, cât şi documentelor aflate la creatori; în momentul în care a aflat că mai multe instituţii din diferite judeţe vând arhiva, a solicitat ministrului de interne „să ia măsurile necesare pentru oprirea vânzării şi pentru răscumpărarea dosarelor vândute"[40]; de asemenea a cerut ca „nici o vânzare de dosare să nu se mai facă fără a se cere mai întâi avizul Direcţiunii Generale a Arhivelor Statului, înaintându-se opisele dosarelor respective spre a fi cercetate"[41], solicitând totodată ministrului cultelor şi instrucţiunii publice să i se elibereze un permis de circulaţie pentru a vizita arhivele instituţiilor din ţară.

În vederea publicării documentelor privind revoluţia de la 1848 a fost aprobată cererea Academiei Române de preluare temporară a unor documente din fondurile Arhivelor Statului (Secretariatul de Stat, Ministerul de Interne, Mănăstirea Mărgineni); în scrisoarea adresată de către Dimitre Onciul preşedintelui Academiei Române era evidenţiat clar acest aspect: „... vă rog să binevoiţi a dispune, ca până la înapoierea lor, dosarele să se păstreze în depozitul manuscriptelor Academiei"[42]. Însă prin Ordinul ministrului cultelor şi instrucţiunii nr. 10014 / 13 octombrie 1901 s-a dispus ca documentele predate Academiei Române să fie încorporate Colecţiei de manuscrise[43]. Dimitre Onciul a încercat să demonstreze că această hotărâre era contrară legislaţiei în vigoare a Arhivelor Statului, în articolul 3 din Regulamentul Arhivelor Statului din 1872 prevăzându-se că documentele depuse în Arhiva Statului puteau fi ridicate provizoriu, la cererea miniştrilor respectivi. Aceste acte însă sub nici un cuvânt nu se pot trimite afară din ţară[44]. Prin Decretul regal nr. 747 / 22 februarie 1902 se stabilea predarea definitivă Academiei Române a documentelor privind revoluţia de la 1848[45].

În perioada directoratului lui Dimitre Onciul s-au efectuat numeroase preluări de documente atât de la instituţiile centrale (Ministerul de Interne, al Instrucţiunii, de Război, de Justiţie şi de Finanţe, Tribunalul Comercial Ilfov, Curtea de Apel din Bucureşti, Prefectura Poliţiei Capitalei), Corpul 4 de Armată, care a depus documente şi obiecte de valoare istorică adunate din ţinutul Hotinului[46], de la persoane fizice – Constantin Beraru, care a donat şapte documente pentru Secţia istorică[47], precum şi documentele şi obiectele luate din casa lui Bogdan Petriceicu Hasdeu de la Câmpina, predate în anul 1918 de către W. Vogel[48].

Arhivele Statului au preluat cu caracter temporar documente ale Ministerului Afacerilor Externe (convenţiile originale încheiate de Turcia cu România) şi ale Mitropoliei Ungro-Vlahiei, datorită spaţiului insuficient şi impropriu de depozitare, de care acestea dispuneau[49].

În ceea ce priveşte accesul cercetătorilor la documentele Arhivelor Statului, Dimitre Onciul a luat o hotărâre foarte importantă, absolut necesară pentru protejarea şi menţinerea integrităţii tezaurului documentar, interzicând cercetătorilor să ia documentele sub formă de împrumut acasă, aşa cum se obişnuia. Dimitre Onciul spunea că „documente din cele ce cu multă trudă le-am aranjat şi le aranjez pentru înlesnirea cercetătorilor istorici" sunt puse la dispoziţia oricui, unii cercetători declarând că această decizie le-a oferit posibilitatea de a cerceta documente, pe care „n-au avut fericirea de a le vedea cu toate cererile şi stăruinţele făcute mai înainte"[50].

Cercetătorii puteau studia fără restricție materialul documentar, însă copierea de către persoane particulare a documentelor inedite era interzisă printr-un ordin al ministrului cultelor și instrucțiunii, aceasta putând fi posibilă numai cu aprobare specială[51]. Dacă în perioada 1900 – 1903, la sala de studiu a Arhivelor Statului au fost 43 de cercetători, care au studiat 1196 documente, 1240 pachete cu documente, 486 condici și 769 dosare, în anul 1923 erau înregistrate 3801 persoane în întreaga țară[52].

În ceea ce privește valorificarea documentelor deținute de Arhivele Statului, este demnă de remarcat participarea cu documentele „cele mai prețioase" la Expoziția Generală a României organizată în anul 1906 la București[53], la care Direcția Generală a Arhivelor Statului a obținut medalia de aur cu diplomă specială, la secțiunea a VIII-a, grupul 53[54].

Responsabilitatea în fața istoriei, a poporului de a veghea la păstrarea tezaurului documentar l-a determinat pe Dimitrie Onciul în timpul primului război mondial să rămână în localul Arhivelor; în timpul bombardamentului din București, în ziua de 13 septembrie 1916 au explodat două bombe și în curtea Arhivelor Statului: „aproape toate geamurile ferestrelor din curte, afară de cele armate de la clădirea nouă, au fost sparte, cum și câteva geamuri ale ferestrelor spre strada Izvor. O sfărâmătură a nimerit în ușa cancelariei directorului, la înălțimea capului, la o minută după ce directorul, ieșind spre a provoca pe cei din curte ca să intre în casă, a intrat prin această ușă în cancelarie"[55].

În momentul în care soldații austro-ungari au luat clopotele Bisericii Mihai Vodă, Dimitrie Onciul a intervenit pe lângă ministrul de interne pentru ca cele două clopote să fie restituite bisericii, subliniind importanța istorică a acestora, însă fără nici un rezultat[56].

În acest timp sediul era să fie rechiziționat pentru un spital militar, dar intervenția promptă a lui Dimitrie Onciul a fost decisivă, renunțându-se la acest plan[57]. În acest context, pentru deplina siguranță a fondurilor documentare, Dimitrie Onciul a luat hotărârea de a fi mutate la Iași documentele, solicitând la 20 august 1916 funcționarilor Direcției să participe la împachetarea documentelor ce urmau să fie transportate la Iași, delegându-l în acest sens pe G. Nedioclu să se ocupe de această acțiune, iar în iulie 1917 au fost evacuate la Moscova 47 de lăzi cu documente[58]; după terminarea războiului, Dimitrie Onciul a început demersurile pentru recuperarea documentelor evacuate. În momentul în care ministrul instrucțiunii i-a cerut să stabilească valoarea documentelor evacuate, Dimitrie Onciul a declarat că această valoare „nu poate fi în nici un caz prețuită, pentru că oricare ar fi acest preț, nu s-ar mai putea procura cu el arătatele documente, în cazul când ar fi pierdute"[59]; documentele aveau să fie restituite Arhivelor Statului abia în anul 1925.

Unirea provinciilor românești cu Vechiul Regat a impus necesitatea promovării unei noi legislații arhivistice în vederea reglementării integrării acestor arhive (uniformizării activității de arhivă); în acest context, Dimitrie Onciul a elaborat un proiect de lege care s-a concretizat abia în anul 1925 prin transformarea acestuia în Legea de organizare și funcționare a Arhivelor Statului.

La inițiativa lui Dimitrie Onciul s-au înființat Arhivele Statului din Cluj și Comisiile Arhivelor din Basarabia și din Bucovina. La 9 august 1919, Dimitrie

Onciul a propus constituirea Comisiei Arhivelor din Basarabia[60], comisia fiind formată din: Paul Gore, preşedinte, Şt. Cioban, I. Frăţiman, Sterie Stinghe[61].

În raportul din 26 iulie 1920, Dimitre Onciul a cerut ministrului cultelor şi instrucţiunii publice înfiinţarea Arhivelor Statului la Cluj, în urma adresei Secretariatului General din Cluj, prin care era informat de hotărârea Consiliului Dirigent luată în şedinţa din 14 martie 1920 de înfiinţare la Cluj a Arhivelor Statului, director fiind numit Dr. Zenovie Păclişanu începând cu 1 aprilie 1920, solicitare aprobată în acelaşi an[62].

La 25 iulie 1922, Dimitre Onciul sublinia în raportul adresat ministrului importanţa documentelor din arhivele maramureşene, recomandând ca profesorul Ion Bârlea, care publicase mai multe documente din această arhivă, să înainteze un proiect asupra stării documentelor: „Serviciul Arhivelor de acolo nefiind încă bine organizat, este de temut ca acele documente şi acte nu ar fi destul de bine păstrate şi îngrijite"[63].

Dimitre Onciul a manifestat interes pentru recuperarea şi păstrarea documentelor provinciei Bucovina, în acest sens însărcinându-l pe directorul Sucursalei Iaşi a Arhivelor Statului, Sever Zotta, să meargă la Cernăuţi pentru a constata care este situaţia arhivei.

În adresa către Ion Nistor, ministrul delegat al Bucovinei, Dimitre Onciul preciza că „în Arhiva Delegaţiunii Ţării nu se păstrează în cuvenita siguranţă acte foarte importante; acte de foarte mare valoare istorică se află aşezate în chiar localul cancelariei într-un dulap simplu, uşor accesibil; iar la Direcţiunea Bunurilor, un mare număr de acte vechi (secolul al XVIII-lea) se află aruncate în dezordine în podul palatului Direcţiunii"[64], evidenţiind totodată necesitatea intervenţiei „pe lângă toate ministerele din Viena ca să se treacă în Arhiva Bucovinei toate actele şi documentele aflate în arhivele ministerelor privitoare la diferitele ramuri ale administraţiei şi justiţiei bucovinene"[65].

Demersurile de recuperare a documentelor transportate în timpul primului război mondial de la Cernăuţi la Viena s-au finalizat în anul 1919 cu recuperarea parţială a acestora; în adresa Secretariatului de Serviciu pentru Instucţiunea Publică către Direcţia Generală a Arhivelor Statului se preciza că au sosit la Cernăuţi un pachet şi şase lădiţe cu material arhivistic[66].

În anul 1921, Dimitre Onciul s-a deplasat la Viena, iar în anul 1922 a delegat pe Mihail Popescu, arhivar bibliotecar la Arhivele Statului în comisia constituită de către Ministerul Afacerilor Externe al României, în vederea recuperării materialelor documentare referitoare la Bucovina şi Transilvania, aflate în arhivele din Viena[67].

În raportul din 29 aprilie 1922, Dimitre Onciul solicita ministrului înfiinţarea unei Comisii a Arhivelor Statului la Cernăuţi, ca cele înfiinţate la Chişinău şi Cluj, formată din: Ion Nistor, preşedinte, Dimitrie Dan, Romul Cândea, Ion Ionaşcu şi Ovid Ţopa[68].

Dimitre Onciul s-a stins din viaţă la 20 martie 1923, în urma unei boli necruţătoare (reumatism cu exsudat la genunchiul stâng), care l-a urmărit tot timpul vieţii. Interesul pentru păstrarea, conservarea şi valorificarea tezaurului arhivistic l-au determinat pe Dimitre Onciul să se preocupe cu asigurarea unor spaţii corespunzătoare pentru depozitare şi desfăşurarea activităţii, reuşind ca urmare a intervenţiilor repetate la ministrul cultelor şi instrucţiunii să obţină

fondurile necesare pentru restaurarea şi mobilarea sediilor Arhivelor Statului. Apreciind valoarea istorică a documentelor, Dimitre Onciul a hotărât ca cercetătorii să nu mai ia acasă documente sub formă de împrumut, înfiinţând o sală de studiu; a făcut, de asemenea, numeroase demersuri pentru recuperarea arhivelor privind Bucovina şi Transilvania aflate la Viena. După unirea provinciilor româneşti cu România, Dimitre Onciul a acţionat pentru integrarea arhivelor provinciilor în sistemul naţional, fiind iniţiatorul înfiinţării Arhivelor Statului din Cluj şi al Comisiilor Arhivelor din Bucovina şi Basarabia.

Cea mai elocventă descriere a personalităţii lui Dimitre Onciul a făcut-o prietenul şi colaboratorul său, Sever Zotta, director al Sucursalei Iaşi a Arhivelor Statului: „Îmi vine imaginea lui Dimitre Onciul, tânăr, vesel şi optimist. Îmi revine amintirea sfaturilor lui înţelepte şi sigure, inspirate de cel mai desăvârşit bun simţ şi de o logică totdeauna convingătoare. A murit fără testament. Testamentul acestuia e scris în inimile noastre şi cuprinde puţine cuvinte: *«Fiţi cinstiţi, muncitori, exacţi şi mai ales buni români!»* Această tradiţie de cinste şi de muncă, de corectitudine de fond şi de formă şi de caldă simţire românească se va perpetua la Arhivele Statului, al căror reorganizator zelos şi priceput a fost marele defunct, ridicându-le la rangul unor instituţiuni de care ne putem mândri."[69]

Bustul lui Dimitre Onciul din faţa Arhivelor Statului din Bucureşti.

În anul 1925, un comitet de intelectuali, în frunte cu Alexandru Lapedatu, ministrul cultelor şi artelor, a propus ridicarea unui bust în memoria şi cinstea lui Dimitre Onciul, care a fost timp de 23 de ani director al Arhivelor Statului[70]. În acest sens a început acţiunea de colectare a sumelor necesare[71], acţiune finalizată în anul 1927 prin ridicarea bustului acestui mare om de cultură şi tradiţie românească, bust care se află în faţa Arhivelor Naţionale din Bucureşti.

NOTE

1 Dimitrie Onciul, *Din istoria Arhivelor Statului*, Bucureşti, Inst. de Arte Grafice „Carol Göbl", 1903, p. 11.
2 *Direcţia Arhivelor Naţionale Istorice Centrale* Bucureşti (se va cita în continuare: *DANIC*), fond Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice (se va cita în continuare: MCIP), dosar nr. 280/1900, f. 2; vezi decretul nr. 1958/1 aprilie 1900 în anexa nr. 1.
3 Constantin Moisil, *Dimitrie Onciul*, în „Anuarul Institutului de Istorie Naţională", vol. II, 1923, Bucureşti, Cartea Românească, 1924, p. 509.
4 Idem, *Dimitrie Onciul*, în „Lui D. Marmeliuc 20 octombrie 1936", Cernăuţi, Tiparul Glasul Bucovinei, 1936, p. 51.
5 Din anul 1866, Arhivele Statului s-au mutat în localul Mănăstirii Mihai Vodă, însă o parte din arhivă era încă depozitată în case închiriate.
6 Dimitrie Onciul, *op. cit.*, p. 25.
7 *DANIC*, fond Direcţia Generală a Arhivelor Statului (se va cita în continuare: DGAS), dosar nr. 2/1911, f. 56–56 v; proiectul conceput de arhitectul Petre Antonescu, în 1906, prevedea ca depozitele să fie amenajate în aşa fel încât să poată fi vizitate – vezi anexa nr. 2; muzeul a fost deschis oficial în anul 1925.
8 *DANIC*, fond DGAS, dosar nr. 2/1901, f. 5.
9 *Ibidem*, f. 300–301.
10 *Ibidem*, f. 109.
11 *Ibidem*, f. 15, 17; dosar nr. 2/1904, f. 30; dosar nr. 2/1905, f. 34.
12 *Ibidem*, f. 170.
13 *Ibidem*, dosar nr. 2/1906, f. 46–47, 49.
14 *Ibidem*, f. 202; dosar nr. 2/1911, f. 27.
15 *Ibidem*, dosar nr. 7/1911, f. 2.
16 *DANIC*, fond Constantin Meissner, VI/56, f. 12.
17 *DANIC*, fond DGAS, dosar nr. 3/1907, f. 15.
18 *Ibidem*, dosar nr. 2/1921, f. 231–232.
19 *Regulamentul Arhivelor Statului*, în „Monitorul Oficial", nr. 163 din 25 iulie 1872, p. 1.
20 *DANIC*, fond DGAS, dosar nr. 3/1907, f. 113.
21 *Ibidem*, f. 114.
22 *Ibidem*, dosar nr. 2/1907, f. 144.
23 *Ibidem*, dosar nr. 6/1900, f. 139.
24 *DANIC*, fond Sever Zotta, dosar nr. 159, f. 190–191.
25 *DANIC*, fond DGAS, dosar nr. 2/1908, f. 24.
26 *Ibidem*, dosar nr. 9/1916, f. 126.
27 *Ibidem*, dosar nr. 4/1919, f. 225–226.
28 Aurelian Sacerdoţeanu, *Din istoria Şcoalei de Arhivistică*, în „Hrisovul", nr. I, 1941, Bucureşti, f. 21.
29 *Ibidem*, p. 22.
30 Vasile Pârvan, *Memoriale*, Bucureşti, Cultura Naţională, 1923, p. 87–89.
31 *DANIC*, fond DGAS, dosar nr. 2/1901, f. 126.
32 *Ibidem*, dosar nr. 3/1900, 2/1905, 6/1906.
33 *Ibidem*, dosar nr. 4/1919, f. 297.
34 *Ibidem*, dosar nr. 5/1919, f. 6.

35 *Ibidem*, f. 13.
36 *Ibidem*, dosar nr. 3/1900, f. 155.
37 Mihail Fănescu, *op. cit.*, p. 209.
38 *DANIC*, fond DGAS, dosar nr. 10/1916, f. 2–4; 6/1922, f. 5.
39 *Ibidem*, dosar nr. 2/1923, f. 16.
40 *Ibidem*, dosar nr. 2/1906, f. 69.
41 *Ibidem*, dosar nr. 2/1907, f. 57.
42 *Ibidem*, dosar nr. 3/1901, f. 31.
43 *Ibidem*, f. 64.
44 *Ibidem*, f. 65.
45 *DANIC*, fond MCIP, dosar nr. 267/1902, f. 11; vezi anexa nr. 3.
46 *DANIC*, fond DGAS, dosar nr. 7/1918, f. 22.
47 *Ibidem*, f. 43.
48 *Ibidem*, dosar nr. 2/1918, f. 4.
49 *Ibidem*, f. 22, 71.
50 *Ibidem*, dosar nr. 2/1903, f. 122–125, 129–130.
51 *Ibidem*, f. 113–114.
52 Mihail Fănescu, *op. cit.*, p. 213.
53 *DANIC*, fond DGAS, dosar nr. 2/1906, f. 77–78, 122.
54 *Ibidem*, dosar nr. 2/1907, f. 103.
55 *Ibidem*, dosar nr. 5/1916, f. 86.
56 *Ibidem*, dosar nr. 2/1917, f. 19.
57 *Ibidem*, dosar nr. 1/1919, f. 26.
58 *Ibidem*, dosar nr. 1/1921, f. 33.
59 *Ibidem*, dosar nr. 1/1922, f. 5.
60 *Ibidem*, dosar nr. 7/1919, f. 5.
61 *Ibidem*, f. 1;
62 *Ibidem*, dosar nr. 9/1920, f. 1.
63 *Ibidem*, dosar nr. 9/1922, f. 6.
64 *Ibidem*, dosar nr. 6/1919, f. 1–2.
65 *Ibidem*, f. 22.
66 *Ibidem*, dosar nr. 8/1920, f. 1.
67 *Ibidem*, dosar nr. 5/1922, f. 45.
68 *Ibidem*, dosar nr. 8/1922, f. 2.
69 *DANIC*, fond Sever Zotta, dosar nr. 86, f. 3–4.
70 *DANIC*, fond DGAS, dosar nr. 2/1925, f. 16.
71 *Ibidem*, dosar nr. 8/1925, f. 23, 32, 42.

BIBLIOGRAFIE

Izvoare inedite:

Direcția Arhivelor Naționale Istorice Centrale București.
Fond Direcția Generală a Arhivelor Statului.
Fond Ministerul Cultelor și Instucțiunii Publice.
Fond personal Sever Zotta.
Fond personal Constantin Meissner.

LUCRĂRI GENERALE ŞI SPECIALE

Bălan, Teodor, *Dimitrie Onciul (1856–1923),* Cernăuţi, Tiparul „Mitropolitul Silvestru", 1938.

Fănescu, M. Mihail, *Dimitrie Onciul*, în „Figuri de arhivişti", Bucureşti, 1971, p. 201–227.

Gal, I., *Dimitrie Onciul – director general al Arhivelor Statului*, în „Revista Arhivelor", anul LVIII, nr. 4, 1981, Bucureşti, p. 464–474.

Iordănescu, Aurel, *Medalion istoric: Dimitrie Onciul,* în „Studii şi articole de istorie", XXII, Bucureşti, 1973, p. 105–110.

Iorga, Nicolae, *Un om „dărâmat": Dimitrie Onciul*, în *Oameni cari au fost,* vol. II, ediţie şi note de Ion Roman, Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1967, p. 17–20.

Istoricul Arhivelor Statului, în „Arhivele Statului. 125 de ani de activitate. 1831–1956", Bucureşti, 1957, p. 17–220.

Moisil, Constantin, *Dimitrie Onciul,* în „Anuarul Institutului de Istorie Naţională", vol. II, 1923, Bucureşti, Cartea Românească, 1924, p. 507–511.

Idem, *Dimitrie Onciul*, în „Lui D. Marmeliuc 20 octombrie 1936", Cernăuţi, Tiparul „Glasul Bucovinei", 1936, p. 49–54.

Onciul, Dimitre, *Din istoria Archivelor Statului*, Bucureşti, Inst. de Arte Grafice „Carol Göbl", 1903.

Pârvan, Vasile, *Memoriale*, Bucureşti, Cultura Naţională, 1923.

Sacerdoţeanu, Aurelian, *Dimitre Onciul*, în „Revista Arhivelor", nr. I, 1940, Bucureşti, p. 1–5.

Idem, *Din istoria Şcoalei de arhivistică,* în „Hrisovul", nr. I, 1941, Bucureşti, p. 11–45.

Scurtu, Ioan, *Dimitrie Onciul, director general al Arhivelor Statului din România,* în „Revista Arhivelor", anul LXX, nr. 2, 1993, p. 107–112.

Teodorescu, Z. Virgiliu, *Dimitrie Onciul, preţuitor şi protector al izvoarelor trecutului poporului român,* în „Revista Arhivelor", anul LXXI, nr. 2, 1994, p. 199–205.

SUMMARY

Dimitrie Onciul (1856–1923), outstanding personality of Romanian culture, member of the Romanian Academy, historian, professor, held between 1900–1923 the position of Director General of the State Archives.

Given his interest in keeping, preserving and capitalizing the treasure represented by these records, he was preoccupied with ensuring appropriate storage spaces for the documents, as well as for the offices, created a reading room and drew, together with architect Petre Antonescu, the project for a future museum of the State Archives.

After the 1918 union, as Director General of the State Archives Dimitrie Onciutook steps for retrieving from Vienna the documents concerning Bukovina and Transylvania, as well as for integrating the archives in the Romanian provinces into the national system – he initiated the creation of the State Archives in Cluj and the Archive Committee in Bukovina and Bessarabia.

DIMITRE ONCIUL. ETAPE ŞI VALENŢE FORMATIVE

Harieta Mareci

Suceava

Adeseori, timpul face din „oamenii care au fost" personaje inaccesibile, sacrificându-le sau estompându-le anumite nuanţe în favoarea a ceea ce pare „cu adevărat valoros". Scrierile, strădaniile, izbânzile le conferă aura, şi pentru unii exegeţi ai operelor lor doar aceasta interesează. Biografii însă încearcă să treacă dincolo de cuvântul scris, apropiind generaţiile în latura lor umană, fără a se teme că o asemenea întreprindere ar putea fi considerată drept una abuzivă.

Despre Dimitre Onciul s-a scris în repetate rânduri, opera lui prevalând asupra biografiei. Obişnuitele reactualizări comemorative au căutat apoi să dezvăluie şi să fixeze, cât mai exact, sensul acţiunilor la care a luat parte *istoricul*, *profesorul*, *organizatorul de instituţii*. Este drept că, la fel ca şi în cazul lui Vasile Pârvan, legenda l-a transformat pe Dimitre Onciul într-un distant şi sobru devot al muzei Clio. Totuşi, prestigiul academic, cel al „creatorului de şcoală istorică" şi de ardent în sferele unor activităţi ştiinţifice, nu a reuşit să oculteze fibrele sensibile ale existenţei sale umane, tulburătoare prin nuanţele care le-au dat relief.

„Cine ar fi putut crede – scria Pârvan, într-una din epistolele sale – văzând pe uriaşul acela încruntat, dur, violent, hirsut, tunând în explozii de indignare tragică pentru câte o virgulă uitată de speriaţii învăţăcei care-şi făceau la el, tremurând, dovada de vrednicie, spre a se chema şi ei calfe ori meşteri în cercetarea tainelor trecutului; cine ar fi crezut că furibundul centaur era mai bun ca Cheiron pentru Achilleus, chiar cu cei mai slabi dintre ucenici, atunci când i se părea lui că descoperea în îngăimările lor întâia lucire a aurului noutăţii"[1]. „Uriaşul" avea să fie pentru Vasile Pârvan, magistrul „cel mai dispus" să-i privegheze ucenicia[2]; şi poate nu întâmplător, căci biografiile celor doi cuprind un straniu paralelism de destin, întemeiat pe o certă afinitate electivă. Itinerariile unui tânăr căutător de răspunsuri au motivat şi demersul nostru. Am îndrăznit, aşadar, ca prin întoarcerea la „etapele şi valenţele formative" ale celui ce avea să devină preşedintele Academiei Române şi fondator al „Şcolii critice" în istoriografia noastră să înţelegem împrejurările care au decis asupra orientării vieţii după un ideal, indiferent de preţ şi de sacrificiile cerute.

Pentru Dimitre Onciul, nebănuitul drum către universul cunoaşterii a început în casa părintească, în spiritul familiei tradiţionale româneşti, unde tatăl, „preot cinstitor de carte"[3], se dovedise a fi „un părinte sever, poate prea sever"[4]. Statutul său de „întâi născut" presupunea mult mai mult decât un drept; era un fapt care

îi fixa raporturile cu cei din cămin şi îi stabilea ca datorie oferirea ajutorului şi a îndrumării, ori de câte ori îi erau solicitate. Se poate ca familia preotului Onciul din Straja să nu fi fost ocolită de lipsuri – apelul ulterior la bursele de studii confirmând acest fapt – dar rămâne certitudine dorinţa şi ambiţia părinţilor de a-şi vedea odraslele educate.

După primele clase parcurse la Cernăuţi, în cadrul „şcolii primare ortodoxe", în toamna anului 1867 Dimitre Onciul a trecut de examenul admiterii în liceu, devenind coleg cu Petru Pitei, Constantin Tarangul şi cu mai tânărul său frate, Ilarie. Documentele vremii indică – potrivit monografiei lui Teodor Bălan – interesul pe care elevul îl manifestase faţă de anumite materii, precum istoria, geografia, limba română şi matematicile. De altfel, anii petrecuţi la liceul din Cernăuţi au însemnat o etapă extrem de fertilă în formarea unei culturi temeinice şi chiar decisivă în alegerea unei opţiuni pentru viitor. Nu era puţin lucru dacă ne gândim că în aceeaşi perioadă el contactase o primă formă de tumefacţie dureroasă a periostului care avea să-l oblige să se retragă de la studii, neputându-se prezenta nici la examenul de bacalaureat, din iulie 1875. Nu era o retragere în faţa încercărilor vieţii, ci o probă de curaj şi ambiţie, întrucât pregătirea şcolară trebuia să continue în particular, la Vicov[5]. În luna martie a anului următor, 1876, Onciul reuşea să depăşească obstacolele impuse de boală, susţinând în faţa profesorilor Kalinowski (arhimandritul Mihai Călinescu, de mai târziu), Neumann, Rylski, Mikulicz, Obermann, von Mor şi Tobiaszek mult râvnita „probă de maturitate". Cu o diplomă semnată de inspectorul Iosef Marek şi de directorul liceului, Ştefan Wolf, proaspătul absolvent îşi putea urma vocaţia, potrivit aspiraţiilor părinteşti, dar şi năzuinţelor proprii.

Entuziasmul tânărului de 20 de ani şi adâncile sale emoţii s-au manifestat şi în cadrul Societăţii Academice Române „Arboroasa", al cărui membru devenise în acelaşi martie 1876. Prezenţa sa la întrunirile studioşilor bucovineni era doar un exerciţiu important şi semnificativ pentru viitoarea-i evoluţie. Dobândirea calităţii de student la noua Universitate din Cernăuţi i-a intensificat avântul romantic, patosul angajării în abordarea „marilor teme naţionale" şi devotamentul faţă de patria şi de cultura neamului său. Cât priveşte alegerea sa într-una din comisiile „Arboroasei", ea indica tocmai voinţa de a da colegilor români din Bucovina cele necesare „nevoilor" lor: „perfecţionarea [...] pe terenul naţional, literar, cultural, prin prelegeri literare, îndeletnicire în arta oratorică, susţinerea unui cabinet de lectură şi a unei biblioteci, aranjarea de petreceri, serate literar-declamatorice-muzicale, sprijinirea membrilor lipsiţi de mijloace şi căutarea lor gratuită în caz de boală"[6].

Înmatriculat la Facultatea de Litere, specialitatea Istorie şi Geografie, Onciul a solicitat, în fiecare an, scutirea de „taxa de frecvenţă" şi o bursă care însuma 300 de florini. Deşi era „sărman şi merituos", deşi aparţinea comunităţii ortodoxe române, deşi beneficia de recomandarea profesorilor Johann Loserth – ca şi referent – şi Goldbacher – ca şi decan al facultăţii – Onciul nu a primit avizul favorabil la cererea unei subvenţii din „Fondul religionar ortodox", Ministerul Cultelor şi Instrucţiei de la Viena dispunând anterior alocarea sumelor către alţi studenţi români[7].

Privaţiunile materiale nu l-au împiedicat pe Onciul să meargă mai departe. Nu atributul de „sărman" l-a caracterizat, ci cel de „merituos", anii formării în

mediul academic cernăuțean însemnând o amplă deschidere a orizonturilor cunoașterii, un atelier de probare a virtuților științifice, a vocației și dedicării. Între profesorii săi s-au numărat Johann Loserth, Ferdinand Zieglauer von Blumenthal, Ion G. Sbiera, Alexander Supan, Alexander Budinsky. În mod paradoxal pentru un student la „istorie și geografie", aflat sub auspiciile universității austriece, nu cursurile de „Istoria Austriei" ținute de Zieglauer – a cărui celebritate didactică era recunoscută – i-au atras atenția lui Onciul; pentru el se dovedeau a fi doar excesiv de „declamatorii", impunând mai curând o rezervă critică decât una deferentă. Nici geografia predată de Supan nu a fost suficient de atractivă. L-au câștigat însă prelegerile lui Loserth despre istoria evului mediu și cea a papilor, despre izvoarele istorice și mai ales despre „începuturile istoriei românilor". În seminariile acestuia a și învățat să-și elaboreze lucrările, vădind o bună instrucție în materie și o admirabilă stăpânire a instrumentarului propriu. Ucenicia făcută pe lângă un bun maestru se pare să fi fost un model pentru anii de profesorat care aveau să-i stea în față.

Constant, pentru perioada studenției la Cernăuți, a rămas și atașamentul față de societățile academice la acțiunile cărora participase și pe care le considera importante pentru orice construcție culturală ulterioară. După amărăciunea simțită la stabilirea sentinței în procesul „Arboroasei" – participant fiind la „înfățișările" camarazilor săi –, după desființarea oficială a grupului, Onciul se simțea dator să ia atitudine, pledând pentru reorganizarea studenților într-un program de viitor, de resurecție profundă, menit să disloce temerile de noi inerții. Alături de Gherasim Buliga și de alți „arboroseni", el îndemna la înființarea unei noi societăți academice române. La 7 decembrie 1878 se puneau bazele „Junimii", iar Dimitre Onciul era primul său președinte[8]. O sensibilitate proprie l-a făcut să stimuleze forțele creative ale semenilor săi și nu întâmplător, la mai puțin de un an, aceștia i-au conferit titlul de „membru emeritat și sprijinitor"[9].

Dar miraculoasa călătorie către orizonturile cunoașterii, începută cu mai bine de un deceniu în urmă, trebuia să-și urmeze cursul și nici măcar „Junimea" nu o putea împiedica. Desigur, plecarea la studii, la Viena, nu a însemnat întreruperea legăturilor cu „junimiștii" cernăuțeni. Din contra, prezența sa în capitala imperială i-a impulsionat antrenarea în acțiunile naționaliștilor români, grație organizației studențești „România Jună", al cărei vicepreședinte fusese ales. Potrivit însemnărilor lui Teodor Bălan, în jurnalul lui Onciul existau pagini întregi, chiar „un capitol dedicat României June". Vârsta, dar și faptul că se afla în străinătate, la o distanță suficient de mare de patrie, au făcut ca nostalgia să dea timbru patetic mărturisirilor sale, amintirea acelor vremuri ținându-l multă vreme sub imperiul său: „La prima ședință plenară în care s-a cântat acest imn (*Pe-al nostru steag*, n.n.), el a produs un cald entuziasm și a fost mult aplaudat de cei care au luat parte activă la cântecele noastre"[10].

Pe lângă intruziunile patriotice și sentimentale, obligațiile școlare impuneau toată gama de confruntări proprie anilor de studii. Evocând mediul academic vienez, Onciul se arăta entuziasmat de oferta cursurilor, și mai ales de prestația câtorva dintre magiștrii săi. Prelegerile lui Jan Urban Jarnik i se păreau „de neuitat", iar confesiunea merge mai departe: „Deși specialitatea mea nu era filologia m-am înscris la acest curs de la care nu-mi aduc aminte să fi lipsit vreodată. Era un nou orizont ce mi se deschidea prin cursul acesta, și dacă n-aș fi luat de trei

ani, la Universitatea din Cernăuți, drumul istoriei în care să mă perfecționez (...) cred că cursul lui Jarnik m-ar fi determinat să mă fac filolog; atât de mult știa să deștepte interesul pentru studiul filologiei românești și să pună în vedere frumusețile limbii noastre și comorile literaturii ei vechi"[11]. La fel de impresionantă i s-a părut și întâlnirea cu Ottokar Lorenz, conducătorul Institutului de Istorie Austriacă, iar pe Karl Rieger – titularul unui curs de paleografie a evului mediu până la sfârșitul secolului al XII-lea – l-a numit „preferatul" său[12]. Cu Franz Xaver de Miklosich a studiat vechea gramatică slavonă în timp ce Otto Hirschfeld l-a condus în descifrarea tainelor epigrafiei latine. Alți profesori cu bună faimă au asigurat introduceri corespunzătoare în interpretarea izvoarelor istoriei austriece (Heinrich Zeissberg), istoria romană (Max Büdinger), istoria artei (Rudolf Eitelberger), Renașterea italiană (Moriz Thausing), istoria otomană (Josef Karabacek) etc.

În ciuda exigențelor sporite, la 25 noiembrie 1880, Dimitre Onciul a cerut comisiei de examinare de la Viena admiterea la „examenul de capacitate pentru istorie și geografie cu limba de predare germană și română". Era acceptarea unei noi și dure confruntări, și nu neapărat o confruntare cu un domeniu ce cerea proba vredniciei aspirantului, ci mai ales cu o suferință mai veche și mai totdeauna prezentă. Începând cu data de 21 ianuarie 1881, în termen de 6 luni, candidatul urma să predea tezele. Boala avea însă să-l determine pe Onciul să solicite două amânări consecutive pentru depunerea tezelor: prima în iulie 1881, iar a doua în octombrie 1881. Studiile despre *Relațiile lui Napoleon I cu Turcia între anii 1804–1812* [*Die Bieziehungen Napoleons I zur Türkei in der jahren 1804–1812*] – la istorie, *Configurația peninsulei italice în structură orizontală și verticală și influența ei asupra dezvoltării istorice a locuitorilor* [*Der Bau der italienishen Halbinsel in horizontler und vertikaler Entwicklung der Bewohner*] – la geografie și *Despre problemele psihologiei popoarelor și relațiile lor cu istoria* [*Über die Aufgaben der Völkerpsychologie und ihre Beyiehungen zur Geschichtswissenschaft*] – la filozofie[13], au presupus o înaintare anevoioasă, materia fiind întinsă și complicată, deopotrivă. Deși regulamentul prevedea înscrierea la următoarea etapă a examenului de capacitate la un interval de maximum doi ani de la predarea tezelor, Dimitre Onciul a cerut o nouă o amânare a termenului, pentru data de 30 aprilie 1884.

Consacrarea cerea noi eforturi, fiecare test impunând o pregătire temeinică a specialității, ceea ce nu era tocmai ușor. Și acesta nu era singurul motiv. Încă din 20 iulie 1883, Onciul se adresase Decanatului Facultății de Litere din cadrul Universității din Cernăuți cu cererea de înscriere la doctorat. Disertația urma să poarte titlul *Über die Anfänge des römänischen Staatswesens* [*Despre începuturile statelor românești*], rezultat evident al influenței exercitate asupra sa de către profesorul Loserth. Lucrarea era, desigur, o probă dificilă, mai ales că subiectul impunea o selecție riguroasă a surselor și o interpretare pe măsură. Nu întâmplător, la finalul perioadei de redactare, Loserth a numit scrierea, în 447 de pagini, drept „un studiu voluminos". Din păcate, aprecierile pe marginea tezei de doctorat, elaborată de Dimitre Onciul, au rămas doar în formula prezentată de Teodor Bălan – singurul, se pare, care a cunoscut manuscrisul și a făcut cunoscut conținutul său. Toate celelalte comentarii au urmat informațiilor expuse în monografia despre acesta. Pe baza disertației și a rezultatelor obținute la examenele

din 27 iunie 1884 şi 13 decembrie 1884, lui Onciul i s-a conferit, în aula Universităţii din Cernăuţi, în numele tagmei filosofilor (*ex decreto ordinis philosophorum*), titlul de doctor. Era o izbândă, dar nu şi o eliberare de tensiunea examenelor, tânărul istoric având înainte alte câteva luni de muncă intensă şi de studiu.

Simultan cu stagiul de doctorat, Onciul şi-a susţinut la Viena „examenul de capacitate", ceea ce însemna o suită de examene orale – la istoria universală, istoria Austriei, geografie, latină şi greacă, germană şi română – şi scrise – două la istoria universală (*Situaţia politică a statelor din jurul Mării Mediterane înainte de izbucnirea celui de-al doilea război punic*; *Ludovic XIV şi biserica romano-catolică*) şi două la istoria Austriei (*Instituirea principilor habsburgici în domnia ţărilor austriace, din anul 1282*; *Elementele politicii orientale a împăratului Iosif II*).

Deşi la începutul anului 1885, Onciul a obţinut dreptul de a deveni titularul unei catedre de istorie şi geografie pentru ciclul liceal, cu limba de predare română şi germană, abia la 10 aprilie 1888, în urma altor examene scrise şi orale, el încheia încă o etapă din drumul devenirii sale. Nu se poate spune că era şi ultima, pentru că, timp de câteva semestre, pe perioada concediilor de studii din anii 1889–1890 şi 1894[14], Onciul avea să revină în mediul academic vienez şi apoi să se familiarizeze cu cel berlinez.

Toate aceste silinţe au făcut ca tânărul pornit din Straja Bucovinei să poată fructifica spectaculos energiile acumulate de-a lungul timpului. Conştiinţa că orice efort merită făcut, l-a făcut să persevereze exemplar, iar efortul însuşi l-a înnobilat cu seriozitate, cu erudiţie, cu spirit de ordine şi de metodă. Discipol al unor mari dascăli, Onciul a devenit, la rândul său, un mare profesor şi un mare pedagog, fără a uita să se apropie de studenţii săi aşa cum numai spiritele cu adevărat distinse o pot face[15].

NOTE

1 Al. Zub, *Pe urmele lui Vasile Pârvan*, Bucureşti, Ed. Sport-Turism, 1983, p. 35.
2 *Ibidem*, p. 37.
3 *Din predicile protopresviterului Dimitrie Onciul*, Cernăuţi, Tipografia „Silvestru Morariu-Andrievici", 1894, p. 8.
4 T. Bălan, *Dimitrie Onciul, 1856–1923*, Cernăuţi, Tipografia „Mitropolitul Silvestru", 1938, p. 7.
5 A. Sacerdoţeanu, *Viaţa şi opera lui Dimitrie Onciul*, în *Dimitrie Onciul. Scrieri istorice*, ed. A. Sacredoţeanu, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică, 1968, p. 19; T. Bălan vorbeşte despre întoarcerea lui la Straja, cf. T. Bălan, *op. cit.*, p. 8.
6 Ilie Dugan, *Istoricul societăţii academice române „Junimea"*. Partea I: „Arboroasa" (1875–1877), Bucureşti, ed. I. E. Torouţiu, 1931, p. 13.
7 T. Bălan, *op. cit.*, p. 12–14.
8 *Raportul societăţii academice române „Junimea" din Cernăuţi asupra anilor administrativi 1908/9–1925/26*, Cernăuţi, 1926, p. 14; O. Tofan, *Societăţile academice*

din Bucovina (1875–1938), „Suceava". Anuarul Muzeului Bucovinei, Suceava, XVII–XVIII–XIX , 1992, p. 317–318.

9 T. Bălan, *op. cit.*, p. 18.

10 *Ibidem*, p. 19.

11 Apud Ş. Ştefănescu, *D. Onciul. Un istoric ilustru al generaţiei Marii Uniri*, în *D. Onciul. Scrieri alese*, ed. Ştefan Ştefănescu, Dorina N. Rusu, Bogdan-Alexandru Halic, Bucureşti, Ed. Academiei Române, 2006, p. X.

12 T. Bălan, *op. cit.*

13 *Ibidem*, p. 21–32.

14 A. Sacerdoţeanu, *op. cit.*, p. 22.

15 C. Burac, *Dimitrie Onciul – profesorul*, „Revista Arhivelor", LXV, 2003, nr. 1–2, p. 410–420.

SUMMARY

Dimitrie Onciul belongs to the generation that gave a new direction to early 20th century Romanian historiography, blazing a trail for the great historiographical achievements: from critical editions of historical sources and wide scope monographs to syntheses of national or international history. He was part, alongside I. Bogdan and N. Iorga, of the celebrated "Critical triad" and his name became linked to the problematic of the middle ages and the methodology of historical research. Much was written about his personality and the usual commemorative updates have tried to reveal and establish, as accurately as possible, his profile as *historian*, *professor* and *founder of institutions*. As with Vasile Pârvan, legend turned Dimitrie Onciul into a lofty and sober servant of the historians' muse. Beyond academic prestige or the label of "creator of a school of historical research", it, was, nonetheless, his sensitive, human side that completed his figure.

The *stages and capabilities* presented in the article in the form of a brief survey of the "horizons of knowledge" undertaken by Dimitrie Onciul help the understanding of the circumstances that shaped his intellectual discourse. His family and later his school years greatly influenced his future options. Neither financial distress nor illness – almost always present – prevented him from using to the fullest his knowledge and energy gathered during his studies in Cernauti and Vienna, under the guidance of professors such as Johann Loserth, Ottokar Lorentz, Franz Xaver de Miclosich, Jan Urban Jarnik, Karl Rieger. His own intellectual resources and their example motivated his perseverance and eventually turned him into a real master.

ASPECTE PRIVIND INTEGRAREA GERMANILOR BUCOVINENI ÎN REGATUL ROMÂNIEI MARI (1919 – 1940)

Daniel Hrenciuc

Rădăuţi

Unirea din 1918 a reprezentat cea mai mare realizare a românilor în cursul secolului al XX-lea, o realizare care, indiscutabil, a plasat clasa politică şi naţiunea română, în ansamblul său, deasupra frământărilor, tensiunilor dintre grupările politice sau indivizi, aşezând-o dincolo de interesele personale sau de grup. Revenirea Basarabiei, Bucovinei şi Transilvaniei la Regatul României, în împrejurările excepţional de faste ale anului 1918, a modificat baza teritorială şi etnică a statului român, o construcţie nouă, provocatoare pentru programele politice, sociale, culturale, educaţionale, spirituale ale partidelor şi grupărilor politice în frunte cu Partidul Naţional Liberal, forţa politică cea mai importantă din Regatul României Mari, până la decesul liderului său, Ionel Brătianu (24 noiembrie 1927). Introducerea votului universal, înfăptuirea reformei agrare, asumarea angajamentelor internaţionale relative la drepturile minorităţilor etnice au remodelat spectrul naţional-statal românesc, în a cărui componenţă au intrat circa 30% de minoritari, un potenţial factor de tensiune şi neînţelegeri. Existenţa germanilor în cadrele noului stat al tuturor românilor a fost de bun augur, cu atât mai mult cu cât Regatul României Mari nu avea frontiere sau litigii teritoriale cu Republica de la Weimar (Germania, din 1933)[1]. Germanii s-au bucurat întotdeauna de preţuirea şi consideraţia sinceră a românilor[2], alături de care conviețuiau, datorită spiritului lor practic, gospodăresc, a meticulozităţii şi talentului tehnic, ei având o contribuţie importantă în modernizarea Bucovinei. Aceasta, dincolo de aprecierile patetice, exacerbate, naţionaliste, însă lipsite de valoare ştiinţifică care mai răzbat încă din anumite „texte istorice". Mentalul colectiv al românilor inserează diferite raportări pozitive la germani, termenii tehnici preluaţi de către locuitorii Bucovinei (cazul şi al altor spaţii caracterizate prin „vecinătăţi germanice") fiind de provenienţă teutonică[3]. Limba germană a avut un statut privilegiat, de limbă cultă în spaţiul Bucovinei istorice – parte a arealului Europei Centrale – vorbitorii ei manifestând, naiv, un sentiment de superioritate. De altfel, în raportul întocmit de către savantul francez Emmanuel de Martone – cu ocazia unei vizite făcute în provinciile alipite României (noiembrie 1921) – se scria: „Influenţa germană nu este nicăieri mai puternică. Un sentiment de superioritate naiv pare, chiar şi acolo, că a animat şi mai animă chiar şi pe oamenii politici români, sentiment care include oarecum şi cultura germană. Eşti mândru că eşti «Bucovinean» şi eşti, în acelaşi timp, mândru că eşti «Român»;

se doreşte, însă, păstrarea unei oarecare autonomii. Pot apărea jigniri din această cauză, însă fără urmări grave. Bucovina nu poate pretinde independenţa şi nu poate fi alipită decât la România"[4].

Convieţuirea reciprocă cu românii a cunoscut multiple şi benefice influenţe reciproce, care au asigurat unicitatea coabitării plurietnice în spaţiul bucovinean. Relevante sunt, din acest punct de vedere, declaraţiile optimiste aparţinând unui român bucovinean, din octombrie 1919: „Cu nemţii ne vom înţelege mai uşor şi ei, văzând că n-au încotro, se vor da la brazdă şi vor trăi bine cu noi. Neamţul are aceleaşi îndeletniciri şi duce acelaşi trai cu noi. Nouă nu ne pasă cum şi în ce limbă se roagă ei lui Dumnezeu, în ce limbă învaţă la şcoală şi cum vorbeşte cu ai săi. E drept că stăpânirea austriacă i-a gogolit (protejat – *n. n.*) destul şi că ei s-au simţit stăpâni în ţară. Vremurile acestea au trecut şi ei se vor schimba la faţă încetul cu încetul şi ne vor fi de folos"[5]. Îndemnul adresat comunităţilor etnice de către locuitorii satelor era acela „să cunoască adevărata dispoziţie sufletească la sate şi, în consecinţă, să-şi schimbe tactica şi să-şi aleagă altă linie de conduită faţă de majoritatea românească a ţării. Le vine, poate, cam greu să-şi schimbe mentalitatea. Dacă nu o vor face-o acuma, vor face-o odată, dar să nu fie prea târziu"[6].

Comunitatea germană din România Mare (germanii din Bucovina, saşii din Transilvania şi şvabii din Banat) a reprezentat un element de civilizaţie şi progres, evoluţia sa în plan statistic înregistrând variabile semnificative din motive la care vom face referire în rândurile următoare. În 1939, numărul germanilor era de 782 341[7], pentru ca, după cel de al doilea război mondial, acesta să scadă dramatic. În 1919, în Bucovina trăiau 68 075 (73 073 după alte surse)[8] germani, corespunzător unui procent de 8,4% din totalul populaţiei[9]. Distribuţia germanilor se prezenta astfel la nivel urban: Câmpulung-Moldovenesc – 21,7%; Cernăuţi oraş – 15,9%; Gura-Humorului – 14,9%; Rădăuţi[10] – 12%[11]. Unii dintre germani au preferat să emigreze în Statele Unite ale Americii[12]. În judeţele din nordul Bucovinei (Coţmani, Văşcăuţi şi Zastavna), proporţia germanilor era infimă, situându-se în jur de 1%. Colonizarea populaţiei germane în Bucovina[13] – un proces meticulos organizat de către austrieci – s-a desfăşurat în trei direcţii principale: 1) colonii de mineri; 2) colonii de sticlari şi muncitori de pădure; 3) colonii ţărăneşti, de agricultori[14]. Comunităţi foarte vechi şi importante de germani[15] existau în localităţile Roşa (1782 – colonişti germani din Banat)[16], Molodia (1782 – colonişti germani din Banat)[17], Jucica (1782 – colonişti germani din Banat), Mitocu Dragomirnei (1782 – colonişti germani din Banat), Iacobeni (1784, 1787, 1796 – colonişti germani din nordul Transilvaniei, Zips-comitat din nordul Ungariei), Ilişeşti (1787 – colonişti germani din Hessen, Pfalz, Baden şi Würtenberg), Frătăuţii Noi (1787 – colonişti germani din Hessen, Pfalz, Baden şi Würtenberg), Satu Mare (1787 – colonişti germani din Hessen, Pfalz, Baden şi Würtenberg), Bădeuţi (1787 – colonişti germani din Hessen, Pfalz, Baden şi Würtenberg)[18], St. Onufri (1787 – colonişti germani din Hessen, Pfalz, Baden şi Würtenberg), Iţcani (1787 – colonişti germani din Hessen, Pfalz, Baden şi Würtenberg), Tereblecea (1787 – colonişti germani din Hessen, Pfalz, Baden şi Würtenberg), Arbore (1787 – colonişti germani din Hessen, Pfalz, Baden şi Würtenberg), Gura-Putnei (Karlsberg – colonişti din Boemia, care lucrau la Fabrica de Sticlă şi, din 1803, lucrători forestieri), Huta Veche (Althüte – colonişti din

Boemia), Cârlibaba (Mariansee, 1797 – coloniști din Zips, care lucrau la minele de plumb), Cacica (1802 – coloniști transferați de la minele de sare de la Pleșa), Voievodeasa (Fürsthenthal, 1803 – coloniști lucrători la Fabrica de Sticlă), Frasin (1804 – coloniști mineri aduși pentru exploatarea piritei, fierului, argintului și manganului, din Germania, Transilvania și Ungaria de Sus), Prisaca Dornei (Eisenau, 1807 – coloniști mineri din Zips), Fundu Moldovei (coloniști din Zips), Pojorâta (coloniști din Zips), Bucșoaia (1808), Stulpicani (1808), Luisenthal (1808, coloniști din Zips), Huta Nouă (1815), Freudenthal (1809, la nord de Vama – lucrători forestieri), Crasna Ilschii (1817), Păltinoasa (1817 – coloniști germani din Boemia), Licthenberg (Dealu Iederii, 1835 – coloniști germani din Praga), Lunca Frumoasă (Bori, 1836 – coloniști germani din Praga), Bănila Moldovenească (Augustendorf, 1850), Alexanderdorf (1860, pe moșia Berhomet), Poiana Micului (Buchenhein, 1841), Katerinendorf (1869, pe moșia Berhomet)[19], Jadova Nouă (pe teritoriul satului Jadova), Nicolausdorsf (1893, pe teritoriul satului Jadova[20]).

Un tabel după naționalitate la nivelul județului Rădăuți (6 iunie 1921) ne dă următoarea situație[21]: Bădeuții Vechi (un german), Bilca (55); Frătăuții Vechi (327); Gura-Putnei (1 332); Burla (10); Costâna (739); Horodnicul de Sus (256); Horodnicul de Jos (46); Marginea (213); Putna (668); Satu Mare Nou (964); Măneuți (64); Milișăuții de Sus (206); Rădăuți (5 236); Satu Mare Vechi (127); Șipotele Sucevei (140); Sucevița (35); Seletin (618); Straja (135); Vicovul de Sus (247); Vicovul de Jos (113); Voitinel (19); Volovăț (35); Voivodeasa (1 345). Rezultă un total de 13 731 germani.

În baza recensământului din 1930, germanii numărau 75 333 (8,9%) persoane după naționalitate și 93 812 (11%) vorbitori de limbă germană[22].

Reprezentanții populației germane la Congresul General al Bucovinei din 28 noiembrie 1918 (Alois Lebouton, Rudolf Gaisdosch, Viktor Glondys, Adam Hodel, Rafael Kaindl, Edwin Landwehr de Pragenau, Emil Wolis)[23] și-au condiționat inițial votul de opțiunea confraților lor din Transilvania și Banat[24], pentru ca, mai apoi, să voteze în unanimitate *Declarația de unire* a Bucovinei cu România[25]. Anterior anului 1918, membrii Consiliului Popular German obținuseră promisiuni, din partea autorităților române, privind învățământul și posibilitatea folosirii limbii materne[26], însă guvernarea național-liberală a procedat în mod treptat la limitarea numărului de școli în limba maternă, astfel încât în 1928 numărul acestora scăzuse deja în mod îngrijorător. Germanii au încercat să obțină menținerea școlilor în limba maternă, o delegație, formată din Alois Lebouton, Rafael Kaindl, Alfred Kohlruß[27], având o discuție pe această temă cu Ion Nistor. Solicitările lor vizau menținerea specificului german al școlii profesionale din Cernăuți, a liceului din Rădăuți, a școlilor civile de fete de la Siret, Suceava, Câmpulung-Moldovenesc și Gura-Humorului[28], descentralizarea administrativă în comunele cu populație mixtă[29]. Aceste cereri se plasau în spiritul promisiunilor făcute de către autoritățile române, fiind deosebit de importante pentru conservarea identitară a comunității germanilor bucovineni.

O situație spectaculoasă se înregistrează la sfârșitul anului 1919, cu prilejul alegerilor parlamentare, când, în unele localități, populația germană și română sprijină aceiași candidați (de regulă ai opoziției). Astfel, o notă a Siguranței din 2 noiembrie 1919 consemna că în localitatea Iacobeni se realizase o solidarizare a alegătorilor români și germani în jurul candidatului Candrea. Candidatul

guvernului, V. Lițu, câștigă totuși alegerile, cu ajutorul fraudei electorale. Buletinele de vot ale alegătorilor ce-l votaseră pe Candrea fuseseră inscripționate cu litere, linii sau cruciulițe, preotul Mihalcea, președintele comisiei electorale, fiind surprins de un martor ocular săvârșind acest fapt. Un grup de alegători români și germani adunați la Casa Germană din localitate hotărăsc să întocmească un protest, rămas de altfel fără rezultat. Ei constatau că „ne-au furat (autoritățile locale, *n.n.*) 56 000 coroane, nu ne trebuie astfel de primărie și acum voiesc să ne prade și voturile"[30]. Locuitorii germani din Bucșoaia au redactat, la 16 noiembrie 1919, un document interesant, protestând contra abuzurilor făcute în cadrul alegerilor parlamentare de atunci. „Noi, subsemnații alegători germani din comuna Bucșoaia *ne alăturăm în totul protestului concetățenilor noștri români* (*s.n.*) – se arăta în text – contra abuzurilor care s-au făcut la alegerile pentru parlament [...]. Abuzurile numeroase la alegeri și suprimarea fără considerare a oricărei expresiuni libere și a libertății presei, interzicerea adunărilor de alegători, falsificarea rezultatelor alegerilor au produs cea mai mare indignare și întristare la toate partidele și națiunile acestei țări. Suntem de acord cu concetățenii noștri români în cererea că alegerile cari s-au făcut în astfeliu de referinți să fie cât mai repede anulate și să se creeze o altă lege electorală [...]"[31]. Asemenea proteste nu aveau nici o șansă să fie soluționate. Astfel că serviciile de Siguranță puteau să constate că „mișcarea politică germană în intervalul de la 23 noiembrie (1919 – *n.n.*) și până în prezent (23 decembrie 1919, *n.n.*) se rezumă la protestele în contra alegerilor parlamentare, trimise Consiliului Național German din Cernăuți și semnate de cea mai mare parte a nemților din circumscripția noastră, mai ales din comunele Iacobeni, Frasin, Bucșoaia, Gura-Humorului și Ilișești, care proteste nu au avut nici un efect [...]. În principiu, nemții sunt, în cea mai mare parte, nemulțumiți cu actuala stare de lucruri, însă rabdă și tac"[32].

În spiritul prevederilor Rezoluției de la Alba-Iulia, adoptată de către Marea Adunare Națională la 18 noiembrie/1 decembrie 1918, germanii urmau – la fel ca și celelalte minorități etnice – să primească însemnate drepturi și libertăți[33]. Între teorie și practică s-a manifestat mai mereu (în cazul românesc, cel puțin) o reală discrepanță: în urma reformei din 1921, sașii transilvăneni[34] s-au văzut privați de însemnate proprietăți (2/3)[35], orele de limbă germană au scăzut sensibil, alături de posibilitatea utilizării limbii materne în spațiul public; reforma administrativă din 1925 a disparat în mod intenționat – conform textelor istorice – comunitatea germană din zonele unde aceasta trăia în mod compact[36].

Integrarea germanilor în România Mare – o comunitate nouă, cum s-a mai spus – s-a făcut pașnic, germanii manifestând însă un firesc sentiment de neliniște datorită „renumelui" structurilor birocratice, balcanizate ale statului român[37]. Practic, germanii au fost plasați într-o situație nouă: dintr-o majoritate – „Kulturträger (purtători de cultură) – au devenit un grup etnic minoritar, confruntat în Bucovina, imediat după Marea Unire, cu unele instigări antigermane, precum cel înregistrat, în 1919, din partea lui Aurel Morariu[38]. O anume marginalizare a germanilor în cadrele României Mari nu a alimentat – spre deosebire de populația de origine ucraineană sau maghiară în cazul Transilvaniei – sentimente revizioniste, ci, mai degrabă, nostalgia după ordinea și eficiența statului austriac. La 7 septembrie 1919 avea loc o adunare a germanilor din Câmpulung, unde a luat cuvântul Alfred Kohlruß, președintele Consiliului Național al Germanilor din

Cernăuți. Acesta arăta auditoriului că „funcțiile statului vor fi ocupate mai mult de români, astfel că nemții trebuie să îmbrățișeze de timpuriu profesiunile libere, industria de casă și meseriile, căci astfel vor deveni independenți materialmente, putându-și, pe de o parte, procura mijloacele necesare de existență, iar pe de altă parte, având și mijloace de a putea concura cu celelalte naționalități"[39]. Acest conducător lucid era interesat de colaborarea cu românii, sugerând ca „toți germanii să fie uniți, că se pot baza pe sentimentul de dreptate al poporului român, și că nicăieri nu vor fi (nu le va fi – *n.n.*) mai bine ca în România Mare, unde vor avea toate drepturile și libertățile"[40]. Alfred Kohlruß se va implica ulterior activ în politica românească, încheind un pact cu Partidul Poporului, condus de generalul Averescu și obținând un mandat de deputat.

Încă din 1919, printr-un Decret-lege (nr. 3099/ 21 iulie 1919) s-a trecut la schimbarea denumirii localităților (în majoritatea cazurilor s-a revenit la denumirile inițiale): Codrul Cosminului (Frantzal), Dornești (Hadikfalva), Măneuți (Andreasflava), Gura-Putnei (Karlsberg), Hatna (Dărmănești), Istengetis (Țibeni), Fogodishalva (Iacobești), Furstenthal (Voivodeasa), Licthtenberg (Dealu Iederii), Frantzal (Codrul Cosminului), Uscie Putila (Gura Putilei), Eisenau (Prisaca), Dolhopole (Câmpulung), Brodoc (Vadu Nistrului)[41] ș. a.[42]. Germanii ar fi dorit păstrarea unei autonomii pentru Bucovina, socotind-o „un simbol al libertății, un scop sublim pentru atingerea căruia ne străduim"[43]. Ziarul „Bucovina" scria: „Cu toate că conștiința maselor a fost astfel deșteptată de școala solidă a războiului, nu vedem până în prezent în Vechiul Regat nici cea mai mică indicație că ideile democratice și transformările sociale pe care războiul le-a impus tuturor țărilor din lume să fi pătruns și acolo pentru a determina o renaștere morală"[44].

Înfăptuirea reformei agrare în Bucovina (1921) a ținut cont și de interesele comunității germane, nu neapărat în direcția satisfacerii integrale a intereselor etniei, astfel încât socialistul George Grigorovici a fost nevoit să intervină în favoarea micilor proprietari germani, deposedați de pământuri în urma unor diviziuni succesive a proprietăților lor[45]. Reforma agrară din 1921 a împroprietărit un număr de 5 022 de germani cu 5 022 hectare de pământ[46].

Autoritățile române s-au arătat de timpuriu interesate de organizarea culturală a germanilor din Bucovina, făcând uneori exces de zel. Astfel, tinerilor germani din Iacobeni li s-a sugerat, în 1920, de către autoritățile din Câmpulung, să nu folosească denumirea „Germania" pentru asociația lor, deoarece ei o considerau „provocatoare"[47]. Inutil de remarcat faptul că Germania nu emisese vreodată și nici nu putea atunci emite vreo pretenție economică sau teritorială asupra Bucovinei, iar denumirea „Jugendbund" nu avea decât conotații culturalo-istorice.[48]

Germanii ocupau funcții în aparatul administrativ, educațional, al Serviciului de Siguranță, fiind recunoscuți – indiferent de domeniul în care evoluau – drept foarte buni specialiști. Un tabel al funcționarilor publici, întocmit de către Serviciul Român de Siguranță, ne arată existența, la nivelul anului 1921, a numeroși funcționari de etnie germană în județele Câmpulung-Moldovenesc, Vatra-Dornei și Gura-Humorului[49].

Existau, de asemenea, societăți înființate de către populația germană: *Verein Katolisch-deutscher Mädchen Jungendbund* (societate de tineret), *Landesverband Katolischer Jugendbund der Jünglinge für die Bukowina* (societate cu caracter

cultural), *Verein der Chrislich-Deutschen* (societate cu caracter economic), *Katholische deutscher Jugendbund*[50]. În Frătăuții Vechi-German funcționau: *Katolisch-deutscher Leseverein*, *Altfratautzer deutscher Leseverein*, *Verein Gustav Adolf Stiftung*, *Ortsgruppe des deutschen Sschulvereines*[51]. În Gura-Putnei (Karlslberg) funcționa *Sparr und Darlehenskassenverein für Gura Putnei und Falcău*, iar la Măneuți *Darlehenskassenverein für die Landwirte in Andreasfalva*[52]. În localitatea Câmpulung-Moldovenesc era semnalată asociația germană *Societatea Creștină Germană Kugelsberger*[53].

Germanii bucovineni dispuneau de cooperative de credit în 59 de localități bucovinene, grupate în *Verbanddeutscher landwirtschaftlicher Genossennschaft in der Bukowina* cu sediul la Cernăuți[54]. Tot aici funcționa *Bukowina Landwirtschaftnabk*, cu 11 sucursale (Iacobeni, Câmpulung-Moldovenesc, Rădăuți, Siret, Solca, Suceava, Vama etc.)[55].

În plan confesional, germanii din Bucovina aparțineau atât Bisericii evanghelice cât și Bisericii romano-catolice[56] din care făceau parte și polonii (alături de alte minorități etnice). Aceștia erau interesați de un învățământ în limba maternă, ocupând și importante funcții la nivelul Bisericii Romano-Catolice din Bucovina, amplificând astfel nemulțumirile germanilor[57]. În mod paradoxal, germanii cernăuțeni preferau, din aceste motive, să frecventeze învățământul în limba polonă. Protestanții germani, în număr de 21 395, erau dispersați[58], numai 5 000 trăiau organizați în mod compact în Cernăuți[59], în mijlocul populației ucrainene, în partea de nord a Bucovinei și printre români, în partea de sud a provinciei. Dispersia lor pe teritoriul bucovinean nu favoriza omogenitatea etnică, iar rolul Bisericii Romano-Catolice de rit evanghelic era mult diminuat, comparativ cu situația înregistrată în Transilvania. Totuși, situația Bisericii Romano-Catolice în primii ani ai intervalului cronologic interbelic a fost apreciată în mod pozitiv, comparativ cu perioada austriacă, ea primind, pentru o perioadă, subvenții din partea statului[60]. Ulterior, situația s-a deteriorat în mod constant, astfel încât, încă din 3 iulie 1924, *Uniunea Catolică Germană* din Cernăuți a expediat un *Memoriu* papei Pius al XI-lea, în care se prezenta „rugămintea de a da considerație expunerilor ce urmează, referitoare la păstrarea naționalității germane și a credinței catolice a germanilor catolici ai Bucovinei, și de a binevoi a interveni la tratativele în curs pentru Concordat cu guvernul român, pentru o bază pentru hotărârea chestiunii alipirii Bucovinei la un Episcopat romano-catolic în România Mare în locul Episcopatului de la Lemberg"[61]. Germanii din Bucovina doreau alipirea la dioceza Satu Mare, unde erau catolici germani și maghiari, în plus, dorind promovarea în posturile de preoți a unor etnici germani bine pregătiți și dedicați cauzei[62]. În plan politic, germanii bucovineni erau organizați în Volskraturi – Consilii Populare. Până în 1926, ei s-au organizat în *Volksgemeinschafts der Deutschen in der Bukowina*[63]. Germanii au dat dovadă de un remarcabil atașament față de statul român, indiferent de problemele pe care le-au întâmpinat, nedezvoltând acțiuni sau atitudini separatiste, ori revizioniste. În pofida acestei atitudini, *Consiliul Național German* a refuzat să acorde sprijin grupării politice conduse de Ion Nistor la alegerile organizate în noiembrie 1919. Excepția a reprezentat-o Norbert Kipper[64], acesta acceptând să candideze totuși pe listele parlamentare ale lui Ion Nistor. Hans Otto Roth[65] a făcut o propagandă intensă în favoarea unificării politice a germanilor din România (inclusiv din Bucovina)[66],

manifestându-şi nemulţumirea pentru faptul că orice petiţie trebuia obligatoriu adresată autorităţilor în limba română[67]. S-a înfiinţat un *Comitet German* din care făceau parte Alois Lebouton, şi Anton Kohlruß. În anul următor, germanii bucovineni au încheiat o înţelegere electorală cu Partidul Poporului, condus de către generalul Alexandru Averescu, astfel încât Alfred Kohlruß, preşedintele Consiliului Naţional German din Bucovina, a reuşit să intre în Parlament (mai 1920)[68]. Aici, el a pledat pentru respectarea autonomiei culturale, promisă anterior de către autorităţile române comunităţilor etnice, fapt care a determinat reacţia virulentă din partea ziarului „Glasul Bucovinei"[69].

Conştienţi de necesitatea unor acţiuni solidare în faţa autorităţilor române, germanii bucovineni au depus o activitate intensă pentru colaborarea cu saşii din Transilvania şi şvabii din Banat. În acest scop, la 14 martie 1919, ziarul „Deutsche Volkbund" a adresat chemarea la unificarea mişcării politice germane din Bucovina[70]. În aceste condiţii, la 21 septembrie 1919 a luat fiinţă *Uniunea Germanilor din România Mare*, condusă de către Rudolf Brandsch şi Hans Otto Roth (în calitate de secretar), cu reşedinţa la Sibiu, având drept organ de presă „Deutsches Tagespost". Uniunea a avut o vastă reţea organizatorică, extinsă la nivelul întregii ţări[71]. Pagina pentru Bucovina a ziarului era scrisă de către Bruno Skrehunetz, redactor-şef la „Czernowitzer Deutsche Tagespost"[72]. La 18 septembrie 1921 a avut loc, la Cernăuţi, Adunarea *Uniunii Germanilor din România Mare*, fapt care a avut un puternic efect mobilizator asupra membrilor Uniunii[73]. Potrivit statutului său, *Uniunea Germanilor din România* reprezenta „autoritatea centrală a naţiunii germane din România"[74]. Adunarea Generală a Uniunii era alcătuită din delegaţi aleşi pe zone geografice: Vechiul Regat – 25, Banat – 7, Bucovina – 8, Dobrogea – 1, Satu Mare – 3, Transilvania – 25. Adunarea Generală alegea Comitetul Central, iar acesta, la rândul său, desemna Comitetul Director, format din câte un membru numit de cele şapte consilii naţionale regionale şi din trei parlamentari numiţi de către Partidul German. În paralel, a fost înfiinţată *Asociaţia Femeilor Germane*, cu scopul de a atrage şi mobiliza participarea femeilor în activităţile politice. În 1921, la conducerea *Uniunii Germanilor Creştini* a fost aleasă o învăţătoare.

În cadrul minorităţii germane, opţiunea social-democrată – tradiţională din vremea administraţiei austriece – a fost reprezentată de către Rudolf Gaidosch[75], intrat în Parlament pe listele PSD din partea judeţului Cernăuţi. În februarie 1923, Rudolf Brandsch şi Hans Otto Roth au venit special la Cernăuţi pentru a încerca rezolvarea problemelor menţinerii şcolilor germane din Rădăuţi, Câmpulung-Moldovenesc şi Vatra-Dornei[76]. Preşedintele *Societăţii Creştine Germane* din Bucovina susţinea ca examenele de competenţă impuse de către autorităţile române să se limiteze la examenul de limbă, altfel pedagogii „neromâni sunt păgubiţi din punctul de vedere al stării lor cetăţeneşti, precum şi al garanţiei de profesiunea lor faţă de cei români, de la care nu se cere nici o probă, cunoştinţe speciale la fel"[77]. La 27 februarie 1923, Hans Otto Roth şi Hans Heydrich, în numele Partidului Parlamentar German (acesta grupa parlamentarii germani indiferent de zona geografică) – în timpul discuţiilor pentru votarea proiectului de Constituţie – au adresat o solicitare premierului Ionel Brătianu în sensul garantării drepturilor colective ale minorităţilor (libertatea de întrunire pe baze naţionale sau confesionale)[78] şi înlocuirea ambiguităţii formulării de drept de

„român" prin aceea de „cetățean al statului român"(art. 5)[79]. Documentul viza menționarea autonomiei Bisericii Evanghelice și Romano-Catolice, solicitând reprezentarea proporțională a minorităților în domeniul electoral, folosirea limbii materne. Într-o scrisoare de protest a deputaților germani, din 21 noiembrie 1923, se preciza „lipsa de toleranță în politica de astăzi față de minorități", făcându-se, exagerat, o comparație aspră între măsurile șovine antebelice adoptate de guvernul ungar și cele ale guvernului român[80]. Demersurile germanilor n-au avut succes, însă ele au urmărit aspecte esențiale pentru păstrarea identității și spiritualității germane în spiritul respectării prevederilor Rezoluției de la Alba-Iulia din 1 decembrie 1918. Nerezolvarea acestor solicitări a amplificat nemulțumirile *Uniunii Germanilor din România Mare*[81] față de politica autorităților române. Ambiguitățile proiectului de Constituție se datorau faptului că nu se preciza, în mod explicit, posibilitatea Bisericii Romano-Catolice de a înființa și întreține școli confesionale, instruirea copiilor minoritari în limba lor maternă (art. 25), respectarea dreptului de asociere potrivit criteriului național și religios (art. 30) și principiul reprezentării proporționale a minorităților în cazul alegerilor parlamentare (art. 57 și 69)[82]. Folosirea limbii materne nu era garantată, nici ea, în mod clar în proiectul de Constituție (art. 128). În timpul ședinței Parlamentului din 12 martie 1923, Adolf Schullerus a ținut un discurs în numele minorității germane, în care a reiterat poziția conaționalilor săi față de România Mare, manifestând, în numele comunității pe care o reprezenta, trei cerințe: 1. Recunoașterea individualității politice și asigurarea dezvoltării etnice și constituționale a minorității germane; 2. Folosirea limbii materne în justiție, administrație și învățământ; 3. Alegerea funcționarilor publici din rândurile comunității din care fac parte[83].

Aceste aspecte semnalate și solicitate de către minoritatea germană, coroborate cu numeroasele plângeri venite din partea maghiarilor (40 adresate Societății Națiunilor), nostalgici după ordinea imperială și privilegiile lor, au configurat tabloul premergător dezbaterii și adoptării Constituției Unificării din 1923. Tentativelor de a se introduce – la solicitarea comunităților etnice – prevederi exprese în corpul textului Constituției li s-a opus Partidul Național Liberal, aflat la putere, arhitectul proiectului, Vintilă Brătianu, susținând – în timpul unor astfel de dezbateri – că s-ar fi încercat slăbirea „caracterul [ui] unitar național al statului român", transformând România într-o „nouă nenorocită Austro-Ungarie"[84].

În chestiunea drepturilor cetățenilor români, Constituția României Mari, adoptată la 29 martie 1923, stabilea în primul articol că „Regatul României este un stat național unitar și indivizibil". În continuare, Constituția legitima drepturile și libertățile fundamentale ale cetățenilor, arătând că „românii, fără deosebire de origine etnică, de limbă sau religie, se bucură de libertatea conștiinței, de libertatea învățământului, de libertatea presei, de libertatea întrunirilor, de libertatea de asociație și de toate libertățile și drepturile stabilite prin legi (art. 5)[85]; deosebirile de credințe religioase și confesiune, de origine etnică și limbă nu constituie în România o piedică spre a dobândi drepturile civile și politice și a le exercita (art. 7)[86]; toți românii, fără deosebire etnică, de limbă sau religie, sunt egali înaintea legii și datori a contribui fără deosebire la dările și sarcinile publice" (art. 8). Adoptarea Constituției, la 26 martie 1923, a consacrat principii generoase de largă inspirație europenistă – într-o vreme în care semnele degradării

democrației erau persistente în rândurile statelor din jur – însă vulnerabilitatea sistemului politic românesc interbelic a reprezentat-o faptul că parlamentele nu erau expresia „guvernelor care le alegeau"[87]. Dispute puternice în societatea românească au apărut pe marginea proiectului de Constituție din 1923, care legifera tendințele centralizatoare ale național-liberalilor, monarhul devenind un arbitru al vieții politice. Senatul era alcătuit din cetățeni care aveau peste 40 de ani, doar câteva categorii deținând acest privilegiu de drept[88]. Drepturile cetățenești erau doar proclamate, fără să fie specificate modalitățile concrete de realizare a lor. Este drept, în ciuda acestor critici, altminteri îndreptățite, Partidul Național Țărănesc a guvernat pe baza aceleiași Constituții.

Abordarea problemei comunității germane trebuie conexată cu desfășurarea raporturilor dintre Regatul României Mari și Republica de la Weimar, care n-au excelat în prima parte a perioadei interbelice, din motive de ordin politic (orientarea diplomației române spre Franța) și economic (partea germană trebuia să plătească României o importantă datorie de război, decurgând din pagubele pricinuite în timpul ocupației germane). Republica de la Weimar și-a susținut moral și material conaționalii aflați în Europa (Polonia, Cehoslovacia, România, Ungaria, ș. a.). Interesul guvernărilor germane pentru conaționalii din afara granițelor a devenit mai pronunțat odată cu refacerea economică a statului și intrarea Republicii de la Weimar în Societatea Națiunilor (1926), cu largul concurs al Marii Britanii, Italiei și Franței, în detrimentul Poloniei și Cehoslovaciei. Anterior, în cadrul Conferinței de la Locarno (5–16 octombrie 1925, Elveția), Gustav Stresemann, abilul șef al diplomației germane, repurtase o importantă victorie prin scoaterea Germaniei din starea de izolare impusă de Conferința de Pace de la Paris (1919–1920) și prin conținutul Tratatului de la Versailles (28 iunie 1919), receptat de către opinia publică germană drept un veritabil *diktat*.

Interesele economice și politice au modelat atitudinea părții germane față de România, aliata Poloniei, față de care Germania a manifestat importante pretenții teritoriale. La nivelul comunității germanilor din Bucovina, complexitatea demersurilor de centralizare ale guvernării național-liberale a determinat reacții individuale, greu de redat în aceste pagini, vizavi de restrângerea progresivă a drepturilor identitare specifice unei etnii, promise de autoritățile române în 1918, însă nerespectate ulterior. La 10 februarie 1925, Cezar Bensch, contabil la Primăria orașului Rădăuți, s-a exprimat public în sensul că „germanii sunt greu loviți și persecutați în statul român, care le desființează școlile și le românizează, iar ei (germanii – *n.n.*) n-au mijloace să deschidă școli pe cont propriu"[89]. *Societatea Germanilor Creștini din Bucovina*, sub semnătura doctorului Butz, a trimis un apel către cinci mari edituri germane („Weber" din Lipsca, „Leipziger Ilustrierte Zeitung", „Georg Westermann" din Brauschweig, „Philipp Reklam Jüng" – Leipzig, „Universum", „Bergstadt" în Breslau, „Bergstadt", „Velhagen" și „Koassing" în Bielefeld). Se cerea publicarea unui memoriu care conținea câteva solicitări importante pentru comunitatea germanilor din Bucovina: „Germanilor din Bucovina, pentru dezvoltarea situației lor politice, li s-au pus în cale dificultăți din ce în ce mai mari, pentru a-și păstra și dezvolta cultura lor. Școlile (germane) au fost toate românizate, teatrul orășenesc din Cernăuți, până în 1921, un mijloc de propagandă al artei și limbii germane, a fost desființat"[90].

„Războiul vamal" dintre România şi Republica de la Weimar a stat în atenţia unor ziare şi reviste germane precum „Das Echo" şi „Der Neue Zeit" (trimise, la 28 februarie 1925, librăriei „Schally" din Cernăuţi, pentru a fi popularizate în rândurile comunităţii germane)[91]. Firește, în această situaţie, Republica de la Weimar valorifica posibilităţile comunităţii germane din România, în contextul conflictului economic. La 1 martie 1925, dat fiind conflictul vamal dintre Republica de la Weimar şi Regatul Român, o serie de ziare germane publicau articole tendenţioase, având drept subiect atitudinea autorităţilor române faţă de minoritatea germană. Bineînţeles, conflictul vamal dintre România şi Germania nu putea lăsa pe dinafară comunitatea germanilor din România (Bucovina).

La 4 martie 1925, Franz Müldori din Cernăuţi a primit, prin poştă, broşura *Der Deutsche Gedanke* (*Ideea Germană*), în care, într-un articol, se făceau referiri la amintitul conflict[92]. Ziarul „Ost Deutsche Volksblatt" scria, de pildă, în articolul *Şantajul României contra Germaniei*, despre faptul că „măsuri de constrângere din cele mai brutale s-au luat contra germanilor din România: mulţi dintre ei au fost evacuaţi, arestaţi, confiscate averile şi expulzaţi"[93]. În numărul din 8 martie 1925, aceeaşi revistă reia subiectul în articolul *Brutalităţile nemaiauzite ale guvernului român împotriva germanilor fără scut*, în care se preciza că „cei expulzaţi vin la frontiera ungaro-română într-un hal demn de milă, bătuţi până la sânge, prădaţi de banii lor"[94]. Funcţionarii Serviciului de Cenzură au interceptat la poştă (18 martie 1925) alte publicaţii, calificate drept „periculoase", destinate germanilor din Ardeal şi Bucovina: „Deutsche Welt" („Calendarul German"), „Die Glocke", adresate lui Franz Keschmann din Cernăuţi (între timp, acesta a decedat)[95]. La 10 ianuarie 1925, Alzmer, funcţionar de etnie germană de la Administraţia Financiară a oraşului Rădăuţi, era identificat de către autorităţi că făcea propagandă prin diferite metode în folosul strângerii unităţii comunităţii germane. Atitudinea lui nu a convenit, însă, autorităţilor locale, care au dispus mutarea sa la Administraţia Financiară din Bistriţa[96]. La 24 martie 1925, autorităţile raportau atitudinea „duşmănoasă şi jignitoare" faţă de elevii români a profesorului Alfred Kurg, cadru didactic la Liceul German din Cernăuţi[97].

La 17 mai 1925, *Uniunea Germanilor din Străinătate*, cu sediul în Berlin, a trimis o adresă către ziarul cernăuţean „Czernowitzer Morgenzeitung" în care solicita detalii – având în vedere organizarea unui Congres al germanilor din străinătate, pentru lunile august–septembrie 1925 la Berlin – privind comunitatea germanilor din Bucovina (România) relativ la respectarea drepturilor lor specifice de către autorităţile române, dacă sunt (sau nu) persecutaţi[98] ş. a. La 1 iulie 1925, Bruno Skrehunetz a trimis o scrisoare către „Prager Tageblatt", în care arată că în provinciile alipite (Bucovina), autorităţile române au adoptat „legiuiri represive contra minoritarilor, iar jandarmii recurgeau adesea la pedepse fizice", precizându-se în text faptul că „populaţia teritoriilor alipite are mult de suferit sub regimul de samavolnicie al jandarmilor bătăuşi din Vechiul Regat"[99]. La 13 august 1925, profesorul Sigmund Muck din Cernăuţi îi trimite prietenului său, Wilhelm Winecker din München, o scrisoare însoţită de o dare de seamă în numele societăţii „Franconia". Vorbind de alipirea Bucovinei cu România, autorul comentează că „românii din Vechiul Regat au venit cu o coadă lungă de funcţionari şi de îndată şi-au făcut apariţia în Bucovina corupţia, necinstea, bacşişul, lucruri

cunoscute de bucovineni numai din auzite"[100]. Scrisoarea se încheia astfel: *„Franconia va fi santinela credincioasă steagului german la Prut (s.n.)*[101].

Complexitatea comportamentului autorităților române față de comunitatea germană impune o analiză rațională, echilibrată, dincolo de unele aspecte particulare care reflectă în mod clar abuzurile unor funcționari sau exagerările specifice unei propagande, probabil interesată în reflectarea aspectelor negative. Situația germanilor din Bucovina, în mod special, și a celor din întreg spațiul românesc în general, nu a cunoscut – nici pe departe – un tratament comparabil cu etnicii germani din Polonia. Degradarea situației germanilor și a altor etnii din România Mare, pe fondul unor măsuri centralizatoare, românizatoare, rămâne un fapt indiscutabil, care trebuie analizat în contextul abordării problemei naționale de către național-liberali. Germanii – ca de altfel și alte comunități etnice – au dispus de posibilitatea expunerii acestei situații în Parlament sau au putut să-și exprime punctele de vedere prin intermediul presei în limba maternă ori recurgând la soluția *Memoriilor* adresate *Comitetului celor Trei* (Societatea Națiunilor).

În mai 1926, Partidul Poporului a încheiat un cartel electoral cu Partidul Maghiar și cu cel German, în Camera Deputaților germanii bucovineni fiind reprezentați de către Alfred Kohlruß. În alegerile ulterioare, formula Blocului Maghiar-German nu a dat roade, însă, în iulie 1927, profesorul Alois Lebouton a fost ales reprezentant al germanilor bucovineni în Senat[102]. În 1925 și 1926, în cadrul Conferinței minorităților naționale (1925), cât și la Congresul minorităților naționale de la Geneva (1926), reprezentanții au solicitat autonomia personală drept principala lor revendicare, însă adepții statului-națiune li s-au opus[103]. Președintele *Uniunii Germanilor din România*, sasul Rudolf Brandsch, a îndeplinit funcția de subsecretar în guvernele Iorga (aprilie 1931– mai 1932) și Alexandru Vaida-Voevod (iunie–octombrie 1932), deputat între 1919–1933 și președinte al *Asociației Grupurilor Germane din Europa* (1933)[104]. În octombrie 1930, în timpul călătoriei lui Pablo de Azcarate, reprezentant al Societății Națiunilor în România, venit pentru a analiza la fața locului politica guvernamentală în domeniul minorităților etnice, s-a constatat că în Bucovina existau (Iuliu Maniu înființase Biroul de Studii pentru problemele minorităților în cadrul Consiliului de Miniștri) 32 de consilieri orășenești, înainte de legea administrativă din 1929, și 42 după adoptarea legii, evrei 58 și 92, ucraineni 27 și 47, poloni 4 și 14; consilieri județeni maghiari 1 și 1, germani 5 și 9, evrei 6 și 13, ucraineni 20 și 31, poloni 1 și 3.

Minoritatea germană din România a intrat – îndeosebi după anii 1930 – sub influența mișcărilor înnoitoare, național-socialiste, fapt care a afectat considerabil destinele acestei comunități[105]. Germanii din Bucovina, conduși de către O. Beck[106], au candidat pe lista comună a LANC-ului. Impactul național-socialismului, cu aderență în rândurile germanilor bucovineni, a determinat fracțiunea germană a PSD-ului să se înscrie în mișcarea național-socialistă a lui O. Beck, având un ziar propriu, „Der Scharfschütze"[107]. Organizația național-socialistă a lui Edwin von Pragenau (ofițer în rezervă) a organizat în Cernăuți activități politice de natură propagandistă în spiritul ideologiei național-socialiste[108]. Aripa reformistă a *Uniunii Germanilor din Bucovina* (Alois Lebouton, E. von Millanich, F. Kopezky, F. Strob ș.a.) a organizat (11 iunie 1932) o adunare pentru a-și stabili poziția față de național-socialism. Cu acest

prilej, Alois Lebouton a prezentat referatul *Mişcarea naţional-socialistă şi mişcarea germană din afara hotarelor Germaniei.* Punctul de vedere al participanţilor[109] a reflectat sprijinul acestora pentru ideologia naţional-socialistă, exceptând „problema evreilor care, din punct de vedere al politicii practice a germanilor din afara hotarelor Germaniei şi din cauza solidarităţii minorităţilor, trebuie eliminată din programul Uniunii Germanilor"[110].

Cu prilejul Congresului legionar de la Rădăuţi, din 23 aprilie 1933, a fost invitată o delegaţie de studenţi hitlerişti (Siegrief Huber, Iacob Rachmaser, Carol Kunz şi Caro Zachel). În semn de „simpatie" pentru delegaţia evreiască, s-a decis o boicotare totală a mărfurilor evreieşti după congres. La Casa Germană din Rădăuţi s-a desfăşurat, în seara aceleiaşi zile, o manifestare de simpatie a legionarilor faţă de instalarea la putere a naţional-socialismului în Germania[111].

În 1933, Partidul German a încheiat un cartel electoral cu Partidul Naţional Liberal, acesta aducându-şi o contribuţie serioasă la victoria în alegeri a naţional-liberalilor, judecând după voturile aduse de către germani la Arad, Timişoara, Cernăuţi, Făgăraş, Rădăuţi, Sibiu, Satu Mare, Reghinul-Săsesc[112].

Începuturile organizării politice în spiritul ideologiei naţional-socialiste a germanilor din România se leagă de activitatea lui Fritz Fabritius, fost ofiţer în armata austro-ungară, având gradul de căpitan de cavalerie. Încă din 1923, acesta l-a cunoscut personal pe Adolf Hitler, în timpul unei călătorii efectuate în Germania, cultivând relaţia cu acesta şi adepţii săi, după întoarcerea în ţară (1925). În septembrie 1932, Fritz Fabritius a înfiinţat, la Sibiu, centrul spiritual, cultural şi politic al saşilor din România, o *Mişcarea de Întrajutorare a Germanilor din România* (*Selbsthilfe – Autoajutorare)*, de orientare naţional-socialistă[113]. Pe prima pagină a publicaţiei lui Fritz Fabritius svastica se afla la loc de cinste. Programul partidului – o replică autohtonă a celui nazist – solicita educarea tuturor germanilor din România în spiritul naţional-socialist. Venirea la putere a lui Hitler în Germania, în ianuarie 1933, a impulsionat forţele fasciste germane autohtone, stârnind, pe de altă parte, speranţa multor etnici germani că noul regim de la Berlin îi va sprijini. Fabritius nu s-a opus colaborării politice cu reprezentanţii democraţi ai etnicilor germani, care activau sub egida *Comunităţii Germanilor din România* (*Volksgemeinschafts der Deutschen in Rumänien*).

În mai 1933, Fritz Fabritius a creat Partidul Naţional-Socialist al Germanilor din România, organizaţie care a desfăşurat o propagandă activă, deschisă, în slujba naţional-socialismului. Ulterior, din motive tactice, şi-a schimbat titulatura în *Mişcarea de Reînnoire a Germanilor din România* (*Nationale Erneuerungsbewegung der Deutschen in Rumänien – NEDR*)[114], formaţiune politică scoasă în afara legii de către autorităţile române la 7 iulie 1934. În analogie cu oficiosul nazist „Völkischer Beöbachter" („Observatorul rasial"), Fabritius a schimbat, în 1932, şi denumirea gazetei pe care o edita în „Ostdeutscher Beöbachter" („Observatorul est-german"). În acelaşi an, Fritz Fabritius a încheiat o înţelegere cu Liga Apărării Naţional-Creştine, în care figura şi Edwin von Pragenau[115].

Sub numele de Partidul Popular German (Deutsche Volkspartei – DVR)[116], fracţiunea radicală din interiorul organizaţiei lui Fabritius a fondat, la 10 februarie 1935, o grupare proprie, iniţial extinsă la zona Banatului, condusă de Alfred Bonfert şi Waldemar Gust[117] (liderul secţiei ardelene, înfiinţată la 14 iulie 1935), avându-şi sediul la Braşov[118]. Acesta avea legături strânse cu Arthur Konradi,

liderul organizației din străinătate al NSDAP.[119]. În mai, șeful partidului a fost ales medicul veterinar Alfred Bonfert, în cadrul Congresului de la Biled (Banat), iar la 2 septembrie 1935 a fost reconfirmat în această funcție (ulterior a fost demis din toate funcțiile). Având un program mai radical, Partidul Popular milita împotriva Bisericii Evanghelice din Transilvania. Conservatorul Hans Otto von Roth și episcopul evanghelic Victor Glondys s-au opus cu fermitate acestei mișcări. În ianuarie (septembrie după alte surse) 1938, Partidul Popular German s-a unit cu gruparea condusă de către Rudolf Brandsch. Gestul a reprezentat concretizarea unei întâlniri care a avut loc la 27 octombrie 1938, în casa diplomatului german Gerhard von Stelzel, consilier de legație din cadrul Ambasadei Germaniei la București, la inițiativa d-nei Edith von Coler trimisă, de către Heinrich Himmler, special în România cu această misiune[120]. La aceasta au luat parte liderii organizațiilor germane (F. Fabritius, H. Wolff, W.Gust, A. Bonfert și H. Kaufmes).

La 6 februarie 1938 guvernul român a recunoscut *Comunitatea Germanilor din România* (*Volksgemeinschafts der Deutschen in Rumänien*) drept unicul reprezentant al minorității germane[121]. În iunie 1939, pentru o scurtă perioadă de timp, doctorul sibian Wolfgang Bruckner[122] a fost numit – de către Berlin – la conducerea *Uniunii Germanilor din România* în locul lui Fritz Frabritius, căruia i s-a interzis (începând cu 14 august 1939) reîntoarcerea în Transilvania[123]. Ziarul „Adevărul", din 5 decembrie 1936, consemna faptul că mai mulți germani din Bucovina s-au înscris în Partidul Național Socialist[124]. Un incident regretabil s-a produs la Gura-Humorului, localitate unde Millanik a fost pălmuit pe stradă de către Berti Logonsch, fără ca cineva din membrii comunității să intervină pentru aplanarea incidentului[125]. Potrivit legislației carliste, era interzisă orice întrunire, exceptând cele ale Frontului Renașterii Naționale (FRN)[126].

Situația drepturilor minoritarilor s-a agravat începând cu anul 1938, odată cu instaurarea regimului monarhiei autoritare a lui Carol al II-lea, care restrângea drepturile minoritarilor, deși noua Constituție, din februarie 1938, preciza în mod clar că „toți cetățenii români, fără deosebire de origine etnică, de credință religioasă, sunt egali în fața legii, datorându-i respect și supunere"[127]. Articolul 10 stipula că „românii se bucură de libertatea conștiinței, de libertatea întrunirilor, de libertatea de asociație și de toate libertățile din care decurg drepturi, în condițiunile statornicite prin legi"[128].

La 10 februarie 1938 a fost interzisă o întrunire a unei Adunări a tinerimii germane din localitatea Rădăuți[129]. În martie 1938 o parte a minorității germane din Bucovina și-a exprimat satisfacția față de anexarea Austriei la Germania[130]. Tineretul german simpatizant al mișcării naziste a efectuat o excursie cu autobuzul la Rădăuți[131], între 15 și 26 mai 1938. Încă din momentul înființării Frontului Renașterii Naționale de către regele Carol al II-lea, comunitățile etnice au aderat la acest partid unic[132]. La Casa Germană din Rădăuți a avut loc, la 29 iulie 1939, o petrecere organizată de către *Uniunea Tineretului German*, la finalul căreia Gusti Siegfried, liderul organizației de tineret din Cernăuți și-a exprimat convingerea că „*toți germanii vor fi la un loc (s.n.)*"[133].

În perioada următoare s-a procedat la alegerea liderilor locali ai NAF: Schek Hans și Maierhofer la Rădăuți, Gerlech Ottto și Mag Hilda la Siret, Zachmann și Murier Hilda la Tereblecea, Henn Erwin la Frătăuții Noi[134] ș. a.

Odată cu atacarea Poloniei de către Germania, la 1 septembrie 1939, autoritățile raportau despre implicarea unor minoritari germani în cursul evenimentelor, sub formă de spioni (îmbrăcați în uniforme militare polone)[135] sau cu alte misiuni. În același timp, era semnalată difuzarea unor materiale de propagandă militară germană pe teritoriul județului Rădăuți[136]. La 25 noiembrie 1939, în interiorul comunității germane din Rădăuți – în pofida războiului – viața decurgea aproape normal: s-a desfășurat serbarea Kathrein Abend, cu participarea unui număr de 20 de persoane, s-au cântat cântece, s-a intonat *Imnul Regal* al României[137].

După Unirea Bucovinei cu România, școlile în limba germană au primit subvenții de la statul român doar până în 1923. Reducerea finanțării, de către statul român, a învățământului comunităților etnice, a determinat o scădere dramatică a numărului instituțiilor școlare: dintr-un total de 31 de clase de limbă germană, câte existau în județul Cernăuți între 1919–1922, au mai rămas doar șapte[138]. În perioadele 1918–1919 și 1923–1924, numărul claselor germane a scăzut de la 87 la 31, ajungând, în anul școlar 1927–1928, la doar una (Roșa – suburbia Cernăuțiului)[139]. Ober-Gymnasium din Suceava a devenit, din 2 ianuarie 1919, Liceul „Ștefan cel Mare", Vasile Burduhos[140] fiind primul său director, numit prin ÎDR nr. 3342/1919. La 16 iunie 1919, secția română a liceului german din Rădăuți a fost declarată independentă, sub numele de Liceul „Eudoxiu Hurmuzaki", având-l director pe profesorul Emanuil Isopescu[141].

Problemele germanilor bucovineni în domeniul educațional, complexe și sensibile, erau greu de rezolvat, ei neavând reprezentare parlamentară (Norbert Kipper, ales pe listele liberale, era greu să iasă din spațiul de manevră a partidului). În 1920 situația s-a ameliorat – chiar dacă pentru scurt timp – întrucât guvernarea Alexandru Averescu s-a aliat cu reprezentanții comunităților etnice (polonii, germanii, ucrainenii). Inspectorii școlari aparținând acestor minorități etnice – demiși între timp – și-au putut desfășura activitatea până în noiembrie 1922, când liberalii și-au reluat politica de centralizare. În mai 1920, în Parlament a fost ales Alfred Kohlruß, președintele Consiliului Național German din Bucovina.

În februarie 1923, Rudolf Brandsch și Hans Otto Roth au venit special la Cernăuți, pentru a obține rezolvarea problemelor menținerii școlilor germane din Rădăuți, Câmpulung-Moldovenesc și Vatra-Dornei[142]. Președintele *Societății Creștine Germane* din Bucovina a solicitat ca examenele de competență impuse de către autoritățile române să se limiteze doar la examenul de limbă, altfel „pedagogii neromâni sunt păgubiți din punctul de vedere al stării lor cetățenești, precum și al garanției de profesiunea lor față de cei români, de la care nu se cere nici o probă de cunoștințe speciale la fel"[143]. Într-o scrisoare de protest a deputaților germani, din 21 noiembrie 1923, relativ la „lipsa de toleranță în politica de astăzi față de minorități", se făcea, exagerat, o comparație aspră între măsurile șovine antebelice adoptate de guvernul ungar și cele ale guvernului român[144]. Autorii protestului ajung la concluzia că până și „faimoasa lege de maghiarizare a contelui Apponyi din 1907, combătută cu înverșunare de toate popoarele minoritare și inclusiv de românii ardeleni, este mai îngăduitoare decât ordinele d-lui Ministru al Instrucțiunii Publice"[145].

Problemele abordate în această scrisoare au devenit o prezență constantă a dezbaterilor și polemicilor, a dihotomiei majoritari/minoritari, înăsprind climatul

interetnic. O frustrare mai mare, consemnată ca atare, a fost resimțită de populația germană în urma restrângerii drastice a numărului unităților școlare și a materiilor cu predarea în limba germană. La 19 octombrie 1925, Alois Lebouton îi scria o scrisoare lui Lutz Korodi din Berlin, solicitându-i să intervină pe lângă autoritățile din Germania pentru primirea tinerilor de etnie germană, absolvenți de școli secundare, pentru a se putea înscrie pentru continuarea studiilor, întrucât în România examenul de bacalaureat era foarte sever, copiii minoritarilor neavând posibilitatea susținerii acestuia decât în limba română[146]. În acest sens, efectuase demersuri și parlamentarul român de etnie germană Adolf Schuleruss, protestând împotriva obligativității bacalaureatului.

În opinia lui Simion Mândrescu, Legea învățământului a lovit puternic în învățământul în limba germană, desființând germana la școlile elementare, reducând la liceu numărul orelor (săptămânale) de la 7 la 4 și numărul facultăților din învățământului superior. În ianuarie 1928, alături de I. E. Torouțiu, el a alcătuit și a adresat un apel guvernului Vintilă Brătianu. Se cerea intervenția pe lângă Legațiile de la Viena și Berlin pentru ca „germanii să poată acorda înlesniri licențiaților și profesorilor noștri, atât minoritari cât și români". La Arbore, arată Roth, autoritățile române înființaseră o școală în limba germană, dar copiii trebuiau să se deplaseze 12 km pentru a ajunge la ea[147].

Corespondențele germanilor publicate în paginile din presa germană reflectă încălcarea de către autoritățile române a drepturilor minorității germane în materie de învățământ în limba maternă: Sepanski din Cozmeni îi trimite lui Johann Rudnicki o scrisoare la Viena (25 septembrie 1925) alături de articolul *Școlile din Bucovina*, în care arată că examenul de bacalaureat a fost introdus de către autoritățile române doar pentru a-i șicana pe elevii minoritari[148]. La finele lunii august 1925, un grup de studenți din Germania a vizitat comunitatea germanilor de la Suceava, fiind foarte bine primiți: s-a organizat în cinstea lor un banchet și s-a cântat „Deutschland über alles"[149].

Numărul școlilor în limba germană a scăzut sensibil după 1918; din 87 de școli, în 1927 mai funcționau doar 31, pentru ca în 1928 să rămână doar una (Roșa – suburbia Cernăuțiului). În 1928, din 3 100 de elevi germani evanghelici au mai rămas 450 de elevi care învățau în limba maternă[150]. În această situație, minoritatea germană s-a adresat forului de la Geneva în materie de minorități[151]. Un articol publicat în „Taglische Rundschau", din 10 august 1927, se referea la măsura închiderii școlilor germane din România. Plângerile comunității germane la adresa politicii în domeniul școlar a cabinetului Alexandru Averescu au continuat[152]. Despre acest guvern se scria că a „păgubit statul român cu suma de 3 miliarde de lei"[153]. Această situație a fost abordată anterior și în cadrul Conferinței anuale a minorității germane din estul Europei, desfășurată la Viena (26 iunie 1922), unde germanii români au fost reprezentați de către Rudolf Brandsch și episcopul Seibel[154]. Aici s-a apreciat, relativ la situația germanilor din Bucovina, că Austria a reușit să rezolve corespunzător problema naționalităților[155]. „Cele mai înalte valori s-ar pierde dacă populația majoritară nu ar fi silită să țină seama de minorități, și dacă acestea n-ar fi nevoite să facă cele mai înalte sforțări de cultură națională pentru a se menține"[156].

Un caz clasic a fost consemnat la Luisenthal, colonie întemeiată la 1808 între localitățile Pojorâta și Fundul Moldovei. Limba română a fost introdusă mai

întâi ca o specialitate distinctă în şcoala germană din localitate. Mai târziu, unele materii trebuiau predate numai în limba română. În final, conform amintirilor lui Arthur Pfeifer, numai învăţământul religios se preda în limba germană[157]. În anul 1921, în oraşul Solca erau două şcoli, şcoala română şi şcoala germană, iar în satul Poieni-Solca o singură şcoală românească. Din „tablourile" pentru completarea anuarului oficial trimise de şcoli Consiliului şcolar judeţean – Gura Humorului, în anul 1921, aflăm că la şcoala germană personalul didactic era format din Georg Piotrowski, Berta Doroftei, Emilia Orkisz, Iosefine Guminski şi Oskar Guminski. În 1928, odată cu alternanţa la putere a naţional-ţărăniştilor, speranţele într-o reglementare a situaţiei au renăscut: într-un expozeu asupra învăţământului în limba germană, Hans Otto Roth arăta că elevii etnici germani vor fi nevoiţi să înveţe în patru limbi în ciclul inferior şi în şase limbi în restul. Alături de Rudolf Brandsch el a redactat şi înaintat, în noiembrie 1928, un *Memoriu* către N. Costăchescu, ministru (naţional-ţărănist) al Instrucţiunii Publice. Acest memoriu solicita: crearea în şcoli a secţiilor reală şi umanistică, modificarea bacalaureatului, respectarea drepturilor câştigate, reînfiinţarea liceelor de stat cu limba de predare germană şi subvenţionarea şcolilor confesionale[158]. Aceste probleme au fost discutate şi în cadrul unei audienţe la Iuliu Maniu, la 9 februarie 1929, a unei delegaţii formate din Hans Otto Roth, Rudolf Brandsch, Franz Kräuter şi Fritz Konnert: desfiinţarea bacalaureatului în limba română, autonomia şcolilor medii confesionale, modificarea legii învăţământului în sensul doleanţelor minorităţilor naţionale[159].

Începând cu anii '30, politica guvernamentală în domeniul minorităţilor etnice a fost intens criticată, reclamaţiile adresate Societăţii Naţiunilor de la Geneva având în centru măsurile adoptate de către autorităţile române în domeniul educaţional, negarantarea autonomiei culturale şi administrative, folosirea limbii materne în spaţiul public. La 28 decembrie 1929 a apărut un articol în ziarul „Dresdener Nachichten": *Duşmănie contra germanilor din Bucovina. O tainică campanie de distrugere a şcolilor germane din Bucovina*, semnat de Michael Buchenländer. Aici se accentua problema scăderii numărului de şcoli germane (de la 81 cu predare în limba germană în 1912 şi 17 cu predare în germană şi română, la 39 pentru anul la care face referire autorul articolului). Autorităţile române (Ministerul Instrucţiunii Publice) au răspuns că statul român întreţinea Liceul german din Cernăuţi şi că în Rădăuţi funcţiona un Liceu (Gimnaziu) particular german, susţinând şcolile cu predare în limba germană[160].

În ziarul „Argus", în numărul din 28 februarie 1930, era publicat articolul *Problemele învăţământului din România*, în care se reluau criticile doamnei Backer von Bosse la adresa învăţământului pentru minorităţile etnice[161]. În ziarul „Muenchener Neuste Nachrichten", din 27 februarie 1930, aprecierile erau pozitive, notându-se că „guvernul român pare a-şi da sincer osteneala de a pregăti o soluţie mulţumitoare în chestiunea minorităţilor"[162]. Un tabel al învăţământului primar în limbile minorităţilor, întocmit de către experţii Ministerului Afacerilor Externe, valabil pentru anul 1930, ne indică următoarea situaţie[163]: judeţul Rădăuţi – 126 şcoli primare minoritare; Storojineţ – 124; Suceava – 64; Cernăuţi – 273; Câmpulung-Moldovenesc – 65[164]. Rudolf Brandsch a solicitat guvernului român acordarea unor subsidii pentru şcolile primare cu limba de predare germană[165].

Într-un raport întocmit de către experții Ministerului pentru Afacerile Străine de la București se consemna faptul că presa germană apărea în continuare („Czernowitzer Deutsche Post", „Vorwätz", ziar socialist, „Bukowiner Volk Zeitung", care aparținea Uniunii Evreilor Pământeni, „Ostjüdische Zeitung" al sioniștilor lui Mayer Ebner)[166]. Minoritatea germană din Bucovina, potrivit studiului întocmit de Zeno Păclișanu, era estimată la 85 000 de persoane[167]. Germanii bucovineni dispuneau de numeroase societăți culturale, studențești și sportive (*Societatea femeilor Germane*, *Societăți de tineret*[168] ș. a.). Minoritatea germană din Solca își păstra și manifesta identitatea culturală în cadrul a două societăți culturale germane, din care una purta numele de *Liga poporală catolică germană*.

În 1930, statul român a acordat subsidii financiare romano-catolicilor în valoare de 52 820 072 lei. De asemenea, au fost oferite ajutoare băneşti luteranilor (17 637 698 lei) și israeliților (10 125 250 lei)[169]. Germanii au cerut guvernului român dreptul de a se organiza ca o „națiune unită"[170]. Minoritatea germană a criticat politica guvernului Alexandru Vaida-Voevod în privința minorităților etnice, în articole de presă precum *Furtuna șovinistă din România*, arătând că declarațiile lui Nicolae Titulescu făcute în străinătate privind regimul minorităților din România „nu sunt adevărate".

În ziarul german „Berliner Böerser Zeitung", din 16 mai 1935, numărul germanilor care trăiau în Bucovina era estimat la 60 000 de catolici și 30 000 de protestanți. Fritz Fabritius a declarat că „germanii sunt fideli guvernului", adăugând că „loialitatea minorității germane față de statul român nu poate fi suspectată în nici un fel de către români". Solicitările minorității germane vizau autonomie religioasă și școlară, socio-economică, secții de limbă germană. Germanii din Bucovina s-au declarat nemulțumiți de faptul că autoritățile militare române puteau interveni fără autorizație la adunările lor. Problema folosirii limbii materne în spațiul public a reprezentat o altă sursă importantă de nemulțumiri – nu doar în cazul germanilor. Ziarul „Deutsche Tagepost" (numărul din 4 martie 1936) a avansat cifre îngrijorătoare pentru gradul de școlarizare a germanilor (11 000 de copii, aparținând acestei comunități, rămânând neșcolarizați). La 11 aprilie 1937, ziarul „Czernowitzer Deutsche Tagespost" publica un articol în care se preciza că „școlile germane din Bucovina se aflau într-o situație disperată „și că grupul nostru etnic este sortit dispariției, dacă starea actuală se menține [...]. Dacă astăzi s-a ajuns atât de departe, atunci trebuie să înțelegem că, după două generații, germanii bucovineni nu mai există, dacă nu acționăm eficient"[171].

NOTE

1 Klaus Heitmann, *Oglinzi paralele. Studii de imagologie româno-germană*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1996, p. 217.

2 Stelian Dumistrăcel, *Germanul în mentalul rural românesc*, în vol. *Identitate/alteritate în spațiul cultural românesc*, culegere de studii editată de Al. Zub, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza", 1996, p. 222.

3 *Ibidem*, p. 229.
4 Ioan Scurtu, Liviu Boar (coordonatori), *Minoritățile naționale din România: 1918–1925. Documente*, Bucureşti, Arhivele Naționale din România, 1995, doc. nr. 80, p. 382.
5 *Ibidem*, p. 210.
6 *Ibidem* .
7 Anneli Ute Gabannyi, *Exodul germanilor din România: cauze, fapte, întâmplări*, „Xenopoliana", V, 1997, 1–4, p. 229.
8 Florin Pintescu, *Date statistice relative la populația germană din județul Rădăuți în perioada interbelică*, în „Codrul Cosminului", Suceava, serie nouă, nr. 6–7 (16–17), 2000/2001, p. 124.
9 Mihai Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hitchins, Şerban Papacostea, Pompiliu Teodor, *Istoria României*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1999, p. 441.
10 Petru Rezuş, *Contribuții la istoria orașului Rădăuți (până la 1918)*, Bucureşti, Editura Litera, 1975, p. 87–88.
11 Florin Pintescu, *op. cit.*, p. 124.
12 *German Emigration from Bukovina to the Americans. Results of Initial Investigations a Guide For Researchs*, Edited by William Keel and Kurt Rein, Kansas, University of Kansas, 1996, p. 54.
13 Edit Szegedi, *Minoritatea germană*, în vol. *Minoritățile naționale din România. Dovezi istorice privind așezarea și evoluția*, Bucureşti, Editura Kham, 2001, p. 49.
14 Valerian Procopciuc, *Voivodeasa, destinul dramatic al unei colonii germane din Bucovina*, în „Analele Bucovinei", Bucureşti, II, nr. 2, 1995, p. 377.
15 August Nibio, *Wie unsere Vorfrahen tanzen*, în „Katolische Volkwacht Kalender für die Bukowina. Das Organ de deutschen Katolichen in der Bukowina", Cernăuți, 1934, p. 88–89; idem, *Geschichte der Jesuitenresidenz in Gurahumorului*, „Katolischer Volks und Hauskalender für die Bukowina", 1937, p. 129 – 131.
16 Serghei S. Troian, *Germanii din Bucovina și rolul lor în dezvoltarea culturală a ținutului (1775 – 1914)*, în „Analele Bucovinei", IV, nr. 3, 1997, p. 751.
17 Raimund Friedrich Kaindl, *Geschichte der Bukowina. Die Bukowins unter der Herchafts des öesterrreichischen Kaiserstaates (zeit 1774). Festschrifts zum fünfzigjahrigen Redierungsjubiläum Franz Jozef I*, Czernowitz, H. Pardini, 1899, p. 75 – 77.
18 Cornel Kozak, Eduard Fischer, *Heimatskunde der Bukowina, zum Gebrauke für Schulen und zum Selbstunterricht*, Czernowitz, K. K. Universitäts-Buchhandlung H. Pardini (Engel & Suchanka), 1900, p. 71.
19 Constantin Ungureanu, *Bucovina în perioada stăpânirii austriece: 1774 – 1918. Aspecte demografice și etnoconfesionale*, Chişinău, Editura Civitas, 2003, p. 152 – 154; Ştefan Purici, *Colonizări și imigrări în Bucovina între anii 1775 – 1848*, în „Analele Bucovinei", II, nr. 2, 1995, p. 372.
20 Ioan Cocuz, *Partidele politice românești din Bucovina 1862 – 1914*, Suceava, Editura Suceava, 2003, p. 26–27.
21 Direcția Județeană Suceava a Arhivelor Naționale (în continuare se va cita: DJANS), fond *Prefectura județului Rădăuți*, dosar 30/1921, f. 12.
22 Valeriu Florin Dobrinescu, Ion Pătroiu, *Documente străine despre Basarabia și Bucovina: 1918–1944*, Bucureşti, Editura Vremea, 2003, p. 96.
23 *Dr. Alois Lebouton 27. 4. 1881 – 26. 4. 1936. Erinnerungen an meinem Vater von Mag. Ekkard Lebouton*, în „Kaindl Archiv", Mitteilungen der Raimund Friedricht Kaindl Gesellchaft, Stuttgart, Heft 7, 1989, p. 46 – 48.
24 Karl M. Reineth, *Zur politischen Entwicklung der Deutschen in Rumänien 1918 – 1928*. Aus einer siebenbürgisch – sächsischen Sicht, Heraugegeben von der Arbeitsgemeinschafts für südostdeusche Volks –und Heimatforschung Bad Tölz, 1993, Wort und Welt Verlag, Thaur/Tirol, p. 47.

25 I. Nistor, *Istoria Bucovinei*, ediţie îngrijită şi studiu biobibliografic de Stelian Neagoe, Bucureşti, Editura Humanitas 1991, p. 399.
26 Arhivele Diplomatice ale Ministerului Afacerilor Externe (în continuare se va cita: AMAE), Bucureşti, fond *România: 1920–1944*, vol. 372, f. 271–272.
27 G. Rotică, *Dintr-un colţ al României Mari. Ecouri bucovinene (1918–1920)*, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1921, p. 58.
28 Al. Procopovici, *Probleme naţionale*, în „Glasul Bucovinei", Cernăuţi, II, nr. 105, 18/26 martie 1919, p. 1.
29 *Ibidem.*
30 Florin Pintescu, *Atitudinea germanilor faţă de regimul politic românesc în 1919*, în „Codrul Cosminului", serie nouă, nr. 5 (15), 1999, p. 269
31 *Ibidem.*
32 DJANS, fond *Serviciul de Siguranţă Câmpulung-Moldovenesc*, dosar 1/1919, f. 31.
33 Vasile Ciobanu, *Contribuţii la istoria saşilor transilvăneni (1918– 1944)*, Sibiu, Editura Hora, 2001, p. 53.
34 *Ibidem*, p. 120.
35 Anneli Ute Gabannyi, *op. cit.*, p. 228.
36 *Ibidem.*
37 Florin Pintescu, *Date statistice...*, p. 123.
38 Mariana Hausleitner, *Die Rumänisierung der Bukowina. Die Durchsetzung des nationalstaatlichen Anspruchs Grossrumäniens 1918–1940 (Românizarea Bucovinei. Impunerea pretenţiei naţional-statale a României Mari. 1918–1944)*, R. Oldenbourg Verlag München, 2001, p. 84.
39 DJANS, fond *Serviciul special de siguranţă Câmpulung-Moldovenesc*, dosar 1/1919, f. 10.
40 *Ibidem*, f. 8.
41 *Ibidem.*
42 Vasile Grecu, *Şcolile secundare în Bucovina*, în „Glasul Bucovinei", II, nr. 183, 4 iulie 1919, p. 1.
43 Marian Curculescu, *Mentalităţi şi realităţi la începutul perioadei interbelice (1918–1921)*, în „Studii şi articole de istorie", Bucureşti, LXVIII, 2003, p. 206.
44 *Ibidem.*
45 Mariana Hausleitner, *op. cit.*, p. 55.
46 AMAE, fond *România: 1920–1944*, vol. 382, f. 394 v.
47 *Ibidem.*
48 Florin Pintescu, *Atitudinea...*, p. 269.
49 DJANS, fond *Serviciul de Siguranţă Câmpulung-Moldovenesc*, dosar 11/1921, f. 3, 4, 5v, 6, 7v, 8, v, 10, 10v, 11v.
50 *Ibidem.*
51 Florin Pintescu, *op. cit.*, p. 128.
52 *Ibidem.*
53 DJANS, fond *Serviciul de Siguranţă Câmpulung-Moldovenesc*, dosar 11/1921, f. 6.
54 AMAE, fond *România: 1920–1944*, vol. 382, f. 312.
55 *Ibidem.*
56 *Die deutsche Organizationsleben in der Bukowina*, în „Katolische Volkwacht Kalender für die Bukowina. Das Organ der deutschen Katolichen in der Bukowina", Cernăuţi, 1934, p. 108–111.
57 AMAE, fond *România 1920–1944*, vol. 382, f. nenumerotată.
58 Ekehard Lebouton, *Die evangelische kirche in Czernowitz*, în vol. *Czernowitz. Eine Stadt in Wandel der Zeit*, München/Stuttgart, 1988, p. 86.

59 Vlad Bănățeanu, Eitel Knittel, *Ghidul turistic, istoric și balnear al Bucovinei*, ediția a II-a, Cernăuți, 1940, p. 65. În 1847, protestanții din Cernăuți și-au construit – după planurile arhitectului I. Engels – o frumoasă Biserică evanghelică.
60 Ioan Scurtu, Liviu Boar, *op. cit.*, doc. nr. 100, p. 462–463.
61 AMAE, fond *România: 1920–1944*, vol. 382, f. 88.
62 *Ibidem*, f. 89.
63 Ștefan Delureanu, *Germanii din România*, în „Revista istorică", București, serie nouă, tom. VIII, 1–2 ianuarie 1997, p. 7.
64 Karl M. Reineth, *Zur politischen Entwicklung der Deutschen in Rumänien: 1918–1928. Aus einer siebenbürgisch-sächsischen Sicht, Heraugegeben von der Arbeitsgemeinschafts für südostdeusche Volks und Heimatforschung Bad Tölz* , Thaur/ Tirol, Wort und Welt Verlag, 1993, p. 105.
65 *Diplomați germani...*, p. 215–216, nota 12.
66 Vasile Ciobanu, *op. cit.*, p. 131.
67 Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare se va cita: ANIC), București, fond Direcția Generală a Poliției (în continuare se va cita: DGP), dosar 1/1920, f. 108.
68 *Ibidem.*
69 Mariana Hausleitner, *op. cit.*, p. 86.
70 ANIC, fond DGP, f. 201.
71 AMAE, fond *România: 1920–1944*, vol. 382, f. 88.
72 *Ibidem.*
73 Karl M. Reineth, *op .cit.*, p. 129.
74 Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX*, București, Editura Paidea, 1999, p. 39.
75 Petru Russșindilar, *George Grigorovici și social-democrația în România*, București, Editura Fundației „Constantin Titel Petrescu", 1998, p. 127.
76 Mariana Hausleitner, *op. cit.*, p. 86.
77 Irina Livezeanu, *Cultură și naționalism în România Mare. 1918 – 1930*, București, Editura Humanitas, 1998, p. 97.
78 Karl M. Reineth, *op. cit.*, p. 154–161.
79 Mariana Hausleitner, *op. cit.*, p. 87.
80 Franz Wiszniowski, *Rădăuți, cel mai german oraș din Țara Fagilor*, Waiblingen, Tipografia „W. Fisele", 1966, p. 281.
81 *Ibidem*, p. 88.
82 Ioan Scurtu, Liviu Boar, *op. cit.*, doc. nr. 115, p. 555.
83 *Ibidem*, doc. nr. 118, p. 561.
84 *Ibidem.*
85 Ioan Scurtu, Ioan Dordea (coordonatori), *Minoritățile naționale din România: 1918–1925. Documente*, București, Editura Arhivelor Naționale Istorice Centrale, 1995, p. 9.
86 *Ibidem.*
87 Zigu Ornea, *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1996, p. 61.
88 *Ibidem*, p. 18.
89 *Ibidem.*
90 AMAE, fond *România: 1920–1944*, vol. 382, f. 87.
91 *Ibidem.*
92 *Ibidem.*
93 *Ibidem.*
94 *Ibidem.*

95 *Ibidem.*
96 *Ibidem.*
97 *Ibidem.*
98 *Ibidem.*
99 *Ibidem*, referat *Mişcarea germanilor din Bucovina în cursul anului 1925*, f. 86.
100 *Ibidem*, f. 89.
101 *Ibidem.*
102 *Ibidem.*
103 Stéphane Pierré-Caps, *Federalismul personal*, în „Altera", Târgu-Mureş, IV, nr. 8, 1998, p. 21.
104 Constantin Buchet, *România şi Republica de la Weimar, 1919–1933. Economie, diplomaţie şi geopolitică*, Bucureşti, Editura All Istoric, 2001, p. 204.
105 Ştefan Delureanu, *op. cit.*, p. 9.
106 Ştefan Purici, *Aspecte ale problemei minorităţilor naţionale în Bucovina istorică între anii 1918 şi 1940*, în „Analele Bucovinei", IV, nr. 2, 1997, p. 416–417.
107 *Ibidem.*
108 Ştefan Purici, *op. cit.*, p. 416 – 417.
109 Pavel Pavel, *Hitlerismul, o eroare şi o ruşine*, în „Viaţa Bucovinei", Cernăuţi, nr. 2/15, 1933, p. 2– 4.
110 ANIC, fond *Inspectoratul General al Jandarmeriei*, dosar 76/1939, f. 122.
111 *Ibidem*, p. 178.
112 *Ibidem*, p. 216.
113 Vasile Ciobanu, *op. cit.*, p. 200.
114 Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *op .cit.*, p. 40.
115 Vasile Ciobanu, *op. cit.*, p. 186.
116 Dumitru Şandru, *Autonomia Transilvaniei în propaganda germanilor din România*, „Xenopoliana", Iaşi, V, nr. 1–4, 1997, p. 210. Autorul comite o mică confuzie: prenumele lui Gust era Waldemar, iar cel al lui Bonfert era Albert (Waldemar Gust Bonfert reprezentau, de fapt, două persoane diferite).
117 Vasile Ciobanu, *op. cit.*, p. 408.
118 Andreas Hilgruber, *Hitler, Regele Carol şi Mareşalul Antonescu. Relaţiile româno-germane: 1938–1944*, Bucureşti, Editura Humanitas, 1994, p. 146.
119 Ioan Scurtu, *Minorităţile naţionale din România. 1931–1938*, Bucureşti, 1999, p. 12.
120 *Diplomaţi germani la Bucureşti: 1937–1944. Din memoriile dr. Rolf Pusch, ataşat de legaţie şi Gerhard Stelzer, consilier de legaţie* (în continuare se va cita: *Diplomaţi germani...*), Bucureşti, Editura All Educaţional, 2001, p. 97.
121 ANIC, fond *Grupul Etnic German din România*, dosar 76/1936–1944, f. nepaginată.
122 Vasile Ciobanu, *op. cit.*, p. 408.
123 *Diplomaţi germani....*, p. 214, nota 7.
124 ANIC, fond *Preşedinţia Consiliului de Miniştrii – Serviciul Special de Informaţii* (în continuare se va cita: *PCM-SSI)*, dosar 18/1936, f. 1.
124 *Ibidem.*
125 *Ibidem.*
126 DJANS, fond *Prefectura Judeţului Rădăuţi*, dosar 18/1940, f. 13.
127 *Ibidem.*
128 *Ibidem.*

129 Idem, dosar 8/1938, f. 17.
130 Idem, fond *Prefectura Județului Câmpulung-Moldovenesc*, dosar 122/1938, f. 2. Un anume N. Tarnaveschi a fost deferit Parchetului Militar Cernăuți, întrucât a trimis o telegramă de felicitare lui Adolf Hitler; vezi *Raportul nr. 3528/22 martie 1938.*
131 *Ibidem*, f. nenumerotată.
132 *Ibidem*, AMAE, fond *România: 1920–1944,* vol. 383, f. 6.
133 *Ibidem*, f. 12.
134 *Ibidem*, f. 16.
135 *Ibidem*, f. 94.
136 *Ibidem*, f. 145.
137 *Ibidem*, f. 292, 316.
138 DJANS, fond *Serviciul special de siguranță Câmpulung-Moldovenesc*, dosar 3, 1919, f. 49 și 51.
139 Mariana Hausleitner, *op. cit.*, p. 66.
140 Paul Leu, *Colegiul Național „Ștefan cel Mare". Monografie. Etapa austriacă*, I, Suceava, Editura Euroland, 2000, p. 510–516; Florin Moraru, Vasile Monacu, *Colegiul Național „Ștefan cel Mare"*, II, Suceava, Editura Euroland, 2000, p. 22.
141 Petru Bejenariu, Ștefan Botezat, Viorica Goreac, Marian Olaru, *Compendiu istoriografic (1872–1997)*, Iași, Editura Bucovina, 1997, p. 24. O serie de profesori germani (de ex. August Nibio) s-au impus prin prestanța științifică și pedagogică deosebită.
142 Mariana Hausleitner, *op. cit.*, p. 86.
143 Irina Livezeanu, *op.cit.*, p. 97.
144 Franz Wiszniowski, *op. cit.*, p. 281.
145 AMAE, fond *România: 1920–1944*, vol. 382, f. nenumerotată.
146 *Ibidem*, referat *Mișcarea germanilor din Bucovina în cursul anului 1925*, f. 86.
147 Gheorghe Iancu, *Problema minorităților etnice din România în documente ale Societății Națiunilor (1923–1932)*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2002, p. 134.
148 AMAE, fond *România: 1920–1944*, vol. 382, f. 87.
149 *Ibidem*, f. 88.
150 Mariana Hausleitner, *op. cit.*, p. 63.
151 A.M.A.E., fond *România: 1920–1944*, vol. 382, f. 17.
152 *Ibidem*, f. 108.
153 *Ibidem*, f. 122.
154 *Ibidem*, f. 123.
155 *Ibidem*, f. 125.
156 *Ibidem*, f. 126.
157 Oskar Hadbawnik, *Die Zipser in der Bukowina. Anfang, Aufbau und Ende ihres buchenländischen Bergbaues in der Nordkarpaten*, Stuttgart, Druckerei Kamler, 1992, p. 229.
158 Constantin Buchet, *op. cit.*, p. 206.
159 *Ibidem*, p. 207.
160 AMAE, fond *România: 1920–1944*, vol. 372, f. 377.
161 *Ibidem*, f. 313.
162 ANIC, fond *MPNE – Propaganda Externă*, dosar 122/1922– 1934. f. 37.
163 AMAE, fond *România: 1920–1944*, vol. 372, f. 314. Chestiunea protecției minorităților etnice a fost receptată și aplicată diferit în cazul statelor din Europa Centrală și

Răsăriteană. Polonia, prin vocea lui Jüzef Beck, a criticat – la 15 februarie 1933 – măsurile introduse la recomandarea forurilor internaţionale pentru a nu se crea „privilegii injuste" în cazul anumitor categorii de persoane; cf. idem, vol. 373, f. 182.

164 AMAE, fond *România: 1920–1944*, vol. 372, f. 314.

165 *Ibidem*, f. 133. Vezi şi *Les Minorities Nationales Bulletin Public par l'Union Internationaile des Associations pour la Societe des Nations Decembre 1931*, Quatrieme Anne, No. 6.

166 AMAE, fond *România: 1920–1944*, vol. 373, f. 159.

167 Zeno Păclişanu, *Minorităţile din România*, studiu, în manuscris, depistat de noi în AMAE, fond *România: 1920–1944*, vol. 373, f. 251–304.

168 *Ibidem*, f. 301.

169 *Ibidem*, f. 463.

170 *Ibidem*, f. 471.

171 *Ibidem*.

SUMMARY

The percentage of minorities in historic Bukovina was higher than that of the Romanian population (52–55%), so that the Romanian authorities found it difficult to handle things. These problems were only noticed after the initial enthusiams of the union to Romania died down and there surfaced a large range of new economic, social, political and spiritual circumstances. The Union had been achieved, but the unification was only beginning. The centralized, integration-oriented perspective of the National-Liberal governments that were either directly or indirectly involved in governing the country between 1918–1928 allowed the expression of identity, hidden in the new cultural assault on the state structures and made the ethnic groups react. The alternative solutions suggested by some political leaders could be solved due to afavourable internal and external context, so that the formula of the unconditional union prevailed over the conditional union (which was evoked by Iuliu Maniu and also had its partisans in Bukovina) for the benefit of the entire Romanian nation. The former Kingdom lacked any experience in managingthe problems and the National Liberal Party immediately voted for a centralization formula and the liquidation of authonomy and regional leadership, with negative effects on the ethnic communities. The Romanian Kingdom had adhered to the Minorities Treaty (9 December 1919). After signing the treaty, the state, which was facing a real identity problem since 1818, should have insured a rapid integration of the ethnics. The conservative view on economic and social issues adopted by the Liberals, which became manifest in the preservation of traditional structures, hindered the necessary fusion with the Western values. No doubt about it, the degree to which the integration of minorities was achieved depended on the existence and endurance of economic differences, as well as differences in mentality, between urban and rural areas. The low social mobility, the internal and external circumstances surrounding the evolution of Great Romania and the political instability in the Central-European space were also a factor. The passage from a political system such as the Austrian one, erected on administrative order, after the German model, to a French system applied to a mentality at the crossroads between East and West represented a challenge and elicited some reactions even from the Romanians in Bukovina,

who were used to the order and discipline of the former empire. The complaints formulated by the ethnic groups had to do with centralization and the "Romanization" of historic Bukovina, as well as with the newcomers, mainly Romanians from the former Kingdom who now occupied important offices and were intent on setting up a Romanian identity. This became obvious when the new constitution was passed in a form that concerned only the national majority. The 1923 Constitution proclaimed the Romanian Kingdom as a unitary and indivisible national state and national unity became a political and idealistic law of national Romanian identity. Unfortunately, no law stating the rights of the minorities was included in the text of the constitution. It gave all power to the "nation" and the only acknowledged nation was the Romanian one. At the same time, a centralized administrative system, with no special prerogatives for the areas inhabited exclussively by ethnic minorities. The policy of the National Liberal Party aimed at insuring the state's power over both Romanians and minorities. The laws passed by the new regime were built on an ethnocentic idealistic formula which excluded – in real as well as symbolic terms – all citizens of a different ethnic origin.

DIMENSIUNEA REPRESIVĂ A OCUPAȚIEI HORTHYSTE DIN NORDUL TRANSILVANIEI REFLECTATĂ ÎN INFORMAȚII OBȚINUTE DE LA REFUGIAȚII STABILIȚI ÎN BUCOVINA

Mihai-Aurelian Căruntu

Suceava

Legăturile dintre Țara Fagilor și spațiul transilvan au o tradiție multiseculară, începând cu descălecătorii de țară care au sosit de peste munți, s-au manifestat sub forma unei solidarități excepționale în vâltoarea revoluției de la 1848, și în lupta pentru făurirea statului național unitar român. Ambele provincii istorice vor avea de suferit în tragica vară a anului 1940 din cauza prăbușirii vechii ordini europene și a punerii în aplicare a înțelegerilor secrete încheiate între Hitler și Stalin, nordul Bucovinei fiind anexat la URSS în urma ultimatumului sovietic, pentru ca două luni mai târziu, prin Dictatul de la Viena, și vecinul de la apus să obțină o parte a Ardealului, ce nu satisfăcea decât parțial pretențiile revizioniste ale guvernanților de la Budapesta. „Arbitrajul" puterilor Axei a deplasat frontiera Ungariei până la vechiul hotar al monarhiei dualiste, ce trecea la vest de Vatra Dornei, poiana Stampei și Cârlibaba. Un amănunt puțin cunoscut îl reprezintă pierderea suferită acum de județul Câmpulung, care va rămâne fără comuna Coșna și cea mai mare parte din comuna Cârlibaba, localități ce vor juca un rol complex în perioada următoare[1].

Începând cu sfârșitul lunii iunie 1940, în sudul Bucovinei se vor stabili treptat mai multe valuri de refugiați provenind din partea septentrională a provinciei, Basarabia, Ținutul Herței, Transilvania și Cadrilater, al căror număr, potrivit aprecierii noastre, depășea 10 mii de persoane în preajma declanșării războiului din Răsărit. Prezența acestora într-o regiune care a cunoscut în mod direct efectele raptului stalinist, va ridica noi probleme sociale grave în fața autorităților române[2]. Majoritatea refugiaților ardeleni s-au stabilit în județul Câmpulung, care se învecina cu noua graniță, conform unor date statistice, la mijlocul lunii mai 1941, aici găsindu-se 589 de persoane având acest statut[3]. O parte dintre ei se vor stabili în județul Suceava, unde au rămas numeroase proprietăți în urma repatrierii germanilor, astfel că din cei 334 de refugiați, un număr de 246 au fost colonizați în comuna Ilișești[4]. În aceeași perioadă, în județul Rădăuți, se găseau doar 64 de refugiați din nordul Transilvaniei[5].

Politica discriminatorie și de teroare declanșată de horthyști în teritoriul cedat împotriva populației românești[6] constituie cauza principală ce a determinat trecerile în sudul Bucovinei. Punctele mai importante prin care se efectua acest tranzit – în mod clandestin sau cu acordul tacit al organelor grănicerești – erau:

Poiana Stampei, Coşna, Ţibău, Neagra Şarului, Măgura, Cârlibaba, Făgeţel, Topliţa şi Bancu[7]. Odată sosiţi în ţară, refugiaţii aveau obligaţia să se prezinte în faţa funcţionarilor de poliţie pentru a fi înregistraţi, mai târziu această sarcină trecând la prefecturi şi preturi. Cu acest prilej, autorităţile române se interesau inclusiv de situaţia materială şi daunele suferite din partea administraţiei ungare, urmând ca ulterior să se stabilească modalităţile de ajutorare a acestora[8]. Astfel, informaţiile cuprinse în declaraţiile refugiaţilor, la care se adaugă o serie de documente întocmite pe această bază de diverşi agenţi ai Ministerului de Interne sau militari din cadrul Jandarmeriei*, contribuie la schiţarea unui tablou veridic şi plin de dramatism a situaţiei din nordul Transilvaniei.

Politica de maghiarizare constituia un obiectiv primordial urmărit de guvernul de la Budapesta în teritoriul acaparat cu sprijinul celor două puteri ale Axei, în efortul disperat de a reînvia mitul „Ungariei milenare", alcătuită dintr-o unică naţiune şi o singură limbă. Această mai veche opţiune – care în timpul regimului austro-ungar a generat numeroase proteste ale comunităţii româneşti, multe dintre ele cu un larg ecou european, înveninând relaţiile dintre cele două state – a fost pusă din nou în aplicare începând cu toamna anului 1940. „Nu există altă posibilitate pentru unguri: sau maghiarizează şi desfiinţează pe români, sau vor fi alungaţi din teritoriile cedate" – se afirma într-un articol din presa vremii[9]. Maghiarizarea pe cale administrativă constituia una din cele mai facile căi, faţă de care orice formă de împotrivire era aproape imposibilă. Spre exemplu, la recensământul din februarie 1941, în unele comune ardelene românii au fost înregistraţi drept unguri, pentru a spori în mod artificial ponderea acestora din urmă, care, din punct de vedere statistic, nu puteau altfel să-şi depăşească statutul de minoritari (declaraţia lui Ioan Tămaş, învăţător din comuna Budeşti–Maramureş)[10]. Potrivit unei note-informative din vara aceluiaşi an, funcţionarii unguri au întocmit tabele, care ulterior vor fi trimise la Budapesta, „umblând din casă în casă" şi maghiarizând numele româneşti, cei în cauză fiind totodată ameninţaţi să nu se mai folosească de vechiul lor nume[11]. Relaţiile cu noile autorităţi erau strict condiţionate de cunoaşterea limbii maghiare şi – aşa cum vor declara Gh. Bedeon din comuna Giuleşti şi Gh. Codrea din Rodna-de Jos, judeţul Maramureş – „nu eşti primit în birou dacă nu ştii ungureşte"[12].

Printre refugiaţi se găseau numeroase cadre didactice şi elevi nemulţumiţi de politica statului maghiar în domeniul învăţământului. În urma introducerii obligativităţii studiului în limba maghiară a rămas o singură şcoală normală românească, la Gherla, dar şi elevii de aici „sunt obligaţi a învăţa ungureşte" (declaraţia lui Gavril Jusco şi Gh. Chindriş din Ieud–Maramureş)[13]. Totodată, numeroşi învăţători au fost destituiţi sau chiar expulzaţi, în acest judeţ rămânând aproximativ 10–20 slujitori ai catedrei de naţionalitate română (declaraţia lui Ioan Tămaş)[14]. „Sunt elev şi nu am voit cu nici un preţ să studiez mai departe în şcolile maghiare, unde toţi elevii sunt obligaţi să înveţe în limba maghiară"[15],

---

* Aceste materiale au fost solicitate şi de guvernul de la Bucureşti, pentru acţiunea diplomatică şi de propagandă în vederea anulării Dictatului de la Viena (cf. *Stenogramele şedinţelor Consiliului de Miniştri. Guvernarea Ion Antonescu [iulie–septembrie 1941]*, vol. IV, Bucureşti, 2000, p. 831).

declara Ştefan Dunca din Ieud – Maramureş, după ce a trecut clandestin în teritoriul liber prin punctul Podul-Ţibăului. La rândul său, Ilie Coman din Moisei – Maramureş, fost elev la Liceul „Dragoş Vodă" din Sighet, a fost nevoit să se repatrieze, deoarece „ungurii s-au pus să scoată tot elementul românesc din şcolile secundare [...]"[16].

Noile autorităţi maghiare vor adopta măsuri drastice în vederea „purificării" administraţiei locale, funcţionarii români fiind în marea lor majoritate înlăturaţi din posturi, molestaţi şi ameninţaţi cu închisoarea pentru activitatea din trecut, toate aceste presiuni fizice şi psihice la care erau supuşi urmărind, în general, să-i determine să emigreze. Fostul primar al comunei Săsar (jud. Someş), Gavril Banciu, a fost maltratat crunt de către jandarmi în data de 12 august 1941, astfel că a doua zi va înceta din viaţă[17]. Notarul Octavian Deisoreanu din comuna Leşu (jud. Năsăud), ce a rămas pe loc în urma cedării Ardealului, este iniţial mutat în comuna Maieru, pentru ca mai târziu să fie chemat în faţa Consiliului de Război. Drept urmare, la 24 februarie 1942, va trece în Bucovina prin punctul Coşna[18]. De regulă, erau menţinuţi în funcţie doar funcţionarii care „au dovedit cu acte şi martori că au fost pentru regimul maghiar şi ştiu limba maghiară" (declaraţia plutonierului Dumitru Leşu, repatriat din comuna Turţ–Maramureş)[19]. Un număr neînsemnat de funcţionari vor accepta să colaboreze cu autorităţile maghiare, unii dintre aceştia dând dovadă de exces de zel, ca de pildă primarul din Vişeul-de-Jos, Ion Pop, care „a uitat că este român" şi se face vinovat de arestarea de către jandarmi şi transportarea la Budapesta a locuitoarei Maria Şesului (declaraţie semnată de Lazăr şi Andrei Năsui)[20]. Persoanele de naţionalitate română care vor reuşi să-şi menţină postul aveau statutul unui simplu „lucrător cu ziua", primind „un salariu pe jumătate unui ungur" (declaraţia lui Ioan Nuţingher)[21].

Păstrarea identităţii culturale a populaţiei autohtone era tot mai dificilă în condiţiile în care „cărţile româneşti au fost strânse, la fel şi bibliotecile româneşti, şi duse în locuri necunoscute" (declaraţia lui Gh. Tămaş din comuna Sârbi – Maramureş)[22]. „Tribuna", singurul ziar românesc, editat la Cluj, era supus unei aspre cenzuri, iar societăţile culturale româneşti nu mai activau, fiind desfiinţate (declaraţia lui Gavril Jusco şi Gh. Chindriş)[23].

Religia şi slujitorii cultului ortodox, care până atunci s-au bucurat de protecţia statului român, au devenit ţinta unor insuportabile vexaţiuni, care se înscriau pe linia aceleiaşi violenţe maghiarizatoare ce încerca să anihileze orice urmă legată de identitatea românească a Transilvaniei. Conform declaraţiei repatriatului Ioan Costaniuc din comuna Petrova (jud. Maramureş), biserica din comuna Bistra a fost stricată, „luându-i crucea şi toate odoarele", iar toate troiţele ortodoxe din Vişeul-de-Sus sunt distruse[24]. În comuna Ieud, premilitarii, în frunte cu învăţătorul, au intrat în biserica românească în timp ce preotul Ioan Duncă oficia slujba religioasă şi au început să cânte imnul maghiar. În urma protestelor faţă de acest abuz, la ieşirea din biserică, va fi arestat de către jandarmi şi transportat la Sighet, „pe motiv că a vorbit în biserică contra statului maghiar"[25]. Clopotele bisericilor româneşti şi greco-catolice din comuna Bozinţa Mare (judeţul Satu Mare), la fel ca şi în celelalte localităţi din judeţ, au fost ridicate la 15 februarie 1943, sub pretextul că sunt necesare „ca să completeze muniţia de război", iar localnicii erau anunţaţi că *„dacă le trebuie clopote să meargă la bisericile ungureşti"* (*s.n.*)[26]. Totodată, transformarea Palatului Cultural ortodox

din Sighet în cinematograf[27] (declarația lui Gh. Bedeon și Gh. Codrea) părea inspirată de „modelul sovietic" aplicat în perioada ocupației Basarabiei și a nordului Bucovinei! Odată cu cedarea nordului Ardealului, clerul ortodox de aici nu va mai fi salarizat și împotriva acestuia, dar și a simplilor credincioși, a început o campanie susținută pentru a-i forța să treacă la altă confesiune. Numeroși preoți au fost condamnați de instanțele maghiare la diverse pedepse privative de libertate: Ioan Buzdug din Josenii Bârgăului la un an de închisoare, termen prelungit însă la doi ani în urma apelului pentru reducerea pedepsei[28]; Aurel Filip, Danciu și Ilie Neamțu, toți din comuna Borșa, ce sunt salvați din temniță doar grație intervenției Comisiei mixte germano-italiene[29] ș.a. Sătenii erau înștiințați „prin bătăi de tobă" despre obligația de a trece la catolicism, „iar cei ce nu vo[i]esc să treacă la această religie să părăsească Ungaria". Preotul ortodox Cipeigan, din comuna Dragomirești–Maramureș, nu a cedat în fața acestor presiuni, motiv pentru care a fost scos de către jandarmi din biserică în timpul serviciului divin, în ziua de 18 ianuarie 1941, „punându-i în vedere să părăsească Ungaria, încuind biserica, astfel că de atunci nu s-a mai făcut serviciu divin în acea biserică"[30] (declarația lui Gh. Coman din Dragomirești–Maramureș).

O administrație străină și profund ostilă, constrângerile de ordin economic, discriminările la care erau supuși ș.a., făceau tot mai dificil traiul românilor din nordul Transilvaniei. „Prim pretori[i] au titlul oficial de excelență – declara Gh. Ilea, fost funcționar PTT în comuna Borșa, jud. Maramureș – și au puteri discreționare în plasa lor. Astfel au ocazia din plin [...] să persecute pe români cărora până în prezent nu li s-a acordat nici un fel de drept"[31]. Ștefan Pop, originar din Tăuții-de-Sus (jud. Satu Mare), a fost arestat fără nici un motiv timp de o săptămână, iar cârciuma îi va fi închisă definitiv[32]. Impozitele pentru comercianții români au fost dublate, pentru ca aceștia „să se falimenteze singuri"[33] și să fie nevoiți „să-și închidă prăvăliile, rămânând numai unguri , care sunt protejați de stat"[34]. De la operațiunea de maghiarizare a comerțului, au fost exceptați doar invalizii din armata Imperiului Habsburgic și văduvele de război[35]. Meseriașul fierar Ioan Moldovan, din comuna Piatra (jud. Someș), era nevoit să se refugieze, deoarece a rămas fără lucru, fiind „boicotat de ungurii din comună"[36]. La rândul său, Vasile Șerbu, originar din Călinești–Maramureș, care se număra printre lucrătorii concediați de la Societatea minieră Petroșani, va informa autoritățile la sosirea în țară că „românii nu sunt primiți ca muncitori la nici o întreprindere ungurească"[37].

Anularea reformei agrare, înfăptuite de statul român, și a unor acte de vânzare-cumpărare, încheiate în perioada interbelică, a lovit serios în mica proprietate rurală[38]. Agricultorul Ilie Turc, originar din Vișeul-de-Jos, județul Maramureș, a declarat în fața organelor române de poliție: „Motivul trecerii mele este fiindcă mi s-a luat un hectar de pământ cu porumbul d[e] pe el, apot pt. aceasta am fost ținut o lună de zile în închisoare"[39]. În același timp a fost confiscat pământul deținut de voluntarii români, cât și cel cumpărat de români de la unguri, fără a se acorda nici un fel de despăgubire[40]. „Motivul plecării mele se datorește [...] – preciza refugiatul Ion Năsui – mai ales că mi-au luat 3 iugăre de pământ care le aveam ca zestre de la socrul meu, pe motiv că a fost colonist și împroprietărit de statul român"[41]. Legislația maghiară cuprindea și alte prevederi discriminatorii, care interziceau românilor să cumpere pământ sau imobile

(declarația lui Iacob Tănase, învățător din comuna Susenii Bârgăului, județul Năsăud)[42].

Potrivit informațiilor obținute de organele Poliției de Frontieră Poiana Stampei, persecuțiile îndreptate împotriva românilor s-au accentuat în toamna anului 1943. Astfel, o mare parte din locuitorii din Suciul de Sus şi Negrileşti (jud. Someş) au fost expropriați de bunurile lor mobile şi imobile, ce vor fi oferite coloniştilor aduşi din interiorul Ungariei[43]. În schimb, numeroşi români erau deportați, sub diverse pretexte, din Transilvania în alte regiuni. Aproximativ 100 de bărbați din comuna Corbu (jud. Someş), printre care şi invalizi de război, au fost transportați pentru a efectua muncă forțată la minele de la Vas (județul Vesprem)[44]. Doar în preajma Budapestei, în cadrul unor companii de lucru, munceau aproximativ 25.000 de români[45].

Pe lângă toate acestea se adăuga un sistem apăsător de impozite, practica achizițiilor forțate, ce puneau sub semnul întrebării însăşi supraviețuirea fizică a românilor din nordul Ardealului. Dările s-au dublat față de cele percepute de statul român, când pentru 8 jugăre de pământ se datorau 230 lei, iar sub unguri se plătesc 800 lei (declarația refugiatului Ilie Turc)[46]. Impozitele se plăteau „pentru orice viețuitoare ce există pe lângă casa omului", iar cine avea mai mult de trei vite era obligat să dea una statului, în caz contrar „îți lua un bou de la jug"[47]. Lâna a fost ridicată în întregime de la locuitori şi în plus se adăugau şi alte dări în natură ce trebuiau achitate la termen: 3–5 kg de brânză pentru o oaie; jumătate din numărul de miei; 100 de ouă de găină pe an; un sfert din puii de carne etc. (informații obținute în vara anului 1943 de refugiatul din satul Darabani de la tatăl său, ce a rămas în județul Năsăud)[48]. Situația dramatică creată prin impunerea unor impozite excesive rezultă şi din declarația refugiatului de origine germană Iosif Griesmüller, fost notar în comuna Vişeul-de-Sus: „În caz de neputință de plată contribuabili[i] sunt urmăriți în modul cel mai aprig sechestrându-se şi ultima vacă de la gura copiilor mici"[49]. În această postură a fost pusă şi văduva Ileana Timiş din comuna Borşa, care a trecut clandestin, împreună cu fiul ei Ioan, prin punctul Cârlibaba. Conform declarației făcute în fața organelor de poliție, la starea insuportabilă de mizerie economică în care se găsea au contribuit impozitele mari, perceperea inclusiv a restanțelor datorate statului român şi confiscarea – cu o săptămână înainte de a fugi în România – chiar şi singura vită pe care o avea[50].

O altă metodă de spoliere o constituia achizițiile forțate, de care se ocupau echipe speciale ungureşti, ce colindau satele cumpărând forțat de la locuitori animale pentru tăiere, „în special de la români". Pentru a nu alarma autoritățile române, achizițiile, efectuate cu sume mult sub prețul pieții, aveau loc doar până la o distanță de 20 km față de linia de frontieră[51]. Toate aceste abuzuri aveau loc în condițiile în care dreptul românilor de a creşte animale era drastic limitat. În cuvântarea ținută la Bistrița în data de 23 mai 1943, deputatul Bechi a dat ordin ca românii să nu țină mai mult de o vită la 7 persoane, iar dacă sunt mai puțini să se asocieze cu alte familii în acest scop[52].

Mijloacele de subzistență au fost restrânse în mod drastic începând cu vara anului 1941, când – conform declarației lui Ştefan Țicală, originar din comuna Dragomireşti–Maramureş – s-a interzis strângerea recoltei de către proprietari, ce urma să fie ridicată de către autorități şi depozitată în magazii speciale, „iar

populația va căpăta cu porția, ca la ruși"[53]. Oficiul de aprovizionare efectua un control sever, „exercitat cu toată patima ungurească", pentru a prelua carnea, produsele lactate, cartofii și zarzavaturile, lăsând familiilor doar cantitatea necesară pentru o săptămână[54]. Alimentele se împărțeau în cantități foarte mici și doar pe baza unor bonuri eliberate de primării[55]. O familie de români, indiferent de numărul de persoane, primea cel mult 6 kg de mălai pe lună, în timp ce un locuitor ungur sau german primea 5 kg pe săptămână, 1 kg de slănină și 1 kg de brânză (declarația lui Gavril Grec din comuna Borșa)[56]. Distribuirea alimentelor se făcea, mai ales în Maramureș, prin baterea tobei, iar românii, care locuiau izolați, nu mai primeau nimic, deoarece nu puteau să se prezinte la timp[57]. Față de solicitările acestora de a primi alimente, autoritățile erau indiferente, sau răspundeau cu cinism, cum s-a întâmplat în cazul soțiilor celor concentrați, cărora prim-pretorul din Năsăud le-a recomandat *„să pască, căci* (sic!) *acuma este iarbă verde"* (*s.n.*)[58].

Fiind lipsiți de alimentele de bază, locuitorii români erau puși în situația să se hrănească doar cu mazăre și făină de ovăz[59] (declarația lui Ioan Rusu din Mureșenii Bârgăului, județul Năsăud), sau chiar cu „coceni de porumb și alte ingrediente care să înlocuiască cerealele"[60]. În condițiile extinderii stării de subnutriție cronică, mortalitatea a crescut vertiginos în rândurile populației din nordul Ardealului, astfel că în fiecare zi mureau copii de foame, Mihai Bogdan și Andrei Hotica (originari din Dragomirești–Maramureș) observând cu tristețe că aceștia erau „numai copii de români"[61]. Refugiatul Ștefan Țicală a văzut doar în comuna Borșa un număr de șase morți din cauza mălaiului alterat[62], în timp ce la autopsia unor persoane decedate din comuna Dornișoara s-a găsit în stomacul acestora frunze sau, în alt caz, coceni de porumb[63].

Informații la fel de alarmante au drept subiect situația românilor care au fost chemați sub arme. „În armată regimul este de așa natură – declara învățătorul Iacob Tănase – încât tinerii care au fost încorporați, când au primit concediu au și trecut în România, iar acei ce primesc ordin de concentrare se refugiază numai să nu ajungă soldați români în armata ungurească"[64]. Tinerii români care își satisfăceau stagiul militar nu primeau echipament, erau folosiți doar la corvezi, fiind supuși la „un tratament de prizonieri"[65]. Astfel, recruții din garnizoana Bistrița nu au primit arme și nici uniforme deoarece au fost duși la lucru în comuna Sigmir[66] (declarația lui Toma Artenie din comuna Leșu, județul Năsăud). „În timpul cât am stat militar la unguri – arăta Ion Sas, originar din comuna Șieul–Maramureș, care a fost încorporat în toamna anului 1941 în Regimentul 12 Infanterie din Nirbator – am suferit mizerii din cauza gradaților și regimului ce era [...]. Ni se dădea să mâncăm foarte prost și porția era jumătate [...]"[67]. În aceste condiții, doar în primele zece zile ale lui aprilie 1942, prin punctele de frontieră Coșna și Poiana Stampei au trecut 9 soldați cu armele din dotare, iar la Garnizoana Militară Vatra Dornei s-au prezentat 12 soldați în termen din contingentul 1940–1941, îmbrăcați în haine militare ungare, „cu centuri și baionete"[68].

Ridicarea românilor pentru concentrare se făcea de către jandarmerie fără preaviz, cei în cauză „neavând timp nici un mic pachet să-și facă", iar odată ajunși la unitățile militare sau în tabere de muncă *„sunt mai rău tratați decât evreii sau alte minorități"* (*s.n.*)[69]. În primăvara anului 1943 toți românii între 23 și 55 de ani au primit ordin de chemare, motiv ce a contribuit la creșterea

numărului de refugiați sosiți în țară[70]. *S.S.I.*, prin intermediul Agenturii de Vest, deținea informații conform cărora efectivele maghiare trimise pe frontul de Răsărit erau completate în majoritate cu români ardeleni, ceea ce denotă faptul că „ungurii se străduiesc să-și menajeze propriul element etnic, în dauna românilor"[71].

Recrutările masive îi vor determina pe numeroși români să ia calea codrului. În comuna Parva (jud. Năsăud), autoritățile au trimis un efectiv de 45 de jandarmi de la Bistrița pentru capturarea celor aproximativ 60 de persoane care s-au ascuns după primirea ordinului de chemare[72]. Pentru a da un exemplu, patru tineri, care au încercat să dezerteze în vara anului 1943, sunt spânzurați la Sent Endré în prezența întregului efectiv al batalionului, „iar românii au fost în față, ca să vadă moartea fraților săi"[73].

La rândul lor, adolescenții români – obligați să participe la ședințele de instrucție a premilitarilor – erau ținta unui permanent regim de teroare, fiind supuși frecvent la pedepse degradante pentru cele mai neînsemnate abateri. În data de 23 aprilie 1942, mai mulți băieți din comuna Ungureni, sub motiv că au lipsit de la instrucție, erau înjugați de către jandarmii din Târgul Lăpușului (județul Someș) la un car și puși să transporte piatră în piața de vite. Acest „spectacol" s-a desfășurat în zi de târg „sub ochii și țipetele femeilor și a mamelor care neputincioase vedeau cum copiii lor sunt maltratați cu biciul sub greutatea povarei", trei din acești nefericiți pierzându-și cunoștința din cauza efortului și a bătăii[74]. La începutul lunii următoare, sub același pretext, trei premilitari din comuna Ilva Mare au fost alergați de jandarmi pe o distanță de 5 km, „numai în culcări în strada plină de noroi", pentru ca peste noapte să fie închiși într-o baracă unde nu au putut primi nici un ajutor[75].

Regimul instaurat în nordul Transilvaniei, care atenta direct la ființa etnică a comunității românești de aici, limitând drastic posibilitățile de exprimare culturală sau religioasă, precum și prin alte măsuri discriminatorii, considera o gravă ofensă chiar și simpla afișare a portului popular. Pavel Oul, fost primar în Ilva Mică, a reclamat Comisiei germane din Năsăud faptul că militarii unguri l-au oprit, în momentul când se afla împreună cu alți cinci locuitori, pentru a le reteza cu baioneta motivele naționale de pe cămăși[76] (informații de la Simion Todașcă și Gavril Chitul din comuna Coșna). Monumentele ridicate în amintirea unor evenimente din trecutul românesc, mai recent sau mai îndepărtat, al ținutului au fost deteriorate sau distruse în totalitate, așa cum s-a petrecut în cazul celui din comuna Telciu (jud. Năsăud), dedicat eroilor căzuți în primul război mondial, din care a rămas doar soldatul din vârf, care „este demontat și aruncat în grajdul comunal"[77].

Măsurile draconice adoptate de administrația maghiară nu au reușit să înfrângă excepționala forță de rezistență a românilor din nordul Transilvaniei și nici speranța revenirii la Patria-mamă. Numeroși locuitori din regiune – printre care Alexandru Ofrim din Satu Mare, pârât că a fost „mare român"[78], Gavril Jucan din Sighet, Ștefan Coman din Poieni(?) ș.a. – au fost închiși pentru diverse motive de ordin național. Escaladarea abuzurilor maghiare, chiar dacă acestea au depășit faza masacrelor în masă, caracteristice pentru toamna anului 1940, a adus populația românească într-o situație-limită, în pragul unei revolte generale. Locuitorii din comunele Leșu, Ilva Mică, Feldru, Tiha Bârgăului, Rodna, au hotărât că „ori să înceapă o revoluție în Ardealul cedat, sau dacă nu va avea

posibilitatea, vor trece frontiera în masă în România [...]"[79] (informații de la Antonia Pop din comuna Leşu). Îngrijorate de starea de spirit din rândul românilor, autoritățile maghiare au constituit gărzi speciale care aveau scopul „să intervină [...] pentru a-i măcelări complet pe cei ce vor face o revoltă"[80].

Totodată, prin diverse mijloace, a fost declanşată o intensă ofensivă propagandistică, lansându-se diverse ştiri false cum era cea potrivit căreia România urma să fie desfiinţată de Germania, iar „românii vor fi colonizaţi în Polonia şi va fi vai de soarta lor"[81] (declaraţia lui Gh. Ilea din Borşa). Mesaje de tipul celor care încercau să-i convingă pe aceştia din urmă că „ei sunt unguri nu români" şi „se trag din naţiunea maghiară, dovadă că sunt de religie catolică"[82] (informaţii de la Dumitru Leşu) denotă o anumită doză de naivitate şi ineficienţa măsurilor de deznaţionalizare. Pentru a elimina orice posibilitate de a obţine informaţii direct din ţară – ce erau în prealabil trecute prin filtrul cenzurii şi apoi prezentate tendenţios de presa maghiară, – în urma unui discurs ţinut de Mihai Antonescu, autoritățile au ridicat toate aparatele de radio de la români[83].

În privinţa viitorului lor, românii aveau de ales între două posibilităţi: asimilarea sau părăsirea teritoriului cedat în urma Dictatului de la Viena. Pe lângă metoda expulzării fără drept de apel, aplicată persoanelor considerate indezirabile, administraţia ungară a încurajat în mod oficial refugierea românilor ardeleni. În judeţul Maramureş „s-a bătut toba că acei care vor să plece în România sunt liberi să plece, fără a li se da acte"[84] (declaraţia comună a lui Gh. Bedeon şi Gh. Condrea). Muncitorului Gavrilă Fărâmă, originar din comuna Vişeul-de-Sus, i s-a fixat un termen de 6 luni pentru plecare, primind în acest scop un bilet de liberă trecere[85]. Refugiaţii din întregul nord al Transilvaniei călătoreau cu trenul până la Ilva pentru a trece în ţară[86]. Odată ajunşi aici, pentru câţiva *pengö* de om, grănicerii unguri îi treceau graniţa prin punctele Coşna şi Poiana Stampei[87]. Intenţia purificării etnice a ţinutului era intuită şi de refugiaţi, aceştia declarând că autoritățile erau interesate în continuarea acestor treceri, pentru ca în locul românilor să fie colonizaţi unguri[88] (informaţii de la Toader Muscă din comuna Rus, judeţul Someş).

Au existat anumite perioade în care administraţia română din sudul Bucovinei se va confrunta cu sosirea unor grupuri masive de români transilvăneni. „Primăvara anului 1942 se caracterizează în problema refugiaţilor – nota Radu C. Rey, şeful Comisariatului de Poliţie Vatra Dornei – printr-un *adevărat exod* (*s.n.*) al acestora şi anume zilnic trec şi se prezintă sute de refugiaţi, nu numai în regiunea Dornelor ci şi pe întreaga frontieră cu Ungaria"[89]. Dacă în ianuarie au sosit doar 11 refugiaţi, iar în februarie 55, numărul lor a ajuns la 1 050 în aprilie şi 1 069 în luna următoare. Cea mai mare parte proveneau din regiunea Bistriţa Năsăud, apoi din Maramureş şi Someş[90]. Majoritatea refugiaţilor o formau ţăranii săraci, ce aveau familii numeroase, ca de exemplu: Ştefan Tutulea, din Ieud – Maramureş, care a trecut în ţară la 27 iulie 1942 prin punctul Poiana Stampei, împreună cu soţia şi 8 copii în vârstă de la 6 luni la 18 ani[91]; Ileana Hara, originară din comuna Bistricioara, judeţul Năsăud, ce a intrat clandestin prin acelaşi punct în data de 1 mai 1943, împreună cu cei doi copii, o fată de 4 ani jumătate şi un băiat de 1 an şi jumătate, având drept bagaj doar un sac cu rufe de schimb[92].

Datorită agravării situaţiei românilor din nordul Ardealului, guvernul român a întreprins numeroase demersuri diplomatice pe lângă puterile Axei, ce erau

direct interesate ca relațiile încordate dintre București și Budapesta să nu depășească un anumit punct critic și să se transforme într-un conflict deschis. În acest context, în 8 august 1942, va sosi la Vatra Dornei, cu un tren special, *Comisia Roggeri-Hencke*[93], cu un alt tren ajungând aici reprezentanții Președinției Consiliului de Miniștri și ai Propagandei Naționale de la București. În sala Primăriei orașului s-au adunat aproximativ 700 de refugiați, dintre ei fiind selectați cei care „prezentau importanță în ceea ce privește asupririle și șicanele ce nu le mai putea[u] îndura sub regimul maghiar din Ardealul cedat"[94], pentru a fi interogați de împuterniciții Reichului și ai cabinetului de la Roma. După încheierea audierilor, care s-au desfășurat pe parcursul unei singure zile, Comisia germano-italiană va trece linia de demarcație trasată prin Dictatul de la Viena, în urma acestei scurte vizite începând să circule în Bucovina zvonul că „Germania se va convinge de realitate și ne va ajuta să reprimim ținuturile românești"[95].

Statul român a alocat resurse financiare și materiale considerabile pentru ajutorarea refugiaților din teritoriile vremelnic evacuate, sprijin care se va consolida pe măsura adoptării unui cadru legislativ corespunzător[96]. Astfel, la frontieră, au fost organizate centre de primire, ce dispuneau de mijloace de înregistrare, fișier, cantină, baie, medic, iar pe lângă prefecturi funcționau birouri speciale care asigurau evidența și plasarea acestora[97]. Prin reorganizarea Biroului de refugiați (alături de care a fost adus și Căminul pentru adăpostirea refugiaților), au sporit fondurile alocate, realizându-se totodată o mai bună primire, adăpostire și hrănire a refugiaților față de perioada când acesta depindea de prefecturi sau preturi[98].

O atitudine constructivă în ceea ce privește abordarea problemei refugiaților ardeleni este adoptată și de autoritățile locale. În luna mai 1942, vor sosi la Dorneşti, comună ce era aproape complet nelocuită prin plecarea ungurilor, 119 familii de transilvăneni (575 persoane) care au primit câte o gospodărie și 5 ha de pământ[99]. Într-o adresă a Directoratului Afacerilor Administrative a Provinciei Bucovina din 17 iunie 1943 se specifica: „Având în vedere situațiunea în care se găsesc acești români, frați ai noștri, care datorită unei vitregii a destinului au fost obligați a-și părăsi gospodăriile și pământul pe care s-au născut și au trăit, este o datorie a noastră să tratăm cu cea mai mare bunăvoință și înțelegere, stându-le la dispoziție pentru a le ușura viața"[100]. Această nouă optică a fost în mod cert influențată și de atenția specială acordată bejenarilor transilvăneni de guvernatorul Bucovinei, generalul Corneliu Dragalina, „un bănățean, român de inimă", după cum îl caracteriza mitropolitul Nicolae al Ardealului[101]. Fostul comandant al Corpului 6 Armată a vizitat la începutul lunii iunie 1943 comunele Gura Humorului, Iacobeni și Vatra Dornei, unde se găseau aproximativ 4 000 de refugiați[102]. În această ultimă localitate a inspectat Căminul, organizat de Comisariatul General al Refugiaților, ce adăpostea, în scopul trierii, refugiați sosiți din nordul Ardealului. Cu acest prilej s-au împărțit ajutoare bănești în valoare de 300 de mii lei, îmbrăcăminte, 135 kg zahăr, 135 kg ulei ș.a.[103]. *Regulamentul pentru funcționarea Comitetelor de plasă și comunale pentru ajutorarea expulzaților și refugiaților din Transilvania de Nord stabiliți în Provincia Bucovina*, aprobat prin Decizia Nr. 5332 din 12 iunie 1943, prevedea constituirea unui Comitet Central pe lângă Secretariatul General al Guvernământului – în componența căruia intrau, printre alții, guvernatorul, mitropolitul Bucovinei, comandantul Diviziei 8 Infanterie (ce deținea funcția de președinte de

onoare) şi preşedintele Asociaţiei Refugiaţilor – ce avea atribuţii de îndrumare, control, dar şi de strângere şi gestionare a fondurilor destinate acestora[104].

În paralel cu măsurile adoptate de autorităţi, asistăm la un proces de organizare în teritoriu a evacuaţilor care s-au stabilit temporar în sudul Bucovinei. În data de 15 august 1942 s-a înfiinţat Subsecţia Plasa Gura Humorului a Asociaţilor Refugiaţilor Ardeleni din România, preşedinte al comitetului fiind ales părintele Ioan Onişor[105], iar la 6 septembrie Subsecţia din Câmpulung-Moldovenesc[106]. Comitetul filialei Cernăuţi a Asociaţiei Expulzaţilor şi Refugiaţilor din nordul Ardealului avea următoarea componenţă: dr. E. Lucaciu* (preşedinte), ing. Leheneanu şi dr. N. Peia (vicepreşedinţi), Mirişanu (secretar general), A. Nicoară (casier). Uneori, donaţiile se făceau în cadrul unor adunări speciale, cum a fost cea organizată la 9 mai 1943 în sala de lectură a Palatului Cultural, când, conform unei mai vechi tradiţii, a avut loc solemnitatea baterii unor ţinte de aur sau argint pe ruda steagului filialei locale a Asociaţiei refugiaţilor din nordul Transilvaniei[107].

Odată cu evacuarea Bucovinei, datorită ofensivei sovietice din primăvara anului 1944, numeroşi refugiaţi ardeleni vor fi nevoiţi să plece din nou în bejenie spre judeţele din sudul ţării sau în Banat. Eliberarea, în toamna aceluiaşi an, a întregului teritoriu naţional cedat în urma Dictatului de la Viena a deschis posibilitatea reîntoarcerii pe plaiurile natale a refugiaţilor, evacuaţilor şi expulzaţilor. Aceştia se vor confrunta în Transilvania cu o situaţie paradoxală în contextul în care, după impunerea Guvernului Petru Groza de către sovietici, autorităţile de la Bucureşti au reuşit să-şi reinstaleze administraţia proprie în regiune. Planurile Kremlinului, ce urmăreau rapida comunizare a întregii ţări, explică tolerarea sau chiar încurajarea manifestărilor antiromâneşti şi revizioniste ale ungurilor, care aminteau în mod izbitor de situaţia din perioada 1940–1944. Mai mult de atât, în timpul unei călătorii în Transilvania, A. I. Vîşinski, un veritabil *Gauleiter* al ţării căzută sub ocupaţie sovietică, şi-a permis să afirme că URSS şi noul guvern „i-au eliberat pe ungurii din România de sub terorismul românesc"[108]. În timp ce în Vechiul Regat erau în plină desfăşurare masive epurări şi se intentau procese militarilor care au participat la campania din Răsărit, membrilor guvernului antonescian sau intelectualilor de dreapta, în Ardeal „elita" horthystă, cooptată în P.C.d.R. şi Uniunea Populară Maghiară *(Madosz)*, a ajuns să formeze 80% din aparatul de teroare comunistă[109]. Astfel, după cum recunoştea Gaşpar Tamaş, fost deputat în Parlamentul de la Budapesta: „Ardelenii de origine unguresacă au jucat un rol crucial în întărirea comunismului în România"[110]. În condiţiile în care noţiunea de democraţie tindea să fie golită de conţinut prin confiscarea acesteia de către comunişti, iar partidele tradiţionale erau etichetate drept „naţionaliste" sau „fasciste", încercarea PNŢ de a solicita pedepsirea crimelor înfăptuite de horthyşti i-a adus acestuia acuzaţia că „ataţă şovinismul"[111]. Spre deosebire de comunitatea germană din România, ce a fost deportată în URSS pentru simpla apartenenţă la această etnie, noua poziţie ocupată din oportunism de maghiari, acum la extrema stângă a eşicherului politic, le-a adus acestora privilegii şi chiar iertarea pentru o serie de fapte grave din trecutul apropiat. Spre

---

* Preşedintele filialei din Cernăuţi a Asociaţiei Refugiaţilor Ardeleni era fiul cunoscutului luptător pentru unitatea naţională a românilor, dr. Vasile Lucaciu.

exemplu, presiunile venite din această direcție au reușit în vara anului 1945, spre indignarea locuitorilor români din județul Sălaj, să blocheze cercetările făcute de Comisia Aliată (Sovietică) de Control asupra persoanelor implicate în masacrele de la Ip și Trăznea[112].

Revigorarea spiritului ofensiv al minorității maghiare după evenimentele din decembrie 1989, – care capătă destul de frecvent, sub stindardul democrației de tip occidental, note de intoleranță șovină, aparținând unui trecut imperial demult apus – a silit uneori pe români, la fel ca în 1940, să părăsească o serie de județe din Transilvania, fără ca autoritățile de la București, mult prea preocupate în găsirea cu orice preț a formulei de compromis pentru coabitarea cu UDMR, să acorde atenția cuvenită acestui fenomen. Integrarea în Uniunea Europeană impune o serie de sacrificii din partea națiunii noastre, dar necesara reconciliere româno-maghiară nu trebuie făcută în nici un caz fără a ține seama de consecințele acestora și de lecțiile dureroase ale istoriei[113]. Un fapt pozitiv îl reprezintă apariția unui cadru legislativ privitor la acordarea unor drepturi persoanelor persecutate din motive etnice de către regimurile instaurate în România începând cu 6 septembrie 1940, de care pot beneficia și refugiații din nordul Ardealului (ei intrând în categoria celor strămutați sau deportați din localitatea de reședință) ce au supraviețuit până în pragul mileniului al treilea[114]. Din această perspectivă, problema continuă să preocupe factorii de decizie politică și în prezent, fapt ce reiese și din decizia privind înființarea, în anul 2005, a celui de-al patrulea Centru zonal de primire a refugiaților din țară în Bucovina, la Rădăuți[115].

NOTE

1 Direcția județeană Suceava a Arhivelor Naționale (în continuare ANS), Prefectura jud. Câmpulung, d. 28/1940, f. 89.
2 Vezi Mihai-Aurelian Căruntu, *Drama refugiaților bucovineni. 1940–1941,* în „Codrul Cosminului", Analele științifice de istorie ale Universității „Ștefan cel Mare", nr. 3–4, Suceava, 1998, *passim.*
3 ANS, *loc. cit.,* d. 88/1941, f. 173.
4 Idem, fond Prefectura jud. Suceava, d. 61/1940, f. 2 și urm.
5 Idem, fond Prefectura jud. Rădăuți, d. 47/1941, f. 200.
6 Vezi, printre altele: *Un an de stăpânire maghiară în Transilvania de Nord,* București, 1942; Silviu Dragomir, *Transilvania înainte și după arbitrajul de la Viena,* Sibiu, 1943; Milton G. Lehrer, *Ardealul, pământ românesc (Problema Ardealului văzută de un american),* București, 1944; *Transilvania, ultima prigoană maghiară,* Roma, 1980; *Teroarea horthysto-fascistă în nord-vestul României, septembrie 1940 – octombrie 1944 (*coordonatori: Mihai Fătu, Mircea Mușat), București, 1985; Petre Țurlea, *Ip și Trăznea. Atrocități maghiare și acțiune diplomatică românească. Studiu și documente,* București, 1996.
7 ANS, fond Prefectura jud. Câmpulung, d. 61/1941–1953, f. 150 și urm.
8 Idem, fond Poliția orașului Câmpulung-Moldovenesc, d. 19/1942, f. 342 și urm.
9 „România Eroică", nr. 5–6–7–8, septembrie–decembrie 1940, p. 107.
10 ANS, *loc. cit.,* d. 4/1941, f. 171.
11 *Ibidem,* d. 1/1941, f. 256.

12 *Ibidem*, d. 4/1941, f. 481.
13 *Ibidem*, f. 216. Mai existau încă două şcoli normale *confesionale* româneşti, una la Gherla, pentru fete, şi cealaltă la Oradea (Aurel Sergiu Marinescu, *Înainte şi după Dictatul de la Viena*, Bucureşti, 2000, p. 188).
14 *Ibidem*, f. 171.
15 *Ibidem*, f. 43.
16 *Ibidem*, f. 32.
17 *Ibidem*, d. 1/1941, f. 258.
18 *Ibidem*, f. 327.
19 Idem, d. 4/1941, f. 48.
20 *Ibidem*, f. 366.
21 *Ibidem*, f. 318.
22 *Ibidem*, f. 132.
23 *Ibidem*, f. 216. În afară de „Tribuna Ardealului", condusă de dr. Emil Haţieganu, mai apărea, la Bistriţa, săptămânalul „Săptămâna", care nu era difuzat în mod liber (*Teroarea horthysto-fascistă...*, p. 217).
24 *Ibidem*, f. 115.
25 *Ibidem*, d. 14/1942, f. 46.
26 *Ibidem*, d. 4/1942, f. 50.
27 *Ibidem*, d. 4/1941, f. 481. În legătură cu aceste aspecte, vezi Mihai Fătu, *Biserica românească din nord-vestul ţării sub ocupaţie horthystă, 1940–1944*, Bucureşti, 1985.
28 *Ibidem*, d. 4/1942, f. 37.
29 *Ibidem*, d. 4/1941, f. 223.
30 *Ibidem*, d. 14/1941, f. 26.
31 *Ibidem*, d. 4/1941, f. 223.
32 *Ibidem*, f. 446.
33 *Ibidem*, d. 14/1942, f. 11.
34 *Ibidem*, d. 1/1941, f. 277.
35 *Ibidem*, d. 4/1941, f. 47.
36 *Ibidem*, f. 29.
37 *Ibidem*, f. 17.
38 Vezi Aurel Sergiu Marinescu, *op. cit.*, p. 195 şi urm.
39 ANS, *loc. cit.*, f. 80.
40 *Ibidem*, d. 14/1942, f. 46.
41 *Ibidem*, d. 4/1941, f. 330.
42 *Ibidem*, d. 4/1942, f. 33.
43 Idem, fond Legiunea de Jandarmi Câmpulung, d. 17/1943, f. 105.
44 Idem, fond Poliţia oraşului Gura-Humorului, d. 9/1943, f. 220.
45 Idem, fond Poliţia oraşului Câmpulung-Moldovenesc, d. 4/1942, f. 51.
46 *Ibidem*, d. 4/1941, f. 81.
47 *Ibidem*, d. 14/1942, f. 54.
48 Idem, fond Poliţia oraşului Gura-Humorului, *loc. cit.*, f. 222.
49 Idem, fond Poliţia oraşului Câmpulung-Moldovenesc, d. 4/1941, f. 413.
50 Idem, fond Poliţia oraşului Gura-Humorului, d. 9/1943, f. 243.
51 Idem, fond Legiunea de Jandarmi Câmpulung, d. 17/1943, f. 24.
52 Idem, fond Poliţia oraşului Câmpulung-Moldovenesc, d. 4/1942, f. 58.
53 *Ibidem*, d. 4/1941, f. 252.
54 *Ibidem*, d. 19/1942, f. 76.
55 *Ibidem*, d. 4/1941, f. 40.
56 *Ibidem*, f. 264.
57 *Ibidem*, d. 14/1942, f. 30.
58 *Ibidem*, d. 4/1942, f. 56.
59 *Ibidem*, f. 15.

60 *Ibidem,* d. 19/1942, f. 76. Vezi şi Raportul Comisiei Roggeri-Hencke din 8 februarie 1943, în Vasile Puşcaş, *Al doilea război mondial. Transilvania şi aranjamentele europene (1940–1944),* d. 4/1941, f. 351.
61 *Ibidem,* d. 4/1941, f. 351.
62 *Ibidem,* f. 252.
63 *Ibidem,* d. 4/1942, f. 37.
64 *Ibidem,* f. 33.
65 Idem, fond Legiunea de Jandarmi Câmpulung, d. 17/1943, f. 24.
66 Idem, fond Poliţia oraşului Câmpulung-Moldovenesc, d. 4/1942, f. 24.
67 *Ibidem,* d. 19/1942, f. 172.
68 *Ibidem,* f. 21.
69 *Ibidem,* d. 4/1942, f. 15.
70 *Ibidem,* f. 49.
71 Cristian Troncotă, *Glorie şi tragedii. Momente din istoria Serviciilor de informaţii şi contrainformaţii române pe Frontul de Est (1941–1944),* Bucureşti, 2003, p. 161.
72 ANS, fond Legiunea de Jandarmi Câmpulung, *loc. cit.,* f. 39.
73 *Ibidem,* f. 35.
74 ANS, fond Poliţia oraşului Câmpulung-Moldovenesc, d. 4/1942, f. 24. Acest caz este departe de a fi unul singular; vezi Aurel Sergiu Marinescu, *op. cit.,* p. 147.
75 *Ibidem.*
76 *Ibidem,* d. 1/1941, f. 44.
77 *Ibidem,* f. 279.
78 *Ibidem,* d. 4/1941, f. 299.
79 *Ibidem,* d. 4/1942, f. 4.
80 *Ibidem,* d. 14/1942, f. 32.
81 *Ibidem,* d. 4/1941, f. 223.
82 *Ibidem,* f. 40.
83 *Ibidem,* d. 4/1942, f. 4.
84 *Ibidem,* d. 4/1941, f. 481. „Institutul de cercetare a raselor şi a aşezărilor sociale", condus de baronul Aczél Ede, a răspândit în satele româneşti manifeste prin care îndemna la emigrare (*Teroarea horthysto-fascistă...,* p. 52).
85 *Ibidem,* f. 87.
86 *Ibidem,* d. 4/1942, f. 8.
87 *Ibidem,* d. 14/1942, f. 12.
88 *Ibidem,* d. 4/1942, f. 8. În speranţa victoriei împotriva URSS, se avea în vedere „repatrierea" cerkezilor, balcaro-cabarizilor, ingușilor, osetinilor ş.a., toţi aceştia urmând a fi colonizaţi în ţinuturile dobândite cu ajutorul lui Hitler (*apud* Anton Golopenița, *Preocupări biopolitice ungureşti,* în „Geopolitica", vol. I. Iaşi, 1994, p. 267).
89 *Ibidem,* d. 19/1942, f. 342 şi urm.
90 *Ibidem,* f. 74.
91 *Ibidem,* d. 4/1942, f. 37.
92 Idem, fond Poliţia oraşului Gura-Humorului, d. 9/1943, f. 32.
93 În legătură cu activitatea Comisiei mixte germano-italiene, vezi Vasile Puşcaş, *op. cit.,* p. LXI şi urm.
94 ANS, fond Poliţia oraşului Câmpulung-Moldovenesc, d. 19/1942, f. 181.
95 *Ibidem.*
96 Vezi Mihai-Aurelian Căruntu, *Măsuri legislative adoptate de statul român în favoarea refugiaţilor din teritoriile vremelnic ocupate în vara anului 1940 (I–II),* în „Ţara Fagilor", nr. 1–2, Suceava, 1997.
97 *Trei ani de guvernare. 6 septembrie 1940 – 6 septembrie 1943,* Bucureşti, 1943, p. 471–472.
98 ANS, fond Poliţia oraşului Câmpulung-Moldovenesc, d. 19/1942, f. 342 şi urm.
99 Mihai-Aurelian Căruntu, *Bucovina în al doilea război mondial,* Iaşi, 2004, p. 361.

100. ANS, fond Poliția orașului Gura Humorului, d. 9/1943, f. 213.
101. Idem, fond personal Teodor Balan, d. III, doc. 10.
102. „Bucovina", nr. 604 din 16 iunie 1943, p. 1 și urm.
103 *Ibidem,* nr. 605 din 17 iunie 1943, f. 1.
104 ANS, fond Poliția orașului Gura-Humorului, d. 9/1943, f. 202.
105 Idem, fond Poliția orașului Câmpulung-Moldovenesc, d. 19/1942, f. 194. Autoritățile române au aprobat funcționarea unei Asociații a Refugiaților Ardeleni în primăvara anului 1941, având drept președinte pe avocatul Dumitru Nacu și secretar general pe Anton Ionel Mureșanu; apariția ziarului refugiaților, „Ardealul", a fost suspendată de 17 ori... (Gabriel Țepelea, *Lupta refugiaților din Transilvania de Nord împotriva Diktatului de la Viena,* în „Acta Musei Napocensis", 32, II, Istorie, Cluj-Napoca, 1996, p. 43).
106 ANS, *loc. cit.,* f. 227.
107 „Bucovina", nr. 574 din 12 mai 1943, f. 5. Potrivit dr. Ion Nandriș, asociația ardelenilor avea „scop de ajutor mutual și *procopsire colectivă"* (*s.n.*), unii din membrii ei obținând, cu ajutorul Guvernământului, fabrici, magazine etc., iar în martie 1944 „au dispărut cu buzunarele pline" (apud dr. Ion Nandriș, *Patru ani din istoria Bucovinei. Câteva aspecte din Cernăuțiul românesc [9 iulie 1941 – 24 martie 1944],* în „Septentrion", anul XV, nr. 23–24, 2005, p. 3–4).
108 Reuben H. Markham, *România sub jugul sovietic,* București, 1996, p. 146.
109 Aurel Sergiu Marinescu, *op. cit.,* p. 535.
110 *Ibidem,* p. 8. În decembrie 1945, PCdR cuprindea 288 români, 195 evrei, 8 germani și... 2 490 unguri.
111 Victor Frunză, *Istoria stalinismului în România,* București, 1990, p. 225.
112 Dumitru Șandru, *Întoarcerea minoritarilor maghiari în România după 23 august 1994,* în „Arhivele Totalitarismului", nr. 36–37, 2002, p. 23.
113 Omul politic Valer Pop își încheia o pertinentă lucrare, consacrată relațiilor româno-maghiare, cu un avertisment pentru generațiile viitoare: „Frăția și colaborarea româno-maghiară va fi numai o iluzie gata să se răzbune asupra părții care va fi crezut fără reticențe în ea", în condițiile în care **„iredentismul maghiar nu se va stinge și ori de câte ori situația internațională va fi prielnică, Ungaria va contesta Unirea Ardealului cu România și va revendica Ardealul sau cel puțin o parte a acestui pământ românesc"** (Valer Pop, *Bătălia pentru Ardeal,* București, 1992, p. 229–230).
114 Vezi Legea Nr. 189/2000, în „Monitorul Oficial", nr. 553 din 8.XI.2000, p. 2–3.
115 Informație furnizată de „Radio Top 91" în ziua de 6 ianuarie 2005.

SUMMARY

After the 1940's summer partitions, an important number of Transylvanian refugees settled in Bucovina, that was neighbouring in the North the new border line set by the Viena Arbitration. The author analyses, based on archival materials, the causes behind the Romanian migration from North Transylvania. Among the findings he looks into the policy of discrimination and terror of the Horty administration in the territory against the Romanian population (from the cleansing of the local administration and the strenuous effect it had on the Romanian cultural identity to the annulment of the land reform, the imposition of a new system of taxes, acquisitions and forced drafting). The measures of the Bucovina authorities to integrate the Transylvanian refugees are also investigated in the article.

EDUCAȚIA ÎN SPIRIT NAȚIONAL A ROMÂNILOR DIN BUCOVINA – OBIECTIV PRIORITAR AL „REVISTEI POLITICE"

Mihai Lazăr

Suceava

Străvechi pământ românesc, Bucovina a înregistrat în timpul administrației imperiale austriece un masiv proces de colonizare cu populații alogene[1]. Caracterul românesc al spațiului bucovinean a fost diluat continuu, consemnând la un moment dat 12 naționalități și 10 confesiuni[2]. Solidaritatea românilor în acest mozaic etnic a generat, în mod firesc, afirmarea unui spirit identitar care, cu timpul, s-a concretizat într-o mișcare națională[3]. În timp ce românii au fost, de regulă, obstrucționați în îndeplinirea obiectivelor politice, culturale și naționale, alte naționalități au beneficiat de sprijin din partea autorităților imperiale.

În ultimele decenii ale secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea în Bucovina s-a manifestat cu vigoare o amplă mișcare politico-națională românească[4]. Importante segmente ale societății – deopotrivă elite și mase largi de oameni – s-au solidarizat pentru afirmarea identității românești. Programul politico-național a generat o nouă clasă politică structurată, cu precădere, pe intelectuali, preoți și magistrați[5].

Acțiunile întreprinse pentru conservarea și afirmarea identității cultural-naționale, pentru păstrarea legăturilor firești cu patria-mamă s-au împletit strâns cu misiunea tainică, mesianică, de plămădire și diseminare în rândul întregii populații românești a ideii naționale[6]. Efortului propriu al românilor bucovineni – remarcabil prin dimensiune și profunzime – i s-a asociat sprijinul nemijlocit și continuu din partea Vechiului Regat al României și a fraților ardeleni ce dispuneau de o îndelungată experiență pe tărâmul luptei pentru afirmarea identității naționale. În cadrul mișcării identitar-naționale al cărui țel esențial era păstrarea individualității românești la nivelul monarhiei bicefale austro-ungare și înfăptuirea idealului unității statale, *cultura* s-a definit drept o componentă fundamentală, cu implicații majore în procesul de afirmare a identității naționale. Generate de necesități stringente, resimțite la nivelul tuturor românilor, acțiunile întreprinse în domniul vieții culturale puteau conduce la rezultate notabile numai dacă angajau masiv tineretul. Este meritul incontestabil al elitei românești de a fi înțeles pe deplin imperativul educării tinerimii în spirit național.

Modestă, la început, din cauza întreruperii bruște a legăturilor tradiționale cu Țara Moldovei și apoi a înglobării administrative a spațiului bucovinean la Galiția, mișcarea pentru renașterea culturii românești a înregistrat un reviriment semnificativ în contextul revoluției de la 1848, pentru a se intensifica după anul 1861, când autoritățile imperiale habsburgice au fost nevoite să accepte un statut

mai favorabil popoarelor supuse. Pentru afirmarea culturală, cărturarii formați sub impulsul ideilor generoase ale revoluției patruzecioptiste au întemeiat societăți literare, științifice, muzicale și școlare, cabinete de lectură, reviste literar-politice[7] și au acționat pe multiple căi penru afirmarea învățământului în limba română[8]. Inițiativele întreprinse și-au dovedit eficiența contribuind la trezirea interesului unor diverse structuri sociale pentru viața culturală, politică și națională.

În rândurile de față prezentăm, în mod sintetic, o serie de preocupări ale „Revistei Politice" din Suceava vizând promovarea culturii în mediul tinerimii, precum și aportul colegiului de redacție și al colaboratorilor ei la sprijinirea inițiativelor culturale în rândul elevilor, studenților și celorlalte categorii de tineri.

Editată după modelul publicațiilor ardelene „Transilvania" și „Tribuna", „Revista Politică" continuă programele „Bucovinei" (1848–1850) și a „Foii societății pentru literatura și cultura română în Bucovina" (1865–1869). Având două perioade distincte de apariție, situate în timp la o distanță de două decenii una de cealaltă, această publicație a reprezentat un factor important în afirmarea culturii românești din Bucovina[9]. Condusă de Florea Lupu și Simeon Florea Marian și redactată de cărturari entuziaști, „Revista Politică" a apărut în prima etapă (15 mai 1886 – 1 aprilie 1891) la Suceava, iar în cea de a doua (15 octombrie 1910–10 ianuarie 1911) la Cernăuți. Prin program și obiective a devenit o adevărată tribună de luptă pentru românii bucovineni. Colegiul de redacție a avut mereu în atenție societățile culturale, învățământul, limba română, literatura, istoriografia, domenii cu un impact major asupra educării tineretului în spirit național.

În ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, societățile culturale, științifice, profesionale și școlare devin mai numeroase, sporindu-și totodată rolul educativ-formativ. Deoarece concentrau numeroși intelectuali și utilizau mijloace la îndemâna maselor, aceste societăți au avut aderență la tinerii din cele mai diverse categorii socio-profesionale[10]. Membrii colegiului de redacție și colaboratorii „Revistei Politice" s-au manifestat printre cei mai activi susținători ai principalelor societăți cultural-naționale. Bine informată asupra activității societăților, „inteligența suceveană" a popularizat acțiunile cultural-științifice, politice și naționale desfășurate în satele și orașele bucovinene. Totodată s-au făcut aprecieri critice privind conținutul și importanța inițiativelor întreprinse de societățile și cluburile de lectură și urmările constatate în mediul școlar și universitar. Procedând astfel, „Revista Politică" participa nemijlocit la cunoașterea și răspândirea culturii românești în mediile social-politice interesate, încuraja acțiunile organizate la nivelul provinciei.

De o atenție specială a avut parte Societatea pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina. În paginile revistei întâlnim frecvent știri despre manifestările organizate de comitetul de conducere al societății, cu referiri exprese în ce privește contribuția la promovarea și sprijinirea culturii naționale. Au fost popularizate lucrările literare, istorice și didactice editate de societate, reuniunile literare și prelegerile publice organizate periodic în folosul tinerilor din satele și orașele bucovinene[11].

De asemenea, s-a urmărit evidențierea prestigioasei activități desfășurate de societatea „Școala Română", care a avut merite incontestabile în încurajarea învățământului românesc prin editarea de manuale școlare, înființarea de școli

săteşti, acordarea de burse şi rechizite şcolare elevilor proveniţi din familii cu posibilităţi materiale modeste etc.[12]. Simeon Florea Marian, Tudor V. Ştefanelli, Ştefan Ştefureac, Animpodist Daşchievici – pentru a aminti doar câţiva cărturari de marcă – au publicat cu regularitate în coloanele „Revistei Politice" articole referitoare la activitatea colectivului de conducere al societăţii[13], a filialelor acesteia din provincie, a cabinetelor de lectură pe care le patrona la oraşe şi la sate, ca şi aspecte în legătură cu sprijinirea financiară şi materială a „Şcolii Române" de către români[14]. Pe drept cuvânt, „Şcoala Română" din Suceava a reprezentat un important susţinător al „Revistei Politice", alături de societatea politică „Concordia" şi Societatea pentru Cultura şi Literatura Română în Bucovina. Între anii 1886–1891 în Bucovina s-au creat şi alte societăţi culturale şi ştiinţifice: „Societatea Arheologică"[15], societatea „Clubul Român"[16], societatea „Ştefan cel Mare" ş.a.[17]. De la început, „Revista Politică" le-a încurajat acţiunile, popularizându-le programele, reuniunile şi prelegerile cu tematică culturală organizate pentru tineri în diverse centre ale provinciei.

În paginile revistei întâlnim, de asemenea, informaţii cuprinzătoare despre asociaţiile învăţătorilor, femeilor şi meseriaşilor – adevărate nuclee de viaţă cultural-naţională românească[18]. Prin legăturile largi pe care le-au întreţinut cu elevii, studenţii, cadrele didactice şi meseriaşii, societăţile profesionale au jucat un rol semnificativ în afirmarea tineretului român din Bucovina.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, învăţământul în Bucovina era tot mai puţin dezvoltat decât în provinciile occidentale ale Imperiului Austro-Ungar[19]. Şcolile săteşti erau în număr restrâns şi doar o parte din ele aparţineau românilor. În consecinţă, „Revista Politică" şi-a propus, printre obiectivele prioritare, luminarea prin şcoală. Publicând articole, datorate în special intelectualilor care conduceau societatea „Şcoala Română", revista a reuşit să identifice neajunsuri în sfera învăţământului, indicând în acelaşi timp şi căile de urmat în vederea deşteptării interesului pentru şcoală în rândul păturilor sociale sărace. Prin legea şcolară din anul 1869, învăţământul devenea obligatoriu[20]. Organele de stat nu au creat însă şi mijloacele corespunzătoare de punere în aplicare a legii. Drept urmare, abia o treime din numărul copiilor înregistraţi pentru a frecventa şcoala elementară reuşeau, în realitate, să înveţe[21]. Starea necorespunzătoare a învăţământului public românesc este înfăţişată în mod sugestiv de Constantin Morariu, Ştefan Ştefureac, Tudor V. Ştefanelli, Iraclie Porumbescu, Dimitrie Dan ş.a.[22]. Articolele şi studiile cuprindeau, de cele mai multe ori, un număr apreciabil de statistici privitoare la frecventarea şcolilor elementare de către elevii români[23]. Valoros este, în acest sens, studiul preotului cărturar Constantin Morariu referitor la istoricul şcolilor bucovinene până în anul 1890, alcătuit pe baza unor bogate surse documentare adunate din toate colţurile provinciei. Pornind de la ideea că şcolile trebuie să fie în folosul poporului şi să cultive permanent limba şi tradiţiile lui de viaţă, „Revista Politică" cerea cu insistenţă autorităţilor imperiale înlăturarea restricţiilor privind folosirea limbii române în şcolile secundare şi în administraţie. Numărul redus de învăţători români de la şcolile săteşti impunea pregătirea unor cadre în număr corespunzător[24]. În acest scop, utilizându-se cu pricepere argumente de ordin istoric se revendica, cu insistenţă, introducerea limbii române la clasele superioare ale liceului din Suceava, acolo unde disciplinele erau predate, de regulă, în limba germană. Restricţiile impuse

de autorități în folosirea limbii române erau motivate, între altele, și prin existența unui număr mic de manuale românești pentru elevi. La îndemnul „Revistei Politice", „Școala Română" și Societatea pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina și-au propus să înlăture această deficiență și prin editarea unor „cărți didactice pentru uzul școlilor poporale și secundare"[25]. A fost creată o comisie permanentă care trebuia să urmărească modul de întocmire a manualelor și să instituie premii pentru cele mai bune dintre ele[26]. Totodată, societățile culturale și cluburile de lectură au urmărit să-și sporească fondul de carte din bibliotecile proprii cu lucrări didactice și literare noi, achiziționate din celelalte provincii istorice românești aflate sub adminstrație străină, precum și din Vechiul Regat al României. Periodic, „Revista Politică" a publicat informații interesante privind bibliotecile existente în Bucovina, efectivul cărților și broșurilor din depozite, modul în care bibliotecile au contribuit la dezvoltarea interesului pentru lectură la elevi, studenți și populația adultă. Mijloace eficiente de educație patriotică au fost istoria națională și istoriografia. Lucrările istorice reprezentative din întreg spațiul românesc au fost analizate în rubrici speciale; s-a acordat, totodată, atenție publicării de articole închinate trecutului istoric al poporului român.

Se poate afirma, cu deplin temei, că „Revista Politică" – organ de presă reprezentativ al românilor bucovineni – a constituit un factor de primă importanță în procesul de emancipare politică și culturală a acestora. Atenția specială acordată formării și educării tinerei generații în spiritul național avea să-i confere acea temeile trainică care a permis mișcarea plebiscitară din 15/28 noiembrie 1918.

NOTE

1 Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei*, vol. I (1774–1862), *De la administrația militară la autonomia provincială*, București, Editura Academiei Române, 1993; Ștefan Purici, *Mișcarea națională românească în Bucovina între anii 1775–1861*, Suceava, Liga Tineretului Român din Bucovina, Editura „Hurmuzaki", 1998; Marian Olaru, *Mișcarea națională a românilor din Bucovina la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, Rădăuți, Editura Septentrion, 2002; Mircea Grigoroviță, *Din istoria colonizării Bucovinei*, București, 1996; Nicolae Moroșan, *Lupta culturală a românilor din Bucovina pentru realizarea unității naționale reflectată în „Revista politică" și „Gazeta Bucovinei"*, Suceava, 2005.

2 Gheorghe Platon, *Cuvânt înainte*, în Marian Olaru, *op. cit.*, p. 3.

3 *Ibidem*, p. 3–7.

4 Pentru bogata bibliografie existentă în legătură cu mișcarea națională a românilor din Bucovina, vezi Erich Beck, *Bibliographie zur Landeskunde der Bucowina. Literatur bis zum Jahre 1965*, München, 1969; idem, *Bibliographie zur Kultur und Landeskunde der Bucowina. Literatur aus den Jahren 1965–1975*, Dortmund, 1985; *Știința în Bucovina. Ghid biobibliografic* (coordonator: Nicu Chircă), vol. I–III, Suceava, 1982–1984; Marian Olaru, *op. cit.*, p. 213–252; Emil Satco, *Enciclopedia Bucovinei*, Suceava, 2004.

5 Marian Olaru, *op. cit.*, p. 10–14.

6 Vezi I.G. Sbiera, *Familia Sbiera, după tradițiuni și istorie. Amintiri din viața autorului*, Cernăuți, 1899; Constantin Loghin, *Istoria literaturii române din Bucovina (1775–1918)*,

Cernăuți, 1926; V. Curticăpeanu, *Mișcarea culturală românească pentru unirea din 1918*, București, Editura Științifică, 1968; Valeriu Braniște, *În slujba Bucovinei, în slujba neamului românesc.Articole politice*, ediție și studiu introductiv de Ioan Cocuz, Editura „Bucovina Viitoare", 1998; Emilian-Dan Petrovici, *Repertoriul societăților cultural-naționale românești din Bucovina (1848–1918)*, în „Suceava", Anuarul Muzeului Bucovinei, XX, 1993, p. 219–238; Marian Olaru, *op. cit.*; Mihai Iacobescu, *op. cit*; Ștefan Purici, *op. cit.*

7 Constantin Loghin, *Istoria literaturii române în Bucovina, 1775–1918* (în legătură cu evoluția culturală și politică), Cernăuți, Editura „Alexandru cel Bun", 1996; idem, *Societatea pentru cultura și literatura română în Bucovina, 1862–1932. Schiță istorică cu prilejul jubileului de 70 de ani*, Cernăuți, Tipografia „Mitropolitul Silvestru", 1932; Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, ediție și studiu biobibliografic de Stelian Neagoe, București, Editura Humanitas, 1991; I. Toma, *„Școala Română". Societate culturală în Suceava*, Editura și Tipografia Societății „Școala Română", 1908; O. Lupu, *Societatea pentru cultura și literatura română în Bucovina – for al conștiinței naționale*, mss., Biblioteca Academiei Române, 1976; C. Morariu, *Cursul vieții mele. Memorii*, ediție îngrijită de prof. univ.dr. Mihai Iacobescu, Suceava, 1998; I. Negură, *Societatea pentru cultura și literatura română în Bucovina*, în „Suceava". Anuarul Muzeului Județean, IV, 1977, p. 181–190; Emilian-Dan Petrovici, *Aspecte ale activității societăților cultural-naționale românești din Bucovina în lumea satelor*, în „Suceava". Anuarul Muzeului Bucovinei, XVII–XVIII–XIX, 1990–1991–1992, p. 328–340; idem, *Repertoriul societăților cultural-naționale românești din Bucovina (1848–1918)*, în „Suceava". Anuarul Muzeului Bucovinei, XX, 1993, p. 219–238: V. Boga, *Învățători ambulanți în Bucovina anilor 1774–1918*, în „Suceava". Anuarul Muzeului Județean, VI–VII, 1979–1980, p. 295–309; M. Grigoroviță, *Din istoria culturii în Bucovina (1775–1944)*, București, 1994; Ștefan Hostiuc, *Societatea academică „Junimea" din Cernăuți*, în „Glasul Bucovinei", 1994, nr. 2, p. 126–130; S. Irimescu, *Relațiile societăților culturale din Bucovina cu celelalte provincii istorice românești (1862–1918)*, în „Suceava". Anuarul Muzeului Bucovinei, XXI, 1994, p. 227–240; Olga Ștefanovici, *Societatea Doamnelor Române din Bucovina*, în „Suceava". Anuarul Muzeului Bucovinei, XVII–XVIII–XIX, 1990–1991–1992, p. 172–177; O. Tofan, *Societățile academice din Bucovina (1875–1938). Scurtă privire istorică*, în „Suceava". Anuarul Muzeului Bucovinei, XVII–XVIII–XIX, 1990–1991–1992, p. 314–327.

8 Mircea Grigoroviță, *Învățământul în nordul Bucovinei (1775–1944)*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1993.

9 Mihai Lazăr, *„Revista Politică" din Suceava*, în „Studii și cercetări științifice", Bacău, 1972, p. 67–73; idem, *Din istoricul presei sucevene – „Revista Politică": preocupări culturale*, în „Suceava". Anuarul Muzeului Județean, IV, 1977, p. 205–213.

10 Amănunte a se vedea în Iorgu Toma, *„Școala Română". Monografie*, Suceava, 1909; Constantin Loghin, *Societatea pentru cultura și literatura română, la 80 de ani*, Cernăuți, Editura „Mitropolitul Silvestru", 1943; Vasile Bumbac, *Societatea „Clubul Român" din Suceava*, în volumul *Românii din Bucovina. Privire scurtă asupra dezvoltării lor pe tărâmul cultural și economic de la încorporarea ei la monarhia austro-ungară până la 1906*, Cernăuți, 1906; Constantin Morariu, *Părți din istoria românilor bucovineni*, Cernăuți, 1893; Vasile Greciuc, *Viața românească în Bucovina. Ziaristica noastră*, în „Viața românească", an. I, 1906, vol. I, p. 452–468.

11 „Revista Politică", an. III, 1888, nr. 22, p. 4–5; anul IV, 1889, nr. 1, p. 7 ș.a.

12 „Idem", an. I, 1886, nr. 16–17, p. 2–4.

13 „Idem", an. II, 1887, nr. 13, p. 3–4.

14 Astfel de informații întâlnim în aproape fiecare număr al revistei.

15 „Revista Politică", an. I, 1886, nr. 4, p. 11.

16 „Revista Politică", an. II, 1887, nr. 6.
17 „Idem", an. V, 1890, nr. 1, p. 20.
18 Vezi nota 7.
19 Pentru situația învățământului românesc din Bucovina vezi: V.A.Urechia, *Istoria școalelor*, vol. I, București, 1892; Gh. Tofan, *Școala primară în Bucovina*, Vălenii de Munte, 1909; I. Nistor, *Zur geschichte schulweses in der Bucowina*, Cernăuți, 1912; Eusebie Popovici, *Din istoricul Liceului „Ștefan cel Mare"*, Suceava, 1912; Nicolae Iorga, *Istoria învățământului românesc*, ediția I, București, Casa Școalelor, 1928; Simion Reli, *Din trecutul școlii românești*, în „Școala", nr. 11, 1922; N. Tcaciuc-Albu, *Învățământul profesional în Bucovina*, Cernăuți, 1925; Olga Hreniuc, *Privire critică asupra învățământului din Bucovina*, în „Buletunul pedagogic", nr. 5/1929, Editura Casa Școalelor; Dârdală Ionel, Pleșca Eugen, Chindea Constantin, *Dezvoltarea învățământului în județul Suceava (1774–1969)*, în „Studii și articole de istorie", vol. XV, București, 1970; I.V.Goraș, *Învățământul românesc în ținutul Sucevei (1775–1918)*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1975; Emil Satco, *Enciclopedia Bucovinei*, Suceava, 2004.
20 Dârdală Ionel, Pleșca Eugen, Chindea Constantin, *op. cit*; I.V. Goraș, *op. cit.*
21 Referindu-se la acest lucru, „Revista Politică" remarca: „Legile existente ne acordă dreptul și libertatea să ne dezvoltăm individualitatea. Ne dă guvernul mijloacele necesare ca să ne putem folosi de libertatea amintită?" („Revista Politică", an. I, 1886, nr. 6, p. 1–2).
22 Constantin Morariu, *Istoricul școalei din Bucovina (1774–1890)*, în „Revista Politică", an. V, 1890, nr. 7–8; Dimitrie Dan, *Gimnaziul românesc*, în „Revista Politică", an. IV, 1889, nr. 21 ș.a.
23 „Revista Politică", an. II, 1887, nr. 19, p. 8.
24 Nu numai învățământul teoretic era în suferință, ci și cel profesional („Revista Politică", an. I, 1886, nr. 3; anul I, 1886, nr. 16–17, p. 8–9; Mihai Lazăr, *Consecințele războiului vamal dintre România și Austro-Ungaria asupra situației social-economice a Bucovinei*, în „Suceava". Anuarul Muzeului Județean, V, 1978, p. 277–287).
25 „Revista Politică", an. III, 1888, nr. 22, p. 6–7
26 „Idem", an. III, 1888, nr. 1, p. 5–7, nr. 22, p. 3–5.

SUMMARY

The ethnic mosaic (12 nationalities and 10 religious denominations at a given moment in time) in Austrian-ruled Bukovina led to the affirmation of an identity spirit which in the long run took the shape of a national movement. The author of this article briefly outlines some of the preoccupations of the "Political Magazine" in Suceava, which was aimed, first and foremost, at promoting culture among pupils, university students and other categories of young people. The members of the editorial board of the magazine were, among other things, the most active promoters of the main national cultural societies.

LITERATURA ROMÂNĂ DIN ŢĂRILE VECINE (1945–2000) *

Catinca Agachi
Iaşi

ARGUMENT

Abordarea fenomenului literar din provinciile istorice româneşti – Basarabia şi nordul Bucovinei – sau din teritoriile locuite de români din jurul graniţelor Ţării – Banatul sârbesc (provincia Voivodina) şi Ungaria – chiar din perspectiva unui demers critic întreprins cu onestitate, este o operaţiune nu lipsită de dificultăţi şi de riscuri şi aceasta din mai multe motive:

– perioada de referinţă este cea contemporană, de după 1945, cu majoritatea scriitorilor în viaţă şi în plină evoluţie creatoare, lipsind astfel distanţa necesară obiectivării;

– tentaţiile de a cuprinde în lucrări de sinteză nume importante, reprezentative pentru zonele în discuţie, au funcţionat timid în România înainte de ultimul deceniu, când au apărut câteva lucrări de referinţă semnate de nume de prestigiu ale literaturii române – Dumitru Micu[1], Adrian Dinu Rachieru[2], Ion Rotaru[3], Ion Pachia Tatomirescu[4], Alex Ştefănescu, Cornel Munteanu[5] ş.a. – dar s-au concretizat în alte câteva lucrări de referinţă remarcabile, publicate în unele din aceste spaţii, datorate lui Mihai Cimpoi[6], Grigore Bostan[7], Ştefan Hostiuc[8], Radu Flora[9], Costa Roşu[10], Ştefan N. Popa[11], care au stat la baza cercetării noastre fără a acoperi însă decât o parte din informaţiile necesare;

– în general, spaţiile în discuţie au suferit decenii în şir din cauza lipsei unei critici literare obiective;

– formularea propriilor aprecieri critice s-a realizat, în consecinţă, pornind de la textul propriu-zis al operelor scriitorilor importanţi din spaţiile amintite, de la aproape tot ce s-a scris despre scriitorii cuprinşi în cercetarea de faţă, apelând la judecăţi de valoare cunoscute, necesare susţinerii argumentării demersului nostru;

– vastitatea materialului parcurs, procurat cu dificultate, a impus o selecţie care ne-a determinat să insistăm mai mult asupra unor scriitori şi să trecem rapid peste alţii.

Constatarea de fond că în zonele de contact etnic, multiculturale şi plurilingve, amintite, se scrie o literatură de expresie românească de o remarcabilă valoare, nedrept de puţin cunoscută în România şi insuficient abordată de critica

* Redacţia consideră că tema dată reprezintă un interes deosebit pentru cititorii noştri, îndeosebi pentru cei care audiază cursul de *Literatură a ţinutului natal* şi va publica în mai multe numere ale revistei fragmente din teza de doctorat a autoarei.

literară din interiorul țării, a constituit unul dintre impulsurile asumării riscului unui asemenea pretențios demers, în ideea mărturisită ca modesta noastră contribuție să aducă clarificări în plus în această direcție dintr-o perspectivă firească, integratoare.

Cunoașterea directă a multora dintre scriitorii importanți ai acestor zone, a problematicii grave care îi frământă, a eforturilor eroice de păstrare și afirmare a unui climat cultural și literar românesc, în pofida vremurilor și vrerilor politice, a sentimentului generalizat al neglijării[12] sau al prea puținei atenții acordate de critica literară din România, nemaivorbind de omisiunea lor din dicționarele literaturii române apărute chiar după 1990[13], a constituit un alt motor al cercetării noastre, care a presupus, din acest motiv, un efort deosebit de a nu cădea în cursa unor aprecieri subiective.

Câteva au fost realitățile de la care s-a pornit în alcătuirea lucrării de față:

– istoria evoluției literaturii române din spațiile în discuție este marcată și urmează îndeaproape istoria dezlipirii/revenirii/redezlipirii lor de corpusul organic în care au viețuit alături de conaționali, conectarea la fluxul literar și cultural general românesc realizându-se, din acest motiv, în salturi, în funcție de momentele amintite, cu sincronizări târzii, postsincronizări dar și sincronizări concomitente după 1990;

– această literatură de expresie românească s-a dezvoltat, în general, pe cont propriu în interiorul cadrelor „patriei mici" în cazul Basarabiei și nordului Bucovinei sau a comunităților de români din Banatul sârbesc (provincia Voivodina) și din Ungaria, ca literatură „regională", dar cu cel puțin două reveniri spectaculoase spre albia fenomenului literar general românesc – perioada interbelică (pentru Basarabia și nordul Bucovinei) și perioada ce începe în anii '70 și culminează în ultimul deceniu al secolului trecut.

La acestea s-a adăugat o altă constatare și anume aceea a faptului că, climatul cultural a fost cel care a creat și întreținut condițiile afirmării unei vieți literare românești în contextul istoric dur al politicilor de deznaționalizare și asimilare forțată, ceea ce a făcut ca scriitorii români din zonele în discuție să fie nevoiți să-și scrie operele pe „baricade", cu steagul românesc într-o mână și cu stiloul în cealaltă. Din acest motiv, încercarea noastră de receptare a acestei „literaturi de centură" (sintagmă utilizată în sensul bun, plin al cuvântului, acela de consolidare a marginilor literaturii române și de funcționare ca veritabile „cetăți" ale spiritualității românești) prin prisma criteriului valoric, obligatoriu în orice intreprindere de gen – dat fiind că literatura este „un sistem de valori"[14] – a operat nu fără a fi ispitită să facă „referiri esențialmente neliterare"[15], care chiar și pentru teoreticianul strălucit René Wellek este „o problemă pe care istoricul nu-și permite s-o ignore". Din acest unghi de vedere, interpretarea vieții literare, a evoluției literaturii înseși, în contextul cultural specific oazelor de spiritualitate românească din jurul granițelor țării ni s-a părut absolut necesară, încercând a păstra dreapta măsură și a nu ne lăsa influențați.

Cercetarea noastră a trebuit să țină cont și de o altă trăsătură caracteristică a zonelor enunțate și anume faptul că sunt spații lirice prin excelență – „geopoetice", după aprecierea pertinentă a lui Adrian Dinu Rachieru – ceea ce a determinat focalizarea atenției pe creațiile poetice și mai puțin pe cele epice, care, exceptând arealul transprutean, aproape că nu există.

Nu a făcut obiectul cercetării noastre viața literară din comunitățile românești din Bulgaria, având ca centru Vidinul, nici din Timocul sârbesc sau Transcarpatia și Cahul, întrucât în aceste cazuri se poate vorbi, cel mult, de eforturi depuse în direcția creării și susținerii unui climat cultural românesc, puținele tentații literare (Petru Iancovici Timoceanu: 1951–2000) nefiind semnificative – unicul, mare reprezentant al timocenilor, Adam Puslojić, marele prieten al lui Nichita, scriind în limba sârbă în care s-a și afirmat ca nume important, nu a „comis" decât un singur volum în limba română, nereprezentativ pentru creația sa pe ansamblu. Nu am cuprins în aria noastră de cercetare nici aromânii, întrucât fenomenul este foarte complex și vast și nu poate fi abordat decât într-un studiu amplu, separat și, de asemenea, nici macedoromânii de la Skopje din mijlocul cărora s-a desprins poeta Vanghea Mihani-Sterghiu.

Date statistice despre românii din Bulgaria nu există. Un recensământ din 1914 evidențiа existența a 82 000 de români ce au fost supuși ulterior unui crunt proces de asimilare. Considerată a treia etnie, după bulgari și turci, în realitate în număr de sute de mii, românii din Bulgaria, concentrați în valea bătrânului Istru, în satele din sudul Dunării, la Vidin dar și la Sofia, vorbesc o limbă maternă arhaică, neîmbogățită. Deși au o biserică românească la Sofia (cu slujbă oficiată în limba română și cu preot angajat din România), totuși limba maternă a fost, începând cu anul 1922 și până-n ultimul deceniu al secolului trecut, interzisă. Primul și singurul periodic românesc – revista „Timpul" – apărut la Vidin (1991) prin grija lui Ivan Alexandrov, președintele Asociației vlahilor din Bulgaria.

Cei aproximativ 800 000–1 000 000 de români – vlahoromâni – din Valea Timocului sunt în curs de a-și pierde identitatea națională, întrucât nu au în limba maternă nici școli, nici biserici cu liturghia în românește, ci doar 1–2 cărți și ziarul „Vorba noastră" (1991), desființat și reapărut ulterior, ziar care apare și la Viena aparținând comunității vlahe de acolo, emisiunile de radio Zajeciar (desființate-reluate). Ei vorbesc o limbă română arhaică, neîmbogățită, invadată de cuvinte sârbești, cumva românizate. Dimitrie Crăciunoiu, președintele „Mișcării vlahilor și românilor din Iugoslavia" din Cladova (10 dec. 1991), ca și Dragomir Drăghici, secretar general al „Forumului pentru cultura românilor", cu sediul în orașul Bor (1992), luptă pentru recâștigarea drepturilor acestei minorități și dovedirea identității etnice nerecunoscute oficial. Asociația pentru cultura vlahilor din Bor a publicat cartea *Printre românii noștri – Note de călătorie* de dr. Tihomar Georgevici (1868–1994), ediție bilingvă. Noi referințe despre românii din Valea Timocului sunt oferite de volumul *Mărturii de la Românii uitați* (Editura Astra Română, 1995) de Cristea Sandu Timoc. El a înființat prima revistă culturală românească din Valea Timocului – „Curcubeul timocean" (1993). Arma lui a fost dragostea pentru limba română și pentru Eminescu. El a publicat în Banatul sârbesc, la Uzdin și Torac, dar și în România, în reviste din Iași, București, Lugoj, Timișoara, sau în Basarabia, la Chișinău și în Bulgaria, la Vidin, poezii, publicistică, proză umoristică. Părăsiți, după 1945, ca de altfel toți românii din afara granițelor, vlahii din Valea Timocului (județele Timoc, Morava, Pojarevaț, Craina) au rezistat, în pofida deznaționalizării la care au fost supuși.

Petru Iancovici Timoceanu (22 aug. 1951, Nicolicevo, Valea Timocului – 8 ian. 2000) este autorul plachetei de versuri *Născut a doua oară* (Timișoara,

Editura Augusta, 2000), prefațată de Petre Ghelmez, volum care se află departe de „rafinamentul confraților din Banatul sârbesc" (Ion Rotaru, *op. cit.*, p. 657), dar cuprinde totuși „întruchipări de limbă românească, vie, mustoasă".

Adam Puslojić. *Plâng, nu plâng: poeme* (Timișoara, Editura Augusta, 1995), cu o prefață de Mariana Dan și o postfață de Adrian Dinu Rachieru. Poet și traducător, absolvent al Facultății de Filosofie din Belgrad, Adam Puslojić (11 martie 1943, Kobisnica-Cobișnița, lângă orașul Negotin, Valea Timocului), secretar al Uniunii Scriitorilor din Serbia, președinte al Asociației de Creație și Prietenie „Frăția sârbo-română din Belgrad", a debutat cu versuri în limba sârbă, în revista „Vidici" din Belgrad (1963) și cu patru poeme traduse din lirica lui Nichita Stănescu. A fondat „Laboratorul literar" și curentul de avangardă „Clocotrismul". Figurează în manualele școlare din Serbia. Este membru de onoare al Academiei Române (7 februarie 1995). Are un impresionant număr de volume de poeme publicate în limba sârbă, traduse în diferite limbi, cât și un la fel de impresionant număr de volume traduse de el din literatura română în limba sârbă aparținând scriitorilor Marin Sorescu, Nichita Stănescu, Anghel Dumbrăveanu, Petre Stoica, Lucian Blaga, George Bacovia, Geo Bogza, Ioan Flora, D. R. Popescu, Ion Miloș ș.a.

Aromânii sau armânii, răspândiți în statele balcanice actuale – Grecia, Albania, Macedonia, Serbia, Bulgaria – vorbesc un dialect al limbii române, diferențiat de la o regiune la alta, din cauza amestecului de cuvinte grecești, albaneze, macedonene, sârbești sau bulgare. Cei peste 300 000 de aromâni din Albania, ca și cei peste 90 000 din Macedonia sau 300 000 din Grecia au suportat, de-a lungul timpului, procesul crunt al deznaționalizării, al asimilării forțate prin privarea de drepturi elementare. Iosif Prifti, autor al două volume de versuri publicare în limba albaneză, președinte al Societății culturale a aromânilor din Albania (31 martie 1991), cu sediul la Selenice, ca și Nicola Seferi, secretarul acesteia, s-au angajat în luptă pentru ca cei mai vechi români – aromânii din Albania, să nu-și piardă identitatea, la fel cum au făcut-o și aromânii din Macedonia – prima țară tracă, cucerită de romani sub Paul Emiliu, consulul Romei. Teodor Capidan, George Murnu, Tache Papahagi, Valeriu Papahagi, Nicolae Batzaria ș.a. au adus argumente pentru susținerea existenței elementului românesc la sud de munții Balcani, limba pe care o vorbesc aceștia nefiind o limbă de sine stătătoare, cum susțin membrii U.C.A. de la Freiburg, ci un dialect al limbii române. Oficial recunoscuți ca minoritari, intrați în Constituția Macedoniei, aromânii din această țară au societăți culturale, emisiuni la radio și televiziune, precum și câteva reviste între care cea mai cunoscută este „Fenix", editată de scriitorul Dina Cuvata (Dimo Dimčev). Revista „Deșteptarea" aromânilor de la București și duplexul București–Tirana „Demândarea" reprezintă publicații de mare însemnătate pentru aromânii din Macedonia.

Contribuția aromânilor din Peninsula Balcanică la literatura și cultura română este de-a dreptul senzațională, ea înregistrând nume răsunătoare, între – Spătarul Nicolae Milescu, mitropolitul Dosoftei, Antim Ivireanul, Andrei Șaguna, Anton Pann, Dimitrie Bolintineanu, Ion Luca Caragiale ș.a. La acestea se adaugă aromânii din Grecia, de la Salonic și Bitolia și de la poalele Pindului – Constantin Belimace, autorul celebrului poem-odă a limbii române *Demândarea românească*, George Murnu, Nuși Tulliu, Nicolae Batzaria, Marcu Beza, autorul celebrei epopei

aromâne *Voscopole*, Teohar Mihadaş, Ioan Cutova ş.a. – sau cei născuţi pe pământ românesc – Hristu Cândroveanu, Kira Iorgoveanu, unica poetă de limbă aromână originară din Cutova, din munţii Rodopi (Bulgaria) – de unde se trag şi strămoşii lui Mircea Cărtărescu, după propria-i afirmaţie, Vasile Toda ş.a.

Pentru o mai bună percepţie a perioadei de după 1945 a literaturii române din zonele în discuţie, am gândit ca fiind necesară o trecere în revistă, într-un prim capitol al lucrării – un preambul al acesteia – a momentelor importante de istorie literară şi culturală a românilor care locuiesc în jurul graniţelor actuale ale ţării, încercând să argumentăm faptul că tentaţia sincronizării a operat, pe diferite căi, şi înainte şi după data amintită.

În structurarea materialului am avut în vedere principiul integrator, motiv pentru care evoluţia literaturii din fiecare spaţiu în parte a fost abordată sincronic şi diacronic prin prisma dezvoltării literaturii române din interiorul ţării, încercând astfel a sublinia contribuţia specifică a acestora la procesul general literar românesc.

Organizarea materialului s-a realizat după modelul periodizării literaturii pe generaţii – ca realităţi ce există ca atare – operaţional necesare, care exprimă o anumită mentalitate literară nu numai în planul creaţiei, dar şi în cel al difuzării şi receptării ei [...] plusul de noutate adus dincolo de diferenţele psihosociale ale creatorilor „reuniţi într-un interval de vârstă"[16], raportaţi şi la alte concepte ca: „epocă, şcoală literară, curent literar, grupare literară ş.a."[17]. S-a operat astfel cu sintagme ca „generaţia biologică", „generaţii de creaţie", „promoţii" decenale, în cadrul fragmentului istoric reprezentat de „literatura contemporană" (dacă păstrăm încă această denumire pentru perioada postbelică a secolului care tocmai a trecut), din necesităţi ordonatoare, ţinând cont şi de faptul că fiecare generaţie cuprinde mai multe valuri „bio-, psiho-istorice – de tranziţie" – „revoluţionare" şi „postrevoluţionare"[18] – bazându-ne, desigur, şi pe diferitele teoretizări în domeniu (Laurenţiu Ulici, Nicolae Manolescu, Eugen Simion ş.a.).

Dată fiind vastitatea materialului abordat, am fost determinaţi să limităm cercetarea noastră pe generaţii/promoţii decenale, axând-o pe anumite coordonate – o prezentare generală a lor cu raportări specifice la fiecare zonă literară în parte şi realizarea în completare a câtorva profiluri literare reprezentative – fără ca aceasta să însemne numaidecât ierarhizări valorice impuse. Acordarea, din punctul de vedere enunţat, a unui spaţiu mai restrâns literaturii române din Basarabia (Moldova de est[19], Republica Moldova), mai ales în ceea ce priveşte profilurile literare unde m-am oprit numai la liderii de generaţii (statuaţi deja de critica literară din arealul transprutean), a avut la bază câteva considerente: este mai bine cunoscută în România raportată la celelalte spaţii literare amintite; Basarabia are criticii ei consacraţi (Mihai Cimpoi şi alţii, pe generaţii, în curs de consacrare), beneficiază deja de studii critice pertinente, exegeze remarcabile în Ţară; solicită ea însăşi, ca veritabilă şcoală de poezie şi de poezie şi proză pentru copii, cu nume de primă şi a doua linie a literaturii române în general, un spaţiu amplu şi nicidecum unul restrâns în cadrele unei priviri sintetice.

Orientările eterogene, tendinţele, curentele, modele care-au gravitat în jurul a trei mari direcţii literare – tradiţionalismul şi noul tradiţionalism, modernismul; modernismul târziu şi neoexpresionismul, neoavangardismul şi postmodernismul – au fost abordate din perspectiva coexistenţei lor, a insinuării continue, explicabile, a filonului tradiţionalist sau a impunerii gălăgioase a noilor direcţii.

În aprecierea creațiilor poetice ale scriitorilor din zonele în discuție ne-am sprijinit pe citate, validări deja formulate și intrate în conștiința publică, considerându-le necesare în conturarea profilurilor critice într-o posibilă geografie literară.

Ne-am folosit în demersul nostru de dicționare și istorii literare apărute în regiunile interogate sau în țară și de puținele studii critice publicate în volum (mai rar) sau în reviste literare și de cultură, în periodice[20], primite direct de la autori sau redactori.

În sfârșit, influențați de sensibilitățile acute ale scriitorilor din spațiile amintite față de „batjocura" la care sunt supuși, pe nedrept, unii dintre ei în presa românească din țară, uneori, de recomandările privind necesara eleganță a lăsării în seama criticii literare din chiar interiorul acestora a punctelor slabe ale biografiilor de creație ale unuia sau altuia dintre reprezentanții ei, am păcătuit, poate, prin exces de zel, punctând mai ales reușitele și mai puțin nereușitele operelor analizate. Ideea pe care lucrarea noastră dorește să o transmită este aceea că în Basarabia, în nordul Bucovinei, în Banatul sârbesc (provincia Voivodina), în Ungaria se găsesc nu „câțiva scriitori izolați", cum afirma odinioară Ștefan Ciobanu, ci o veritabilă literatură, parte reprezentativă a literaturii române, „unice și indivizibile", cu nume de primă și a doua linie în planul general al acesteia, care cer să fie recuperate de urgență.

DE LA ÎNCEPUTURI PÂNĂ LA 1945. REPERE ÎN TIMP

I.1. Literatura română „unică și indivizibilă"

Literatura română din zonele marginilor[21], din provinciile românești incluse forțat într-un scenariu etnocultural, nu poate fi altfel privită decât ca parte a acelui corpus „unic și indivizibil"[22], întrucât ea s-a scris în datele generale ale fenomenului literar larg românesc, s-a construit pe aceleași mituri fundamentale[23]. Au existat și există, însă, nuanțe, specificități în evoluția ei, apropieri și depărtări de centru, tendințe de convertire a marginii în centru, influențate de teroarea istoriei dezlipirii, alipirii, redezlipirii acestor teritorii, ceea ce a determinat o anume traiectorie sinuoasă a sa. Spațiul geocultural și lingvistic în care a fost nevoit să se producă, în cea mai mare parte a timpului altul decât cel al culturii matcă, a așezat-o sub semnul probei, încă neîncheiate, de supraviețuire spirituală, marcându-i profund profilul. Sub acest aspect, literatura română din Basarabia și din nordul Bucovinei, din Banatul sârbesc (provincia Voivodina), și din Ungaria, ca sistem de valori, a înregistrat o geneză și o istorie proprie cu note particulare, cât și una racordată contextului larg literar și cultural românesc, restrângeri în spațiul îngust regional, minoritar și izolare forțată, dar și reveniri spectaculoase, succesive, în albia fenomenului literar general românesc. S-a creat astfel aspectul

tipic, caracterizat prin mişcări asincrone, sincronizări întârziate cu tendinţele literare româneşti, centrate pe ideea lovinesciană a existenţei unui „spirit al veacului", recuperări prin arderi de etape în disputa modernism-tradiţionalism sau europenism-autohtonism, adaptări din mers, înscrieri în procesul de asimilare creatoare a valorilor înnoitoare româneşti şi de depăşire a decalajului între etic şi estetic.

În condiţiile istorice impuse, grevate de agresivitatea procesului de asimilare, altele au fost imperativele care-au stat în faţa acestei literaturi, vizând nu în prim plan principiile estetice ca valoare în sine. Structura paideei literare şi culturale a românilor din zonele în discuţie s-a realizat pe două paliere: pe de o parte, conservarea în scris a spiritualităţii româneşti, păstrarea identităţii prin limbă, cultură, obiceiuri, educaţie şi o literatură care să servească idealurilor enunţate, pe de altă parte, regăsirea drumului spre sine, convergenţa ideatică, estetică, culturală şi literară cu fenomenul literar românesc. Din acest punct de vedere conceptul de literatură bucovineană, basarabeană, bănăţeană naşte, în general, confuzii şi este considerat inadecvat pentru a exprima corespondenţa cu spaţiul literar general românesc.

Complexitatea literaturii din zonele menţionate a fost condiţionată, deopotrivă, de factori literari cât şi extraliterari. „Nu poţi avea – aprecia Gheorghe Crăciun – o corectă percepţie a spaţiului literaturii, fără a înţelege bine conceptul de literatură... Tot aşa, o descriere a conceptului e imposibilă fără cunoaşterea complexităţii spaţiului format din textele concrete."[24] Altfel spus, între spaţiu şi concept literar există o legătură inalienabilă, intrinsecă definirii unei literaturi, mutaţiile intervenite în acest spaţiu (reprezentat de „totalitatea textelor literare, o geografie şi o istorie, trecutul şi prezentul operelor"[25]) influenţând categoric şi conceptul de literatură. Sub acest aspect, câteva trăsături comune şi-au pus amprenta (în anumite perioade istorice şi cu întinderi diferite în timp) asupra procesului cultural şi literar din mediile româneşti specifice de frontieră: aşezarea sub semnul „şocului emoţional"[26] provocat de ruptura istorică, de „raptul" teritorial forţat, marginalizarea sistematică prin deznaţionalizare făţişă sau ascunsă, îngrădirea sau încălcarea dreptului de a scrie şi de a publica în limba maternă, de acces la moştenirea literară a acesteia, asumarea forţată a statutului de minoritar, bilingvismul ca stare de fapt (de la acumulare culturală la hibridare şi aculturaţie, care presupune înglobarea în limba română a unor mecanisme de import, clişeizate), translingvismul ca element de permeabilizare a graniţelor şi de interculturalitate, impunerea conjuncturală a scrierii într-o limbă străină ş.a. Aceşti factori au determinat discontinuităţi în oportunităţile de comunicare între spaţiile marginilor şi centru, în contactele cu literatura şi cultura română, coagularea cu dificultate a forţelor creatoare, înfiripărea cu întârziere a unor mişcări literare, părăsiri succesive a zonelor în discuţie şi afirmarea în aria culturală şi literară din România sau din diaspora, opţiunea scrierii operei în limba ţării de adopţie (rusă, sârbă, maghiară) şi introducerea în universul literar al acesteia a atmosferei tipic româneşti, dubla identitate a scriitorului, statutul special al scriitorului român, încadrat existenţial în planul culturii majorităţii şi etnic în cel al culturii unei minorităţi.

Condiţia dureroasă (nedreaptă din perspectiva istoriei pentru Basarabia şi Bucovina) de minoritar şi înstrăinarea de arealul cultural românesc, în anumite

etape ale istoriei, au creat sentimentul acut al exilului şi al marginalizării, marcând profund profilul ontologic al scriitorului din regiunile literare amintite. Regăsirea de sine s-a produs în momentele de relaxare a istoriei şi a constituit factorul principal în dezvoltarea literaturii române din zonele de contact etnic. Imperativele istoriei trăite paralel i-au determinat pe scriitori să aibă o altfel de percepţie a poeticităţii, să nu-şi rezerve timp să gândească „inginerii textuale"[27], să se agaţe în proză (atât cât s-a scris) de „spiritus loci".

Lupta pentru tradiţie, ca păstrătoare a fiinţei naţionale, a constituit elementul salvator de „neantizare" la care aceste spaţii ale limbii şi literaturii române păreau să fie condamnate. S-a conturat astfel situaţia în care istoria culturală a fost mereu cu un pas înaintea istoriei literare, concentrarea forţelor creatoare producându-se în jurul presei periodice şi a tiparului laic în limba română. De aceea, se poate afirma că istoria publicisticii a determinat istoria literară, canalizând-o spre fluidul literar general românesc, ecuaţia istorie literară – istorie culturală fiind, după opinia criticului Mihai Cimpoi, o „condiţie *sine qua non*". Din aceste considerente, şi scriitorul din zonele de spiritualitate românească a fost influenţat, prin forţa împrejurărilor, să iniţieze şi să se implice în fapte de cultură care au întreţinut climatul propice afirmării scriiturii în limba română. Policentrismul afirmat de capitalele zonelor locuite de români (Chişinău, Cernăuţi, Vârşeţ-Panciova, Gyula-Seghedin), anulat după 1918, cel puţin până în anii '30[28], pentru o parte dintre acestea (Bucovina, Basarabia), recreat sau creat în perioada postbelică, a făcut ca ele să-şi păstreze identitatea culturală şi chiar să afirme „un regim de creaţie cu valenţe revitalizante"[29], pentru literatura română în general.

Comparabile până la un punct, spaţiile literare şi culturale româneşti din Basarabia, Bucovina, Banatul iugoslav, Ungaria prezintă particularităţi, evoluţii specifice, profiluri individuale, determinate direct de istoria proprie fiecărei regiuni în parte, în funcţie de contextul geografic, de influenţele primite dinspre spaţiul literar majoritar în care s-au produs sau se produc încă.

I.2. Etape istorice. Dezlipiri, reveniri, redezlipiri

O biografie literară şi culturală a românilor din provinciile istorice româneşti Basarabia şi nordul Bucovinei, din Banatul iugoslav (de după 1918) şi din localităţile cu populaţie predominant românească din Ungaria, ar putea cuprinde câteva etape istorice semnificative:

- începuturile istorico-literare şi culturale proprii fiecărei zone în parte – *perioada de până la 1918* delimitată de înstrăinarea teritorială şi migraţia unor români dincolo de graniţele istorice ale ţării, comună provinciilor istorice Bucovina, Banat şi localităţilor cu populaţie românească din Ungaria, ca margini ale Imperiului (cu posibilităţi de comunicare cu Regatul), nu şi Basarabiei, graniţă a altui imperiu (ţinută vreme de mai bine de un secol departe de orice contact cu ţara);
- *perioada interbelică*, pe de o parte, propice afirmării fecunde din punct de vedere literar în cadrul frontierelor reîntregite ale ţării (Basarabia şi Bucovina), cât şi conservării creaţiei literare, pe de alta, marcată de înstrăinarea românilor din Banat (partea devenită iugoslavă) sau a celor din Ungaria, prin închiderea în frontierele altor state, ca minoritari;

▪ *perioada postbelică,* a revoluției istorico-literare proprii fiecărei regiuni, caracterizată prin închideri dramatice pentru Basarabia (Moldova de est) și Bucovina, dar și prin destinderi pentru românii din Banatul iugoslav și trezirea târzie din inerție a celor din Ungaria;

▪ *perioada de după 1990,* care aduce cu sine o sincronizare a fenomenului literar românesc și este marcată de deschideri pentru Basarabia (Moldova de est), devenită independentă, pentru românii din Banatul iugoslav și, într-o oarecare măsură, și pentru nordul Bucovinei, pentru a treia oară izolată și încadrată tragic în granițele altei țări, și pentru Ungaria.

Privită din această perspectivă, literatura română din zonele menționate a înregistrat o evoluție proprie, înscriindu-se totuși, cu întârzieri și sincope, în cadrele largi ale periodizării generale ale generațiilor succesive[30]. Caracteristice sunt, în acest sens, situațiile în care au coexistat, într-o simbioză eterogenă, tendințe diverse reprezentând etape distincte ale evoluției.

În general, în perioadele[31] de ameliorare a raporturilor dintre aceste spații și România, s-au creat condițiile favorabile renașterii lor culturale, manifestării tentației sincronizării.

*

* *

Perioada de până la 1918 a vieții culturale și literare din **Banat**[32] (partea devenită ulterior iugoslavă) se rezumă la:

- editarea primelor gazete românești („Convorbiri pedagogice" – 1886–1888[33], „Educatorul" – 1909–1913[34], „Familia" – 1910)[35];
- editarea primelor gramatici și calendare, dicționare[36], culegeri de folclor și a celor dintâi texte literare semnate de Costa Țarină[37], Lazăr Crișan[38], Romulus Roman[39];
- afirmarea unor nume de cărturari, oameni de cultură mai cunoscuți (Paul Iorgovici[40], unul dintre pionierii acestei literaturi, Ion Pop Reteganul[41]) sau mai puțin cunoscute (Nicolae Tincu-Velea[42], autorul unor încercări literare – poezii patriotice, cântece lăutărești – Petru Stoica[43], Petru Bizeria[44] ș.a.).

În secolul literaturii române pașoptiste și al marilor clasici, nu se poate vorbi de existența unor contribuții notabile în această parte a Banatului (cu centrele sale de comunități compacte românești: Vârșeț, Biserica Albă, Cuvin, Alibunar)[45], avântului cultural dat de Paul Iorgovici și Nicolae Tincu-Velea urmându-i o perioadă de stagnare, reprezentată prin câteva încercări literare timide, absolut minore.

În rubrica „Foița" a gazetei „Opinca"[46] (1918–1919) se publicau, de obicei, versuri și proză înaripate de Andrei Mureșanu, George Coșbuc, Vasile Alecsandri. Deși cu existență efemeră, această revistă din primele decenii ale secolului al XX-lea marchează începutul propriu-zis al dezvoltării presei în limba română din spațiul Banatului iugoslav.

Trăind izolați în localitățile în care s-au stabilit încă din secolul al XVIII-lea (Micherechi, Chitigaz, Bedeu, Gyula ș.a.), românii „migratori" din *teritoriul ungar*, neavând un strat compact de intelectuali, au întârziat foarte mult în direcția unor forme proprii de manifestare în plan cultural și literar. Însăși păstrarea limbii și tradițiilor românești s-a datorat mai mult bisericii. Prima publicație românească – „Lumina" – (1895) apărută la Gyula, ca „organ eclesiastic, didactic, social și

literar" a fost opera unui preot şi om de cultură David Voniga[47]. Activităţile din cadrul societăţilor de lectură[48] din Seghedin (1866), cu foaia sa bisăptămânală „Mugurul" (1869), din Cenadul Unguresc (1872), Leta Mare (1875), oraşul mare românesc Gyula (1886), Otlaca (1885), oraşul mic românesc Gyula (1889), Chitighaz (1891) ş.a., creaţiile unui grup restrâns de intelectuali, între care şi Iosif Ioan Ardelean[49], n-au reuşit să depăşească caracterul religios şi popular. Nici chiar eforturile lui Emanoil Gojdu[50] (mecena şi poet totodată, autor al câtorva poezii scrise în limba maghiară şi publicate în revista „Szépliteraturai Ajándek") de protejare şi încurajare a literaturii româneşti din Ungaria, n-au reuşit mai mult în această direcţie. Prima realizare literară românească, o broşură cu poezii ocazionale, semnată de Moise Suciu (nepotul lui Moise Nicoară), tipărită (1829) la Editura Universităţii din Buda, nu reprezintă decât un document de pionierat. Alte încercări poetice, aparţinând lui Moise Nicoară (1785–1861), martirul din Gyula[51], nu depăşesc modelul folcloric al colindelor şi cântecelor de jale. Încercări literare similare au realizat şi intelectuali români veniţi în Ungaria, între care şi bihoreanul Alexandru Roman, profesor la Catedra de limba şi literatura română (înfiinţată în 1863) a Universităţii din Pesta. Margine a românimii, puţini dintre intelectualii locului au luat parte la formarea vieţii culturale şi literare româneşti alături de intelectualitatea românească din Ardeal, deosebit de activă în centrele Buda şi Pesta[52].

În aceeaşi perioadă, în nordul înstrăinat al Bucovinei scrisul a devenit o forţă de menţinere a identităţii naţionale, graţie unor cărturari, istorici sau folclorişti notabili (fraţii Hurmuzachi, Aron Pumnul[53], Leca Alexandru Morariu, I. G. Sbiera), unor scriitori (Traian Robeanu, Vasile Bogrea, Gavril Rotică ş.a.). Primele culegeri de folclor[54], calendare[55] (*Calendarele* preotului Profiriu Dimitrovici), crestomaţii[56] (*Crestomatic Românesc*) şi dicţionare[57]. Cele dintâi texte literare (poemul *Iordania* de Teoctist Blajevici)[58] au prefaţat prima renaştere culturală care s-a petrecut după 1848 în această zonă locuită de români. Revistele cernăuţene „Bucovina" (1848)[59], „Foaia Societăţii pentru literatura şi cultura română în Bucovina" (1865–1869)[60], „Aurora Română"[61] (1881–1884), „Gazeta Bucovinei"[62] (1891–1897; 1906), „Încercări literare"[63] (1892–1893) au grupat în jurul lor toate forţele creatoare. Între aceste publicaţii, „Junimea literară"[64] (1904–1939), apărută sub conducerea lui Ion Nistor (întreruptă în perioada primului război mondial), a avut o importanţă capitală în dezvoltarea spiritului românesc în „Ţara Fagilor" (N. Iorga), în paginile sale semnând Teodor Ştefanelli, Mihail Sadoveanu, Nicolae Iorga, Sextil Puşcariu ş.a.

Starea de lucruri din Basarabia de după 1833, când limba română a fost scoasă din toate instituţiile este descrisă, poate cel mai bine, de Constantin Stamati-Ciurea: „N-am avut în patria mea nici o instituţie naţională, nici o şcoală populară măcar; am fost o insulă solitară în imensul ocean al slavismului"[65]. Nu e de mirare, aşadar, că tentativele de editare a unor ziare româneşti au eşuat vreme de decenii[66], că primele publicaţii au apărut cu mare întârziere („Basarabia", „Cuvânt moldovenesc"), că bazele culturii româneşti, în Basarabia sub stăpânire străină, s-au pus cu mare dificultate, prin contribuţiile mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni[67], ale dacălului Vasile Ţintilă (care a alcătuit un „Calendar de acasă") sau ale lui Onisifor Ghibu (remarcabil animator al culturii române din Basarabia), Iacob Ghinculov, Ioan Doncev, Gurie Grosu ş.a., că primele texte literare au fost publicate în limba rusă[68], sau că scrierile lui Tadeu Hâjdeu,

Constantin Stamati, Alexandru Donici ş.a. au fost tipărite mai târziu, în centre ca Iaşi, Bucureşti sau chiar Moscova. În aceeaşi perioadă s-au aflat la Chişinău Alexei Puşkin şi alţi scriitori ruşi, care au scris unele opere inspirate din tradiţiile acestor meleaguri ce au influenţat scrierile autorilor autohtoni, sens în care Basarabia a devenit, încă din acele timpuri, un spaţiu deschis interferenţelor culturale.

Etapa interbelică, fecundă pentru provinciile istorice revenite între hotarele ţării, fără a avea însă statutul privilegiat acreditat de miturile create ulterior[69], a reprezentat pentru românii din Banatul sârbesc parcurgerea unui proces de înstrăinare, de închidere, de conservare a tradiţionaliştilor. Acomodarea forţată la noua ipostază de minoritar a provocat un adevărat „şoc emoţional", depăşit doar după 1945. „Noi suntem ruptura istorică" – afirmă, peste timp, unul dintre locuitorii acestei „metagalaxii minoritare"[70]. În perioada în care Tudor Arghezi revoluţiona, pentru a doua oară, după Eminescu, lirica românească, în Banatul iugoslav nu existau decât semne ale unei literaturi în limba maternă. Condiţiile nefavorabile, care au durat vreme de mai bine de 12 ani (marcate de persecuţii şi arestări ale românilor, desfiinţarea şcolilor confesionale, sechestrări de bunuri bisericeşti şi publice, închiderea şcolilor româneşti, plecări succesive ale intelectualilor în România ş.a.) au fost cauza slabei activităţi literare şi publicistice. Între cele şase ziare şi trei reviste (apărute în general după destinderea relaţiilor româno-sârbe, şi odată cu înfiinţarea Internatului Român din Vârşeţ, 1937–1942, a Editurii şi Tipografiei Nădejdea, 1939, cu deschiderea secţiilor în limba română pe lângă liceul şi Şcoala Normală din Vârşeţ, 1934 ş.a.) – „Opinca" (1918–1919), „Grai Românesc"[71] (1923–1929), „Lumina" (1927), „Grai strămoşesc" (1942), „Biruinţa" (1938) ş.a. – numai „Nădejdea"[72] (1927–1944) a avut viaţă mai lungă (17 ani) şi a scos un supliment literar, „Junimea bănăţeană". În paginile acestuia au fost publicate creaţii literare ale unor scriitori interbelici minori, intelectuali veniţi din România (Teodor Şandru[73]), cu studii efectuate în România (Aurel Trifu[74]), autodidacţi (Simion Drăguţa[75]) sau ţărani (Aurel Păsula[76]), care au apărut în volum, însă, târziu, mult după 1945. Tot în paginile sale s-au produs şi debuturile scriitorilor din prima generaţie postbelică (Ion Bălan, Radu Flora) şi au fost publicate fragmente din opere ale clasicilor literaturii române. Cuvintele de apreciere privind revista cât şi cele adresate directorului, Savu Butoarcă, şi redactorului-şef, Nicolae Roman, de către Octavian Goga[77], Nicolae Iorga, Alexandru Vaida-Voevod, denotă notorietatea de care se bucura hebdomadarul interbelic bănăţean. Destinderea climatului cultural al românilor din Banatul iugoslav, produsă după anul 1933 (anul semnării Convenţiei româno-iugoslave) a fost urmată de sosirea primilor învăţători contractuali din România (Teodor Şandru, Mihai Avramescu ş.a.), deschiderea secţiilor în limba română pe lângă Liceul şi Şcoala Normală din Vârşeţ (1934), înfiinţarea Internatului Român din Vârşeţ (1937–1947, pentru băieţi – 1935, pentru fete – 1936), a unor societăţi culturale[78], precum şi a Editurii şi Tipografiei Nădejdea (1939), constituirea primelor protopopiate româneşti[79]. S-au creat, concomitent, condiţiile fondării *Societăţii pentru lectură „Junimea bănăţeană"*[80] care a reprezentat un factor de coagulare a tinerelor condeie, de stimulare a creaţiei originale în limba maternă. Primele volume de versuri, *În serile de iarnă* (1922) de Romulus Roman şi *Înfloriri sacre* (1941) de George Bulic, „Calendarul poporului" (1922–1924),

„Calendarul «Nădejdea»" (1929–1944, publicație anuală cu pagini de literatură și de creație folclorică), *Dicționarul româno-sârb* (1936), întocmit de Iacob Frențiu din Uzdin, sunt și singurele contribuții literare și lingvistice, apărute la Editura și Tipografia Nădejdea.

Viața culturală și germenii de literatură a românilor minoritari din **Ungaria** au intrat, după Tratatul de la Trianon, într-un con de umbră. Exodul intelectualilor români înspre România, înlocuirea bisericii independente cu parohii răzlețe au lăsat fără sprijin mica comunitate, dispersată, a românilor din Ungaria. Lipsa de cadre didactice și de preoți a favorizat fenomenul inevitabil al maghiarizării prin înlocuirea învățământului în limba română cu cel în limba majorității și oficierea slujbelor în bisericile ortodoxe românești, în limba statului. Această nou creată situație a făcut ca păstrarea moștenirii culturale și literare să se realizeze doar în familie („Temelia existenței noastre a fost și este familia"[81] – afirmă, peste timp, criticul Gh. Petruşan), iar inițiativele să fie timide și izolate. Șocul produs de aceste schimbări, de politica horthistă în problema națională, au făcut ca minoritatea română din Ungaria (cu o etnopsihologie aparte, adaptabilă) să nu aibă aproape nici un fel de activitate culturală și cu atât mai puțin literară (în afara unor creații realizate după modele folclorice ale cântecelor ceremoniale numite „iertăciuni" introduse de Ion Roxin – stabilit în localitatea Micherechi – Teodor Sava, Ana Iuhasz ș.a.).

În aceeași perioadă interbelică, Bucovina, „placenta literaturii române"[82], „a produs un mare număr de poeți"[83], iar Basarabia „a dat dovezi de mare interes cultural", după cum apreciază George Călinescu. Tentația sincronizării cu fenomenul larg românesc și nevoia de valorizare în cadrul acesteia, complexul provinciei cât și dorința de autodefinire, tendințele novatoare dar și cele de restaurare „cosmopolită" sau „sectară[84] și națională" sunt câteva dintre particularitățile celor două spații.

Renașterea culturală a nordului Bucovinei este ilustrată, în primul rând, de o serie de reviste și ziare românești: „Făt-Frumos" (1926–1933), „Buletinul Eminescu" (1930–1944), „Orizont" (1939–1940), „Muguri", „Codrii Cosminului" (1924–1939). Între aceste publicații, revista „Glasul Bucovinei" (1918–1941), înființată de Sextil Pușcariu spre finele perioadei sale cernăuțene[85], anunța chiar în articolul-program debutul unui „poet nou și adevărat", Lucian Blaga. În paginile sale au apărut atât scriitori din Bucovina (Gavril Rotică, George Voevidca, Grigore Nandiș, Traian Chelaru ș.a.), cât și din vechiul Regat (Al. Vlahuță, Al. Brătescu-Voinești ș.a.) sau din Ardeal (Liviu Rebreanu ș.a.). O parte din revistele și grupările literare fondate „au funcționat pe principiul vaselor comunicante"[86].

Un oarecare sentiment de neglijare de către Centru a acestui spațiu literar mitizat s-a resimțit acut în zonă[87]. Reeditarea revistei „Junimea literară" (1927–1933)[88] vine să curme „indiferentismul și letargia"[89] celor 15 ani de la Unire, pentru „a inaugura o nouă mișcare literară"[90], care să reprezinte „contribuția specifică a Bucovinei la opera culturală a neamului"[91]. Istoria se pronunță, însă, pentru apărarea curentului tradiționalist, în contextul dezlănțuirii în paginile cotidianului „Glasul Bucovinei" a polemicii pe marginea „noii poezii". După mai bine de un secol și jumătate de „climat stânjenitor"[92], în deceniile 3–4 s-a produs sincronizarea („violentă") cu literatura română interbelică prin acea „înflorescență poetică"[93], datorată grupării „Iconar". Fondată în 1931 de Mircea Streinul,

împreună cu Ion Roşca, George Antonovici (Antonescu), George Drumur, Neculai Pavel ş.a., cărora li s-au alăturat Iulian Vesper, Vasile Posteucă, Traian Chelaru, Paul Celan ş.a., mişcarea „suprarealiştilor Bucovinei"[94] (cum a numit-o George Călinescu, fără a avea întru totul dreptate, consideră Mircea A. Diaconu) şi-a propus să afirme „noi forme de artă", o estetică proprie bazată pe „valenţele revitalizante ale provinciei"[95], „valorile pure", religioase şi naţionale, pe „imperativele vremii", pe „făgaşul istoriei", pe neoromânism, „viziunea unui destin românesc" (Liviu Rusu), pe trăirea în extreme (Iulian Vesper), „trăirea în absurd" (Mircea Streinul) ş.a. Ea a parcurs trei etape: cea a anilor 1931, în care tinerii poeţi sunt grupaţi în jurul istoricului Ion Nistor, a „Junimii literare" şi a cotidianului „Glasul Bucovinei", bucurându-se de popularitate; cea a anilor 1933, când ia fiinţă Editura „Iconar" sub îngrijirea lui Iulian Vesper şi Mircea Streinul şi este publicat programul mişcării, iar Nicolae Iorga şi Dimitrie Murăraşu scriu despre acest fenomen; cea a anului 1934, când Mircea Streinul se îndepărtează de cele două publicaţii şi de Ion Nistor şi pregăteşte apariţia revistei „Iconar" care va avea ca scop impunerea noii direcţii de recuperare a românismului.

Opunându-se modelului poetic sămănătorist vetust, intrând în polemică cu ideologia gândiristă şi cu cea trăiristă de la „Criterion", noua generaţie iconaristă, deşi a avut orgoliul de a revigora lirica românească în general (obsedată de modernism, europenism, imitând sensul major al istoriei neamului), n-a reuşit să impună o estetică şi o poetică proprie, o doctrină „coerentă", căutările sale topindu-se într-un sincretism etnico-estetic. Au formulat însă o viziune originală asupra creaţiei poetice, fixată pe linia modernităţii, în dimensiunile unui *Sturm und Drang* caracteristic, „poezia-catedrală", definită de Mircea Streinul prin sintagma „credinţă, moarte, universalism", fiind prototipul acesteia. Revista „Iconar" (1935), condusă de Liviu Rusu, editura şi colecţia cu acelaşi nume, antologia *Poeţi tineri bucovineni* (1938)[96], realizată de Mircea Streinul, au deschis, prin creaţiile iconarilor, drumul poeziei lirice în Bucovina, al preocupării comune pentru inovaţie. Voga de care s-a bucurat, în vreme, acest controversat fenomen literar, creat la umbra iraţionalismului occidental (Oswald Spengler), opiniile formulate de reputaţi istorici şi critici literari (George Călinescu, George Drumur, P. P. Perpessicius[97], Mihai Cimpoi, Eugen Lovinescu[98], Pompiliu Constantinescu[99], Ovidiu Papadima[100] ş.a.) n-au pierdut din vedere valenţele sale integratoare, concretizate într-un „proces violent de adaptare" la întregul curent literar al momentului. Dacă până în anii '30 „nu se poate vorbi de o adevărată mişcare literară în Bucovina, după această dată", o pleiadă de tineri poeţi, formaţi la şcoala lirică a lui Mircea Streinul, a invadat spaţiul literar românesc, producând schimbări importante în modul de a scrie poezie în zona bucovineană. Apărută sub semnul revoltei faţă de marginalizarea deliberată a provinciei, mişcarea literară iconaristă a fost asociată ulterior cu grupările de extremă dreapta, ignorată şi trecută într-un teren minat, promotorii ei, în special Mircea Streinul, suportând represiuni crunte.

Reveniri la „matca românismului"[101] s-au produs şi în literatura românească din **Basarabia** printr-o serie de reviste literare şi de cultură generală[102] – „Viaţa Basarabiei" (1932–1944), „Cugetul moldovenesc" (1932–1943), „Bugeacul" (1935–1940), „Familia" (1935–1938), „Pagini basarabene" (1936), „Poetul" (1937–1938) ş.a. – care au impulsionat mişcarea literară. „Generaţiei Unirii"

(Pan Halippa, Ion Buzdugan, Sergiu Victor Cujbă, Teodor Vicov, Ştefan Ciobanu ş.a.) i s-au adăugat adepţii „noii spiritualităţi" (Nicolai Costenco, Vasile Luţcan"[103], Teodor Nencev ş.a.). Croită după modelul „Vieţii româneşti", „Viaţa Basarabiei", condusă de Pan Halippa – singură revistă longevivă apărută, cu unele mici întreruperi, vreme de 23 de ani – a fost considerată, pe drept cuvânt, una dintre cele mai importante publicaţii din acest spaţiu literar. Ea a constituit focarul mişcării spirituale româneşti, „plămânii spirituali ai Basarabiei", aşa cum s-a spus, o tribună care a favorizat, printre altele, fondarea Societăţii scriitorilor basarabeni. În cele două etape de evoluţie – prima, de promovare a regionalismului pe linia tradiţionalismului şi sămănătorismului, impusă de „Viaţa românească", „Semănătorul" (aşa cum s-a anunţat în programul-manifest), „Gândirea"; a doua, dinamică, de deschidere faţă de noul model poetic cultivat de „Criterion" şi „Cuvântul" – a lansat şi publicat scriitori de mare talent, între care: Constantin Stere, Magda Isanos, Ion Buzdugan, George Meniuc, Nicolae Spătaru, Alexandru Robot, Nicolai Costenco, Teodor Nencev, Vladimir Cavarnali, Bogdan Istru ş.a. De altfel, este fenomenul care l-a determinat pe George Călinescu să afirme: „Basarabia a dat dovezi de mare interes cultural"[104].

Un bilanţ de 12 cotidiene şi 6 hebdomadare (peste 130 de reviste şcolare) pune în vedere o bogată viaţă publicistică existentă în perioada interbelică[105] (publicaţii ce aveau să fie, din păcate, curând interzise). În anii '30, însă, acestea începuseră să dea semne de oboseală, ceea ce l-a determinat pe Octavian Goga să lanseze un semnal de redresare a situaţiei. Pe ansamblu, se poate afirma că literatura română din Basarabia interbelică a cunoscut, după constrângeri îndelungate, o evoluţie pozitivă, până în anul nefast 1940. În general, „proza ca şi poezia basarabeană interbelică – apreciază Z. Ornea – au pornit de la pragul zero, abia izbutind să se cţere cât de cât"[106]. Comparativ cu literatura română din Ardeal şi chiar cu cea din Bucovina, prozele de la „Viaţa Basarabiei", mai ales, au fost privite ca „nesemnificative", cu multă reticenţă, de Constantin Loghin, Eugen Lovinescu, George Călinescu.

Cele două direcţii programatice (aparent contradictorii, în fapt slujind acelaşi ideal) – una care exprima „spiritul vechi", autohtonismul receptiv, susţinut de „bătrâna generaţie", a doua, care transmitea „spiritul nou", modern, impus de „mişcarea generaţionistă" a tinerei generaţii – sunt dimensiunile între care a evoluat viaţa literară basarabeană în tendinţa ei de sincronizare. Avangardiştii manifestau, după opinia lui Ion Pop, „două atitudini extreme: ruptura, negarea radicală a tradiţiei cultural-literare şi aspiraţia către o absolută înnoire a limbajului, către o construcţie pe teme virgine pe *tabula rasa*, în afara oricăror tipare"[107]. Bogdan Istru, George Meniuc, Eugen Coşeriu au preluat anumite direcţii, programe literare ale avangardiştilor consacraţi.

I.3. Sub semnul sincronizării

Influenţe „modelatoare şi catalitice" (Lucian Blaga) s-au propagat dinspre centru spre zonele marginilor, producând transformări importante în direcţia sincronizării. Comunicarea dintre spaţiile în discuţie şi România s-a realizat, în perioadele prelungi de separare, cu întârzieri. Fluxul acesta invizibil s-a petrecut, în dublu sens, prin diferite căi: deplasări ale unor intelectuali români dintr-o zonă în alta, impunerea unor modele literare, hegemonia unor direcţii şi mişcări literare,

preluarea de teme, motive, poetici, publicarea în revistele din România şi invers, studii efectuate în patria istorică ş.a.

Sub impulsul intelectualilor români refugiaţi sau stabiliţi ulterior în regiunile respective, prin implicarea lor în activităţile culturale şi literare s-au produs primele încercări literare, au luat fiinţă primele instituţii în limba română, primele reviste sau mişcări literare ş.a. Stabilirea temporară a lui Andrei Şaguna[108] la Vârşeţ, ca profesor la Teologia din Sremski Karlovaci şi din Vârşeţ, revenirea lui Paul Iorgovici ca profesor de latină la Gimnaziul din Vârşeţ, sosirea la Satu Nou, ca învăţători, a lui Ion Pop Reteganul şi a lui Petru Stoica au contribuit la apariţia (în partea Banatului înglobat în 1918 Regatului sârbilor şi croaţilor) primelor instituţii în limba română[109], primelor publicaţii româneşti, calendare şi dicţionare. Sosirea mai târziu, în perioada interbelică, a altor învăţători contractuali din România (Teodor Şandru, Mihai Avramescu ş.a.) a întreţinut firava viaţă culturală şi literară din acest areal.

Bogata activitate desfăşurată de intelectualitatea ardeleană la Buda şi Pesta a avut un ecou puternic în rândurile românilor din Ungaria. Deosebit de însemnate în acest sens sunt realizările corifeilor iluminismului[110] din cadrul secţiei române a Tipografiei Universităţii din Buda (1804–1821), unde au fost publicate peste 200 de cărţi româneşti între care şi *Lexiconul de la Buda* de Petru Maior. Presa românească apărută la Buda – „Amicul poporului" (1848), „Democraţia" (1849), „Concordia" (1861), „Aurora Română" (1863), „Universul" (1863), „Familia" (1865), „Gura satului" (1867), „Federaţiunea" (1876), „Şezătoarea" (1882), „Poporul român" (1901), „Luceafărul" (1902), „Foaia ilustrată"(1911), „Foaia poporului român" (1911), „Gazeta română" (1913), „Nuieluşa" (1936) ş.a. – a constituit factorul fundamental de păstrare a conştiinţei naţionale şi a românilor stabiliţi în Ungaria. Acelaşi rol important l-au jucat şi instituţiile româneşti care funcţionau în capitala Ungariei[111]. Cuceriri istorice obţinute cu mare dificultate de către românii ardeleni, ele au constituit resorturile procesului de păstrare a identităţii naţionale a românilor stabiliţi de secole în Ungaria şi ale sincronizării cu fenomenul larg literar şi cultural românesc. Activităţii culturale desfăşurate de intelectualii ardeleni, între care unii s-au stabilit la Buda şi trăiesc aici somnul de veci (Samuil Micu Clain, Petru Maior), i s-a alăturat cea a puternicei comunităţi macedonene, în frunte cu A. Grabovszky, familia Mocioni, familia Lyka, Z. Carcalechi[112] (cel care a redactat în 1821 prima publicaţie românească). Urmare a acestor puternice influenţe, s-a produs ridicarea primei pături de intelectuali români autohtoni – David Voniga, David Nicoară, Moise Nicoară, Gh. Pomuţ, Teodor Papp (Gyula), Emanoil Gojdu ş.a. – apariţia primelor publicaţii româneşti („Lumina") şi a primelor încercări literare, reuniunile învăţătorilor români (Vasile Vulcan, tatăl lui Iosif Vulcan, la Leta Mare) ş.a. Contactele cu viaţa culturală din provinciile Banat şi Crişana au asigurat continuitatea procesului istoric al dezvoltării vieţii culturale a românilor din Ungaria. (La Liceul piarist din Seghedin – 1801 – cu predare în limba maghiară, a învăţat Eftimie Murgu, iar la Kecsemet, Ioan Roman, preot cu preocupări literare). S-au născut sau au activat, în satele locuite de români, o serie de personalităţi prezente în presa românească din Ungaria: Ion Popovici Desseanu (Bichiş), Isaia Bosco (Chitighaz, autorul unui volum de versuri), Nicolae Vulcan şi Ion Cristian (preoţi la Leta Mare dar şi literaţi) ş.a.

Refugiul paşoptiştilor moldoveni şi ardeleni (Mihail Kogălniceanu, Vasile Alecsandri, Dimitrie Bolintineanu, Alecu Russo, George Barițiu ş.a.) la Cernăuţi,

în casa bătrânului Doxachi Hurmuzachi, stabilirea aici a unor scriitori (Aron Pumnul, I. G. Sbiera, Constantin Moraru, Vasile Gherasim ş.a.), studiile efectuate şi activitatea desfăşurată, o vreme, în capitala Bucovinei de alţi scriitori (Vasile Bumbac, Emil Grigorovitza, Teodor Ştefanelli, Mihai Teliman, Gavril Rotică ş.a.), etapa cernăuţeană a lui Mihai Eminescu au determinat o primă perioadă de renaştere culturală şi literară a nordului Bucovinei. Aceasta este reprezentată prin apariţia primei reviste româneşti – „Bucovina" (1848) – prin introducerea cursului de limba şi literatura română şi de istoria română la Gimnaziul german din Cernăuţi, fondarea Societăţii pentru Literatura şi Cultura Română în Bucovina ş.a., prin publicarea creaţiilor literare ale scriitorilor bucovineni afirmaţi în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, prin galeria de poeţi care au urmat „şcoala eminesciană a marii poezii româneşti" (T. Robeanu, Gavril Rotică, Vasile Gherasim, Traian Chelaru, Mircea Streinul ş.a.). Pe de altă parte, sosirea scriitorilor Mihail Sadoveanu, Dimitrie Anghel, Constantin Stere, Ştefan Octavian Iosif, Emil Gârleanu, Ion Minulescu, Cincinat Pavelescu în oraşul Cernăuţi a avut un puternic ecou în rândurile a ceea ce s-a numit ulterior „generaţia Unirii", urmarea fiind apariţia revistei „Junimea literară" (1904), sub redacţia lui Ion Nistor şi conturarea mişcării ce a pregătit a doua renaştere culturală şi literară bucovineană. Aceasta era formată din Ion Nistor, Iancu Flondor, Dimitrie Onciul, Grigore Nandriş, Sextil Puşcariu ş.a.

Pe aceeaşi linie a sincronizării, refugiul în spaţiul basarabean a mitropolitului Veniamin Costachi, a protoiereului Lazăr Asachi, a scriitorilor moldoveni Gh. Asachi, Costachi Conachi, Alecu Beldiman, stabilirea definitivă în Basarabia a lui Teodor Vârnav, Costachi Stamati, Grigore Bănulescu-Bodoni, Al. Robot sau, temporară, a lui Dimitrie Moruzzi, Magda Isanos, Petru Stati ş.a. au determinat apariţia primelor încercări literare, pătrunderea publicaţiilor româneşti „Albina românească" şi „Curierul românesc", publicarea scriitorilor români din Basarabia în paginile acestora ş.a., restabilirea, în perioada interbelică, a unui echilibru lingvistic, cultural şi literar, consolidarea valorilor culturale româneşti.

Fenomenul s-a produs şi invers, în sensul că, în anumite momente istorice, scriitori români din spaţiile marginilor au părăsit locurile natale, s-au stabilit în interiorul ţării şi s-au integrat mişcării literare româneşti, reprezentând contribuţii însemnate în literatura şi cultura română. Între aceştia se numără: A. Lilin din Banatul iugoslav, Bogdan Petriceicu Hasdeu, Leca Morariu, Dimitrie Petrino, T. Robeanu şi refugiaţii de mai târziu Mircea Streinul, Dragoş Vitencu, George Drumur, Barbu Sluşanschi din spaţiul nord-bucovinean, Al. Donici, Al. Russo, Al. Boldur, Ion Buzdugan, Gh. V. Madan, N. Coban, Constantin Stere şi refugiaţii Andrei Ciurunga, Pantelimon Halippa ş.a. din arealul pruto-nistrean. Privită din acest punct de vedere afirmaţia lui Ştefan Ciobanu că „Basarabia în lunga noapte de înstrăinare a rămas stearpă pe ogorul literar" nu se justifică. Nici graniţele impuse în anumite perioade ale istoriei, nici interzicerea sau limitarea folosirii limbii materne în învăţământ şi în biserică, nici tendinţele de „maltratare" a acesteia n-au putut împiedica comunicarea între spaţiile din jurul graniţelor locuite de români şi Ţară.

Sub influenţa *modelelor „stimulatoare"*[113] ale literaturii române s-a produs metamorfozarea liricii (mai flexibilă) şi a prozei din zonele în discuţie. Modelele Alecsandri şi Eminescu au marcat profund lirica bucovineană şi basarabeană. „În

spațiul artistic românesc poezia eminesciană reprezintă momentul în care viziunea se instaurează în locul vederii, încununând căutările romantismului pașoptist și definitivând reperele unui concept-etalon de poeticitate"[114] – apreciază Ioana M. Petrescu. Revenirile (1869, 1871, 1875, 1877) poetului în orașul studiilor sale primare și gimnaziale au lăsat urme adânci, la școala sa lirică formându-se T. Robeanu, „un alt Eminescu al Bucovinei"[115] ș.a. De altfel, structura poeziei basarabene ca și a celei bucovinene se revendică ca fiind una de sorginte esențialmente eminesciană. Sunt asimilate, astfel, teme, motive, limbaje din opera literară eminesciană, „schemele structurante ale imaginii"[116] (mai ales în creațiile unor poeți din Basarabia, precum Ion Buzdugan, Nicolai Costenco, Magda Isanos ș.a.). Orfismul, ca dimensiune importantă a versurilor eminesciene, se regăsește și la autori basarabeni (Cavarnali). Alte modele – Octavian Goga, Lucian Blaga pentru spațiul bucovineano-basarabean, Tudor Arghezi, Ion Barbu, Lucian Blaga pentru cel al Banatului iugoslav și al Ungariei – au operat în aceeași direcție. Mesianismul particularizant al scriitorilor basarabeni și bucovineni își are sorgintea în paradigma Goga–Cotruș spre exemplu, antinomiile liricii românești din zonele în discuție constând în opțiunile pentru unul sau altul dintre modelele literare. Eul poetic a fost reprezentat de o suprapunere de tipologii, între mesianici (înstrăinați, dezrădăcinați), apolinici, dionisiaci sau orfici. Cele trei mari *direcții* ale conceptului de poezie – mimetică, expresivă, imaginativă – fundamentate de Matei Călinescu[117], ca „poezie a văzului" de tip „*poeta vates*" (Octavian Goga, Aron Cotruș), poezie a „viziunii", a eului interiorizat, a corespondențelor dintre lumea subiectivă introvertită și cea obiectivă extrovertită (de tip George Bacovia, Lucian Blaga) sau „poezie a imaginarului", a lumii virtuale (de tip „*poeta artifex*", Ion Barbu), fără a exista în formă pură, se regăsesc în toate spațiile menționate. Mesianismul liricii lui Alexe Mateevici (acel „*homo christianus*" care a dedicat limbii române unul dintre cele mai frumoase imnuri ce cuprinde „imagini superioare de mare poezie", după cum apreciază George Călinescu[118]) se înscrie pe linia vizionarismului lui Goga[119] (dar și a misticismului slav, menționat de Ion Pillat), anunțându-l pe Nichifor Crainic, ca și Gavril Rotică, supranumit „un Goga al Bucovinei"[120]. La aceeași școală lirică s-au format și scriitorii basarabeni care-au constituit „generația Unirii" – Ion Buzdugan, Pantelimon Halippa, Al. Lungu, Vasile Luțcan ș.a. Sub influența modelelor poetice Arghezi, Blaga, Barbu s-au afirmat bucovinenii Mircea Streinul, Nicolae Roșca, Traian Chelaru sau basarabenii Vladimir Cavarnali, Teodor Nencev, Nicolae Coban, Al. Robot, așa cum, în perioada postbelică, modelele Nichita Stănescu și Marin Sorescu aveau să marcheze, prin excelență, spațiul literar al Banatului iugoslav, dar și cel al Basarabiei și Bucovinei. Deși nu de puține ori a fost contestată existența unui roman basarabean, se poate afirma totuși că modelul rebrenian, după cel crengian (Gheorghe V. Madan) și sadovenian (Constantin Stere), a exercitat o puternică influență asupra prozatorilor din spațiul pruto-nistrean, cel puțin. Teme, motive, conflicte, tipuri de personaje sau caractere, marcate de conștiința înstrăinării, sunt preluate în construirea romanelor prozatorilor anilor '30 din aceste spații (Sergiu Matei Nica, Nicolai Costenco). Prozatorii basarabeni ai anilor '30 – tradiționaliști – apreciază Mihai Cimpoi[121] – s-au îndreptat spre zările noi rebreniene și camilpetresciene, s-au impus, mai cu seamă, prin darul de a fixa, așa cum remarcă Eugen Lovinescu în cazul lui Stere, glasul faptelor. Mai mult,

asimilând modelul romanului rusesc şi occidental, au inaugurat direcţii noi, precum Constantin Stere prin romanul fluviu (paradigmă a romanului basarabean) sau Leon Donici prin antiutopiile sale.

Orientarea sămănătoristă şi dimensiunea religioasă a noului tradiţionalism, gândirismul ca atare, cu izvoare în operele lui Nicolae Iorga, Nichifor Crainic, Constantin Rădulescu-Motru, au condus spre exaltarea regionalistă a etnicului, la forme eclectice de reformare a aspiraţiilor regionale, mergând până la izolarea în autohtonism. Sentimentul religiozităţii şi cel naţional, sensibilitatea pentru istorie, ca trăsături fundamentale ale liricii bucovinene şi basarabene sunt absente în puţinele scrieri româneşti interbelice din Banatul iugoslav. Toate aceste regiuni literare au în comun, însă, latura tradiţionalismului ca exploatare a „timpului şi spaţiului originar, a fondului străvechi dacic şi a folclorului"[122]. Teme fundamentale, ca cea a rădăcinilor, a dezrădăcinării şi a satului, motive centrale, ca izvorul, casa, drumul, baştina sunt comune celor patru zone literare. Orientarea spre tradiţionalism, încurajată de unele reviste literare, determinată de trezirea conştiinţei şi a demnităţii naţionale multă vreme refulate, a avut o conotaţie specială mai ales pentru spaţiul bucovinean şi basarabean. Ca formă de manifestare salvatoare, „securizantă" şi „asiguratoare"[123], în perioadele de ocupaţie străină, tradiţionalismul din aceste arealuri literare, integrat organic în fenomenul scriitoricesc românesc general, a parcurs mai multe etape până la asigurarea unui fond de modernitate. Încercarea de resurecţie a tradiţionalismului s-a produs prin „ortodoxia populară"[124], concept lansat de Nichifor Crainic, primit cu rezerve de Eugen Lovinescu, Mihail Ralea, Şerban Cioculescu ş.a. Orientarea reformatoare a anilor '20–'30, opusă „convenţiei clasicizante"[125], tradiţionaliste, a constituit un factor puternic de sincronizare a fenomenului literar general românesc. Ceea ce semnala „Viaţa Basarabiei", în articolul-program – „procesul de adaptare la noile stări de lucruri pe care îl trăieşte Basarabia după Unire, nu s-a terminat încă"[126] – rămăsese valabil şi pentru ultimul deceniu al perioadei interbelice, atât pentru Basarabia cât şi pentru Bucovina, aflate sub povara sentimentului naţional.

Reprezentată de tinerii furioşi (elevi de liceu, în general), propulsaţi de revistele „Gândirea" sau „Cuvântul" şi de mentori ca Nichifor Crainic şi Nae Ionescu, mişcarea „generaţionistă"[127] a trecut dinspre Bucureşti, înspre Bucovina şi Basarabia, nu şi în Banatul iugoslav. Gruparea de tineri formată din Mircea Eliade, Petru Comarnescu, Constantin Noica, Mihail Polihroniade, Ionel Jianu, Mihail Sebastian, Mircea Vulcănescu ş.a. (cât şi semnatari ai manifestului *Crinul Alb*), autointitulată „a noii spiritualităţi", pornită să producă ruptura irevocabilă de generaţia „Marii Uniri", a constituit alte modele pentru tinerii scriitori bucovineni şi basarabeni. Adepţii noii spiritualităţi (Mircea Streinul, Vasile Luţcan, Sergiu Matei Nica, Vladimir Cavarnali, Bogdan Istru, Teodor Nencev ş.a.) au supus „generaţia Unirii" (Pan Halippa, Şt. Ciobanu, Ion Buzdugan, Gh. V. Madan, Ion Nistor ş.a.) unui dur rechizitoriu[128]. Ieşiţi de sub tutela lui Nichifor Crainic[129], influenţaţi de gândirism sau trăirism, tinerii din jurul revistei „Criterion", supranumiţi „generaţia «Criterionului»", au provocat schimbări importante de mentalitate şi discurs poetic în spaţiile literare româneşti din jurul graniţelor ţării. Disputa dintre reprezentanţii celor două direcţii literare interbelice – tradiţionalişti şi modernişti – a avut, în cele două provincii româneşti, un rol catalizator în direcţia modernizării tradiţiei literare. Ceea ce afirma Nicolai Costenco despre

scriitorii români din Basarabia – „să scrie dintr-o dată, şi pentru clasici, şi pentru romantici, sămănătorişti, poporanişti, moderniști şi pentru cei cu tendinţe sociale"[130] – surprinde de fapt acea simbioză de tendinţe eterogene, general valabilă pentru spaţiile în discuţie. Eclectismul a fost caracteristica celor mai numeroase dintre creaţiile literare ale scriitorilor din cele două provincii româneşti. Mitul christic basarabean (Alexe Mateevici), cultul eticului şi al sacrului (Mircea Streinul şi *Iconar*, Vladimir Cavarnali ş.a.), exaltarea idealurilor naţionale, tipul de „*poeta vates*", natura bucolică a poeziei sau bildungsromanul, tipul de prozator-povestitor, romanul-fluviu basarabean (Constantin Stere: „*În preajma revoluţiei* – considerat contribuţia cea mai însemnată a Basarabiei în literatura naţională"[131]), abordarea unor noi universuri (marele infern al Siberiei, lumea penitenciarelor, satul bănăţean) sunt câteva dintre particularităţile literaturii din provinciile istorice româneşti.

Aceste tangenţe, afinităţi, preluări de direcţii şi modele, repetări, paralelisme, din creaţiile literare interbelice ale scriitorilor bucovineni şi basarabeni, în special, au contribuit la integrarea şi reintegrarea, la sincronizarea şi postsincronizarea cu literatura românească în general şi au favorizat deschiderea către operele de valoare ale culturii şi literaturii universale, cât şi depăşirea regionalismului. Uimitor este faptul că scriitorii români din spaţiile interculturale invocate nu au păstrat decât foarte puţin din literatura rusă, sârbă sau maghiară. Modele ca Alexei Sergheevici Puşkin, Serghei Esenin sau Lev N. Tolstoi, Dostoievski ş.a. au influenţat, totuşi, poezia şi proza basarabeană şi bucovineană, chiar dacă îndemnul tradiţionaliştilor era inacceptarea modelelor străine. George Călinescu, însuşi, îl include pe Vladimir Cavarnali în *Istoria* sa, la capitolul *Eseniniştii*. Replica dată de Sergiu Matei Nica unei aprecieri făcute de Laurenţiu Fulga este relevantă pentru chestiunea în discuţie: „D-l Laurenţiu Fulga comite o mare impietate atunci când afirmă că A. S. Puşkin, C. Balmont, Al. Block, în ultimul timp Esenin, au oprit pe loc orice posibilitate de împrospătare în Basarabia". Sloganul lansat de Nicolai Costenco era: „Feriţi-vă de Esenin!" Tipul romanului tolstoian este modelul urmat de Constantin Stere în opera *În preajma revoluţiei*, după aprecierea lui George Călinescu („Biografic, este un roman tolstoian"[132]). Familiarizaţi cu marea literatură rusă sau germană, scriitorii români din spaţiile revenite la patria istorică au asimilat destul de puţin din modelele acestor literaturi. Unii dintre scriitorii români din zonele în discuţie au scris în alte limbi – Lotis Dolënga, în franceză. Perioada de până la 1945 rămâne, însă, pentru românii din Banatul sârbesc (provincia Voivodina) sau din Ungaria una de regăsiri, de adaptare la statutul de minoritar, de supravieţuire prin limbă, cultură, tradiţie şi nesemnificative încercări literare.

NOTE

1 Dumitru Micu, *Scurtă istorie a literaturii române*, vol.2, *Perioada interbelică. Perioada contemporană*, Bucureşti, Iriana, 1995.

2 Adrian Dinu Rachieru, *Poeţi din Bucovina*, selecţie, studiu introductiv şi profiluri critice, Timişoara, Editura Helicon, 1996.

3 Ion Rotaru, *O istorie a literaturii române*, vol. 5, *Poezia românească de la al doilea război mondial până în anul 2000*, Bucureşti, Editura Niculescu, 2001.
4 Ion Pachia Tatomirescu, *Generaţia resurecţiei poetice (1965–1970)*, Timişoara, Editura Augusta, 2005.
5 Cornel Munteanu, *Literatura românilor din Ungaria. Privire de actualitate*, în „Annales", 2000, Gyula, p. 249–286).
6 Mihai Cimpoi, *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia*, Chişinău, Editura Arc, 1996.
7 Grigore Bostan, Lora Bostan, *Pagini de literatură română. Bucovina, regiunea Cernăuţi. 1775–2000* (compendiu şi antologie), Cernăuţi, Editura Alexandru cel Bun, 2000.
8 Ştefan Hostiuc, *Scriitori români din nordul Bucovine*, Bucureşti, Institutul Cultural Român, 2005.
9 Radu Flora, *Literatura română din Voivodina. Panorama unui sfert de veac (1946–1970)*, Panciova, Editura Libertatea, 1971.
10 Costa Roşu, *Dicţionarul literaturii române din Iugoslavia*, Novi Sad, Editura Libertatea, 1989 şi *Dicţionarul presei româneşti din Iugoslavia*, Novi Sad, Editura Libertatea, 19.
11 Ştefan N. Popa, *O istorie a literaturii române din Voivodina*, Panciova, Editura Libertatea, 1997.
12 Sentimentul este augmentat din cauza neincluderii lor în manualele şcolare şi bibliografiile şcolare din România, şi a înserării accidentale doar a două-trei nume de scriitori din aceste spaţii în istorii literare sau dicţionare.
13 Nici în *Dicţionarul esenţial al scriitorilor români* (2000), nici în *Dicţionarul general al literaturii române* (2005), editat de Academia Română, nu figurează decât câteva nume de scriitori din zonele locuite de români din jurul graniţelor ţării.
14 René Wellek şi Austin Waren, *Teoria literaturii*, Bucureşti, 1967, p. 353.
15 *Ibidem*.
16 Constantin Schifirneţ, *Generaţie şi cultură*, Bucureşti, Editura Albatros, 1985, p. 228.
17 *Ibidem*, p. 229.
18 Ion Pachia Tatomirescu, *op. cit.*, p. 7.
19 Termenul este utilizat de Mihai Cimpoi, în *op. cit.*
20 Este vorba de colecţia revistelor „Literatura şi arta", „Basarabia" (Basarabia), „Glasul Bucovinei", „Arcaşul" (Bucovina, Cernăuţi), „Lumina", „Libertatea" (Banatul sârbesc), „Lumina", „Symposion", „Convieţuirea" (Ungaria), „Familia" (Oradea), „România km 0" (Baia Mare), „Bucovina literară" (Suceava), „Convorbiri literare", „Cronica", „Dacia literară" (Iaşi) ş.a.
21 Problema denumirii literaturii, scrisă în limba română în teritoriile din jurul graniţelor actuale ale României, în care populaţia română este băştinaşă sau venetică (chiar stabilită cu secole în urmă), rămâne încă controversată. Concepte ca „literatură a periferiilor" (Maria Todorova, *Balcanii şi balcanismul*, Bucureşti, Humanitas, 2000, p. 244), „a marginilor", „a zonelor de contact etnic", „regională", a „zonelor de frontieră", „literatură de centură" sunt, în general, respinse de scriitorii din aceste zone (vezi: Slavco Almăjan, *Metagalaxia minoritară*). Sintagma „spaţii marginale care trăiesc sub semnul contactului etnic" este folosită de Cornel Ungureanu *(Mitteleuropa periferiilor*, Iaşi, Editura Polirom, 2002) cu referiri la marginile fostului Imperiu Austro-Ungar reprezentate de Banat, Transilvania, Bucovina. S-a convenit (Dan Mănucă, *Dacoromânism, diaspora, exil*, în vol. *Limba şi literatura română în spaţiul etnocultural dacoromânesc şi în diaspora*, Iaşi, 2003) utilizarea termenului de diaspora pentru definirea scriitorilor aparţinând populaţiei vorbitoare nebăştinaşe. Din motive de orânduire a materialului, vom folosi, totuşi, în lucrare, ca instrumente de lucru, o parte din aceşti termeni.

22 George Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, Bucureşti, Editura Minerva, 1982.
După cum se ştie, se scrie în limba română nu numai în interiorul patriei istorice, ci şi în jurul graniţelor acesteia în teritorii româneşti înstrăinate sau pur şi simplu locuite de români, cât şi în diferite locuri ale lumii. Problemele care se ridică în aceste cazuri sunt numeroase şi ele vizează: subscrierea literaturii din aceste spaţii termenului general de literatură română sau literatură de expresie românească din anumite zone; influenţele venite dinspre mediul literar majoritar în cazul literaturii române scrise dincolo de graniţele actuale ale ţării; receptarea sau nu a scriitorilor din aceste spaţii; păstrarea identităţii culturale a capitalelor de provincii istorice şi afirmarea sincronică a unui regim de creaţie; regimul limbii în care se scrie – una literară şi alta în grai ş.a.

23 Pentru Mircea Eliade (*Aspecte ale mitului*, Bucureşti, 1978, p. 6–9), mitul este „un eveniment care a avut loc în timpul primordial, timpul fabulos al începuturilor". Blaga merge mai departe (*Geneza metaforei şi sensul culturii*, a treia secţiune din *Trilogia culturii*), considerându-l „metaforă revelatorie, involtă şi stilistic structurată". Miturile se nasc în toate epocile, nu sunt închise, se schimbă. Mitul jertfei zidirii (specific întreg sud-estului european), mitul mioritic (tipic românesc), mitul Zburătorului, mitul Dochiei, dar şi cele mai noi, ca mitul lui Ştefan cel Mare, mitul lui Eminescu ş.a. au avut ecouri deosebite în creaţia literară din ţară şi din spaţiile din jurul graniţelor locuite de români.

24 Gheorghe Crăciun, *Introducere în istoria literaturii*, Chişinău, 1997, p. 7.

25 *Ibidem*.

26 Slavco Almăjan, *Metagalaxia minoritară*, Novi Sad, Editura Libertatea, 1996. „Minoritarul român – afirmă Slavco Almăjan – este o realitate. El trăieşte cu adevărat între două noţiuni: una lingvistică, testamentară şi alta geografică, socio-culturală, ireductibilă".

27 Mihai Cimpoi, *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia*, Chişinău, Editura Arc, 1997, p. 9–18.

28 Vreme de un deceniu şi mai bine după Marea Unire, tendinţele de integrare în fenomenul literar general românesc s-au manifestat puternic. După 1930 (Dan Mănucă, *Regionalismul basarabean: concept literar sau geopolitic?*, în „Revista de lingvistică şi ştiinţă literară", nr. 4–6, 1999, nr. 1–6), fenomenul s-a produs în direcţia centrifugării, în sensul că, dezamăgite de lipsa de interes a Bucureştiului faţă de spaţiile marginale, acestea au început să-şi manifeste independenţa faţă de Centru.

29 Cornel Ungureanu, *Mitteleuropa periferiilor*, Iaşi, Editura Polirom, 2002, p. 19

30 În revista „Criterion", nr. 3–4, din 1934, Mircea Vulcănescu formula şapte dimensiuni ale conceptului de generaţie literară. Conform unor opinii, în România modernă (C. Bădiliţă, *Inflaţia de generaţii*", în „Luceafărul", nr. 18, 5 oct. 1994, p. 11) s-au succedat câteva generaţii: generaţia premergătorilor (delimitată de Revoluţia lui Tudor Vladimirescu), generaţia paşoptistă, generaţia junimistă (1880), generaţia socială (anul 1907 trăgând semnalul în acest sens), generaţia de foc, gândiristă, „generaţia *«Criterionului»*" (pe care Eliade o numeşte promoţie), generaţia lui Nichita Stănescu şi Nicolae Breban (estetizantă), generaţia '80 ş.a. Criticul Nicolae Manolescu („România literară", 5–11 mai 1999) distinge câteva etape posibil „stilizate": neoclasicismul târziu (1800–1840), romantismul (1840–1883), junimismul sau victorianismul (1867–1900), parnasianismul şi simbolismul (1880–1918), modernismul (1912–1948), proletcultismul (1948–1966), neoclasicismul (1966–1980), postmodernismul (1980 până astăzi).

31 În general o perioadă/epocă literară – concepte care lipsesc din dicţionarele de termeni literari – cuprinde un segment mare de timp (patru, cinci decenii şi chiar mai mult), delimitată de mari seisme sociale (războaie, revoluţii ş.a.) şi de anumite curente culturale, literare care-şi pun amprenta.

32 O radiografiere separată a părții Banatului care după 1918 va aparține Serbiei, fie și numai sub aspect cultural-literar, este o întreprindere restrictivă, dificilă. Delimitând astfel, se poate vorbi despre fapte și momente culturale de până la 1918 legate de românii care trăiesc în această parte a Banatului sârbesc care au lăsat urme adânci în diferite sfere ale creației, folclorice, muzicale, artistice, literare, editoriale. Până în 1918, viața culturală și religioasă din această zonă a fost susținută, în general, de centrele românești din Transilvania și Banat. Astfel, pătrundeau până aici publicații precum „Gazeta de Transilvania", „Ateneul Român", „Foaia diecenzană", „Banatul", cărți în limba română, almanahuri și calendare trimise de Mitropolia Sibiului sau de către diverși enoriași. Aflați vreme îndelungată sub jurisdicția Mitropoliei din Karlovaci, românii din Banatul iugoslav au obținut dreptul oficierii slujbelor în biserici românești ortodoxe odată cu înființarea Mitropoliei independente a Ardealului, în anul 1864, prin Decretul Împăratului Franz Iosef. S-a reușit astfel despărțirea de ierarhia bisericească sârbă.

33 „Convorbiri pedagogice", revistă lunară de specialitate, care publica și creații poetice, în general de factură populară, a apărut la Satu Nou, sub redacția cărturarului ardelean Ion Pop Reteganul (1853–1930), repartizat în această localitate ca învățător. Ea a fost tipărită la Panciova, ulterior la Brașov.

34 „Educatorul" a apărut la Coștei, sub redacția profesorului și a publicistului Petru Bizeria (1881–1953), care, după terminarea Școlii Superioare de Pedagogie din Budapesta și Eisebach (Germania), a funcționat ca învățător în această localitate (1908–1918), desfășurând o intensă activitate culturală. Ulterior, revista a avut secții la Lugoj și Reșița (1913–1914). Organ al Reuniunii învățătorilor, aceasta cuprindea, pe lângă studiile cu profil pedagogic, profiluri literare ale unor scriitori bănățeni, ale unor istorici (Nicolae Iorga), fragmente din operele unor scriitori, ca Andrei Mureșan, George Coșbuc, Dimitrie Bolintineanu, Vasile Alecsandri.

35 „Familia", revistă lunară de literatură, a apărut la Petrovasâla (azi Vladimirovăț), sub redacția lui Ion Țintariu. Editarea revistei a fost reluată după 1990, sub redacția lui Traian Trifu-Câta. Sub conducerea lui Nicolae Țintariu a apărut la Panciova, între anii 1901–1902, „Steaua", în care s-au publicat versuri de Vasile Alecsandri ș.a.

36 Acestea sunt datorate cărturarului Ion Pop Reteganul.

37 Viața literară a fost slab reprezentată în secolul al XIX-lea. Ea s-a rezumat la încercări fără prea mare valoare artistică. Costa Țarină (1873–1910) din Satu Nou, Lazăr Crișan (1885–1918) din Begheiți, Romulus Roman (1875–1952) din Doloave sunt câțiva scriitori, minori, care își au locul lor în perioada de pionierat a acestei literaturi. Volumul de poezii scrise în limba maghiară de Costa Țarină, *Foszlanyok* (*Firimituri*, 1898), având ca temă frumusețea peisajului și viața grea a țăranului bănățean, se caracterizează printr-un vers facil.

38 Jurnalul de front, în două părți, al lui Lazăr Crișan, *Evenimentele tragice ale războiului european* și *Viața de prizonier în Turchestan, Asia și Rusia,* scris în versuri, de factură populară, are mai mult o valoare documentară decât literară.

39 Încercările dramaturgice ale lui Romulus Roman – *Din pățaniile războiului* (1922) și *Icoane din trecut* (1923) – au valoare submediocră, dar ele sunt totuși primele piese de teatru din acest spațiu. O plachetă de versuri, de elegii și idile, editată la Panciova și volumul de monologuri în proză și versuri *În seri de iarnă*, cu personaje grotești, aparținând diferitelor etnii (țigani, unguri, sârbi) sunt alte câteva încercări literare ale aceluiași învățător și director de școală, autor și al unor calendare populare.

40 Cărturarul Paul Iorgovici (1766, Văradia – 1808, Vârșeț) este considerat unul dintre pionierii acestei literaturi. Om de vastă cultură europeană, cu studii de filozofie și drept, efectuate la Poznań, Pesta, Viena și Roma, cunoscător al câtorva limbi (germana, latina, italiana, franceza, engleza, sârba, maghiara), el a umplut cu personalitatea lui

întreg secolul XVIII al literaturii române. După perioade petrecute în Franța, la curtea regală din Londra, sau la cea imperială din Viena, pe postul de cancelar imperial și de corector al cărților românești și sârbești tipărite, a revenit la Vârșeț, în orașul studiilor sale gimnaziale, mai întâi ca avocat consistorial (1796), apoi după o lungă perioadă de prigoană, ca avocat privat și profesor de latină (1806) la Gimnaziul de la Vârșeț. Împreună cu Ioan Piuariu-Molnar tipărise la Viena, în 1794, prima gazetă românească, al cărei nume nu s-a păstrat, interzisă de către autoritățile austriece încă de la primul număr datorită ideilor de libertate propagate. Aceasta a dus, de altfel, la alungarea lui din capitala imperială. Redactarea celei mai importante lucrări ale sale *Observații de limbă românească* (1799, Buda), scrisă pe linia „Școlii Ardelene" (carte care promova ideea originii latine a limbii române), „dezlănțuie asupra capului său o adevărată furtună". Este, în același timp, autorul primului dicționar poliglot, *Dicționar româno-germano-francezo-latin,* rămas netipărit, dar folosit în redactarea viitorului *Lexicon de la Buda* (1825) și, de asemenea, al unor scrieri istorice ale căror manuscrise s-au pierdut: *Scurtă istorie a românilor din Dachia* și *Descrierea celor mai frumoși împărați, filosofi și bărbați ai antichității,* precum și al unui prim *Calendar istorico-literar* (1794).

41 Ion Pop Reteganul (1853–1905), în *Dicționarul literaturii române de la origini până în anul 1900*, București, Editura Academiei R.S.R., 1970. A redactat, la Satu Nou în Iugoslavia, unde a fost repartizat ca învățător, revista „Convorbiri pedagogice".

42 Istoriograful, scriitorul Nicolae Tincu Velea (1816, Ticvariu Mare – 1867, Vârșeț) este un alt nume important din viața literară a acestui spațiu de românitate din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Absolvent al Teologiei de la Vârșeț, ulterior profesor, prim protopop român al Vârșețului; a fost ctitor al Mitropoliei românești autohtone, Nicolae Tincu Velea este autorul unei importante istorii a bisericii din Banat, *Istoria bisericească politico-națională a românilor de peste tot*, Sibiu, 1865, cât și al unor încercări literare, în majoritate poezii patriotice și cântece lăutărești, stângace, publicate în revistele ardelene, „Foaie pentru minte inimă și literatură" și „Gazeta de Transilvania" (Brașov), conduse de cărturarul George Barițiu. Tot în „Gazeta de Transilvania", cât și în „Telegraful Român" din Sibiu a publicat Mioara Magdu o culegere de folclor bănățean și o plachetă cu versuri, *Frunze, frunzulițe,* care au trecut fără a fi remarcate.

43 Petru Stoica (1859–1930) a redactat, la Satu Nou (Iugoslavia), unde a fost repartizat ca învățător contractual, împreună cu Ion Pop Reteganul, revista „Convorbiri pedagogice".

44 Petru Bizeria (1881–1953), după terminarea Școlii Superioare de Pedagogie din Budapesta și din Eisenach (Germania), a funcționat ca învățător la Coștei (Iugoslavia), unde a fondat revista „Educatorul".

45 În cele 38 de sate și câteva orașe (Biserica Albă, Vârșeț, Cuvin) cu populație majoritar românească sau mixtă, unele dintre ele atestate din cele mai vechi timpuri, existau, în anul 1922, 70 000 de locuitori de naționalitate română. În 1971 erau menționați, conform unui nou recensământ, 57 259 de români, iar în 1981 doar 47 289, descreștere care continuă datorită mai multor cauze, între care: natalitate scăzută, căsătorii mixte, școli puține cu predare în limba română, emigrări ș.a. În 18 sate din Banatul iugoslav, românii constituie comunitatea etnică majoritară (Uzdin, Alibunar, Begheiți, Bariță, Coștei, Ecica, Rătișor, Straja), în alte 20 conviețuind alături de alte comunități etnice. Cel mai mare număr dintre românii care locuiesc la orașe se află în Vârșeț (circa 2 000), centru cultural al românilor, unde se găsesc cele mai multe dintre instituțiile românești, dar și la Biserica Albă și Cuvin și, în ultimul timp, la Novi Sad. În configurația de puzzle a acestei regiuni, românii trăiesc de veacuri alături de sârbi și de alte naționalități (maghiari, slovaci, ruteni, macedoneni, germani), împărtășind un destin istoric comun.

46 La intersecția dintre primele două perioade ale evoluției literaturii române din acest spațiu geocultural s-a aflat revista „Opinca", foaie populară, apărută la Vârșeț în timpul stării de provizorat (1918–1919), când se hotăra soarta Banatului, sub redacția lui Petru Bizeria și a lui Patrichie Râmnianțu, învățător și el în Coștei vreme de douăzeci de ani. Având ca motto: „*Sus opincă sus!*", aceasta s-a bucurat de o largă popularitate, datorită publicării unor articole, unor informații despre momentul Marii Uniri, a listelor cu delegații desemnați a lua parte la Marea Adunare de la Alba-Iulia, dar și a articolelor privitoare la misiunea învățătorilor și a preoților din satele românești. Confiscată de autorități în câteva rânduri, ea și-a încetat apariția odată cu deciderea sorții Banatului de vest și a plecării în România a fondatorilor ei.

47 David Voniga, absolvent al Studiilor liceale de la Gyula, Szarnaș, Beiuș și Budapesta și al Școlii teologice din Arad, își face apariția în viața culturală românească din Ungaria cam pe vremea proceselor memorandiștilor. Atacul susținut al oficialităților maghiare la adresa naționalității române a determinat găsirea de noi forme de apărare a limbii materne. Între acestea s-au numărat deschiderea de școli particulare românești, înființarea de societăți și cercuri de literatură, precum și de gazete românești. Astfel, revenit în orașul său natal, ziaristul David Voniga a editat, la 1 ianuarie 1895, prima revistă gyuliană „Lumina" cu apariție bilunară, al cărei prim colaborator a fost prof. dr. Eleftherescu din București. Tipărită în Tipografia lui Lapage din Bichișciaba, revista a publicat puțină literatură, poezii de slabă factură artistică, semnate de David Voniga sau de poetul arădean Ion Țioldan, în general, poezii religioase, ocazionale, articolul *Conceptul, folosul și importanța literaturii* de R. L. ș.a. Programul, stilul și conținutul revistei se asemănau cu cel al „Familiei" la care era abonat un mare număr de români din Gyula. După 12 numere de la apariția sa, revista își încetează activitatea din cauza dificultăților materiale, cât mai ales, a opresiunilor politice care s-au accentuat spre anii 1890, redactorilor revistei intentându-li-se de către autoritățile maghiare, numeroase procese de presă. David Voniga a fost nevoit să părăsească orașul natal și să emigreze la Timișoara unde a activat ca redactor la „Dreptatea" și „Foaia de duminică", alături de Valeriu Braniște ș.a., apoi a fost colaborator la „Tribuna Poporului" din Arad. Același ziar maghiar „Bekes", care anunțase scoaterea primei reviste românești din Gyula, înștiința, în numerele din septembrie 1899 și aprilie 1900, intrarea preotului David Voniga (1900) în serviciul bisericesc. Cea mai importantă publicație, editată din această postură nouă, a fost „Revista preoților" (1910–1918), apreciată elogias de episcopul Ioan I. Papp. Opera sa fundamentală ar fi trebuit să fie lucrarea enciclopedică *Lexiconul Biblic, Bisericesc și Teologic*, în 12 volume, cuprinzând peste 15–16 mii de articole. Rămasă în manuscris, aceasta, însă, s-a pierdut, informații despre existența ei parvenindu-ne dintr-o conferință preoțească din anul 1929 de la Arad, în cadrul căreia se cerea ajutor pentru tipărirea *Lexiconului* amintit. Părintele David Voniga a publicat, pe lângă cele 13 volume de studii religioase, pedagogice, etice, filosofice și un volum de poezii *Dor și jale* (1893), volum de debut, cu o prefață de Ioan Russu Șirianu. Deși cele 140–150 de poezii n-au reușit să depășească hotarele regionale ca valoare estetică, volumul, primul și ultimul scris, reprezintă un fragment, un pionierat în istoria literară a românilor din Ungaria. „O clipă... și-apoi vara din urmă se rostește: / Că anul de acum viața și-a curmat, / Spre vecinica uitare, în adâncul întunerec / În sânul ce închide prezentul, a intrat" *(Despărțire)*. David Voniga a fost și președinte (1895–1899) al „Asociației de lectură a românilor din Gyula", înființată în 1866. Preot, ziarist, scriitor bisericesc, mare animator cultural, David Voniga a încercat să aducă „lumină" în viața românilor din Gyula, din Banat și din Crișana.

48 Din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în cele mai importante centre din Transilvania și Ungaria iau ființă societăți literare, culturale, organizate de profesori, învățători, elevi. Funcționând mai întâi pe lângă gimnaziile pedagogice sau institutele

teologice şi catedrele de limba şi literatura română, ele au constituit, şi prin bibliotecile înfiinţate, un cadru instituţional adecvat de difuzare a valorilor culturii româneşti atât printre elevi, cât şi printre locuitorii localităţilor în care funcţionau. Astfel, s-a înfiinţat în 1866 *Societatea de lectură a junimei române studioase din Seghedin*, care avea ca scop principal „cultivarea limbii materne".

49 Iosif Ioan Ardelean, preot în Chitigaz, a desfăşurat o impresionantă activitate literară şi culturală. Cu studii efectuate la Arad, Szarvas, Oradea, hirotonisit preot (1874), el a scris, pe lângă opere religioase, lucrări sociale sau politice şi poezii, articole literare rămase în majoritate în manuscris. A înfiinţat, în anul 1891, *Societatea mixtă de lectură* din Chitigaz, care a desfăşurat o activitate pur literară. Tot el a hotărât „formarea pretutindeni prin comunele noastre rurale de biblioteci poporale sau săteşti". Datorită activităţii acestei Societăţi, sătenii au putut să aibă acces la reviste ca „Gazeta Transilvania", „Tribuna", „Familia" ş.a.

50 Emanoil Gojdu s-a născut la Oradea, în 22 februarie 1802 şi a trecut în nefiinţă la Pesta, în 3 februarie 1870. A studiat dreptul la Oradea şi Bratislava, devenind un reputat jurist şi politician. El a înlocuit limba latină cu cea maghiară în intentarea acţiunilor consiliilor judecătoreşti din Buda şi Pesta. La 21 mai 1848, el a prezidat adunarea românilor din Ungaria, care a votat guvernul Bathyány. Din 1866 este deputat în Parlamentul Ungar, iar în 1869 este numit judecător la Tribunalul Suprem. Ca om politic a susţinut colaborarea dintre ungurii şi românii din Ungaria. Deşi de naţionalitate română, el a fost un bun maghiar şi a scris ungureşte. A susţinut, însă, cultura şi literatura română, fiind recunoscut ca un mare filantrop. A susţinut editarea mai multor cărţi în limba română, a *Calendariului lui Neagoe*, a *Bisericii române* şi a *Vieţii lui*, a acordat burse anuale de 15 000 de forinţi pentru educaţia românilor din ţară. A decedat fără urmaşi. El a întemeiat cea mai mare fundaţie din Monarhia Austro-Ungară, Fundaţia „Gojdu" (1870–1952), căreia i-a lăsat prin testament (noiembrie 1869, Pesta) cea mai mare parte a fabuloasei sale averi pentru susţinerea Bisericii Ortodoxe Române din Ungaria şi Transilvania, a literaturii şi culturii româneşti din aceste spaţii, a tinerilor români talentaţi, lipsiţi de posibilităţi financiare (prin acordarea de burse anuale). Naţionalizată în 1952, o mică parte din averea Fundaţiei „Gojdu" (43 000 de forinţi) a fost recuperată în 1990 de către Vicariatul Bisericii Ortodoxe Române şi folosită în construirea noii clădiri a acestuia în Oraşul mare românesc din Giula. Emanoil Gojdu a fost înmormântat în cimitirul Kerepecsi din Budapesta, monumentul funerar impresionant, ridicat la cinci ani după dispariţia sa, aflându-se astăzi în ruine.

51 Moise Nicoară (1784, Gyula – 1861), străbun al mamei lui David Voniga, absolvent al Gimnaziului unguresc de la Szarvas (ca şi Ioan Popovici Desseanu din Bichiş, Iosif Ioan Ardelean din Chitigaz), al şcolilor din Oradea şi Arad (1801–1802), al Gimnaziului evanghelic din Bratislava şi al Academiei de Drept din Bratislava (1806) – primul ortodox din Monarhie care a terminat studii academice – a devenit în timp simbolul luptei românilor din Ungaria pentru egalitate în drepturi cu celelalte naţionalităţi din Imperiul Habsburgic şi al separării bisericii ortodoxe bănăţene de biserica sârbă. Recunoscut pentru erudiţia sa, este invitat de Francisc I, împăratul Austriei, să fie instructor de limba română pentru fiul său, arhiducele Ferdinand, viitorul împărat Ferdinand al V-lea. Aceste contacte cu strălucita casă regală i-au fost de ajutor în opera de emancipare naţională şi religioasă a românilor din Banat şi Ungaria, întreprinsă de el. În 1812 a înfiinţat Preparandia din Arad – „Schoala preparandă sau pedagoghicească a naţiei române" – iar în 1822, tot la Arad, Institutul Teologic pentru preoţi români. Prigonit pentru activitatea sa românească, Moise Nicoară trece în 1825 în Ţara Românească, dar munca sa începe să rodească, întrucât în 1829 este instalat primul episcop român la Arad, iar în 1834 Aradul este declarat oraş liber

regesc. El trece în nefiinţă departe de locurile natale, pe care nu apucă să le mai vadă. Peste câţiva ani (în 1869), în locul vechii biserici româneşti din Arad, demolată, s-a construit Catedrala, în 1873, Gimnaziul superior regal.

52 În 1862 lua fiinţă Societatea „Petru Maior" a studenţilor români de la Universitatea din Budapesta, care a reprezentat, până în 1918, cel mai important focar de luptă pentru păstrarea conştiinţei naţionale a românilor din acest teritoriu, cu o importanţă panromânească, întrucât aici s-au format majoritatea fruntaşilor români ardeleni. „Scopul nostru să fie de a deveni prin cultura naţională români efectiv", afirma un membru al acesteia, George Gârda. Funcţionând fără statut până în 1873, în casele lui Iosif Vulcan sau ale familiei Mocioni, Societatea (care primeşte numele de „Petru Maior" în 1868) a avut ca primi-preşedinţi pe Partenie Cosma, Iosif Vulcan, Alexandru Roman – primul profesor de limba română al studenţilor budapestani – şi a jucat un rol însemnat în dinamizarea activităţii culturale. În cadrul ei a activat o Comisie literară unde se citeau creaţiile membrilor, iar după 1877 şi o Comisie cititoare care redacta referate pe marginea acestor lucrări. Din cadrul conducerii acestora au făcut parte, rând pe rând, Pavel Oprişan, Victor Onişor, Ilarie Chendi, Octavian Goga, Ioan Lapedat ş.a. În anii 1899–1900, Comisia a propus „predarea sistematică a unui curs de istoria limbii şi literaturii române", susţinut de membrii acesteia (Al. Bogdan, Aurel Navrea ş.a.). În 1877, Societatea redactează revista manuscrisă *Rosa cu ghimpi* (1877–1891, 1892), în care erau publicate texte literare. De o mare importanţă au fost balurile organizate de Societate, la unul dintre acestea participând marele pianist Franz Liszt.

53 Lui Aron Pumnul (1818–1866) – ilustrul profesor al lui Mihai Eminescu din perioada studiilor la Liceul german din Cernăuţi – i se datorează introducerea cursului de limba, literatura şi istoria românilor în capitala bucovineană. Prelegerile, manualele şi, mai ales, crestomaţia sa *Lepturariu românesc* (în 4 volume, 6 cărţi, Viena, 1862–1865) au constituit, pentru elevii gimnaziali de la Cernăuţi, cele mai importante surse de informare asupra trecutului istoric şi cultural al poporului român. Iniţiativa lui este continuată de fraţii Hurmuzachi, Gheorghe (1817–1882) şi Alecu (1823–1871), care au reuşit să deschidă, în cadrul Institutului de Studii Filosofice, instituţie românească de învăţământ superior ce a funcţionat până la inaugurarea Universităţii cernăuţene (1875), o catedră de limba şi literatura română, iar în cadrul Institutului de Teologie din Cernăuţi, să fie introduse ca obiect de studiu limba şi literatura română (1848).

54 Ilustrul cărturar Gheorghe Asachi, refugiat la Herţa în 1821, în locurile copilăriei sale şi apoi la Hotin, s-a preocupat de valorificarea creaţiei populare.

55 Porfiriu Dimitrovici (1801–1865), preot cernăuţean, a iniţiat, începând cu anul 1841, seria *Calendarelor* (întreruptă în 1820), care au început să cuprindă suplimente literare în care apăreau proze scurte, proverbe, zicători, stihuri moralizatoare semnate de preotul Silvestru Morariu-Andrievici (1818–1895), arhiepiscop (1880) şi mitropolit al Bucovinei (*Cucoşul curcănit*), de T. Vasilovici (*Limba noastră către noi*). Între calendarele apărute înainte de 1820 se află *Calendar de casă* (1811), alcătuit de dascălul Vasile Ţintilă (1782–1840), originar din Tereblecea.

56 Este editat în 1920 de Teodor Racoce (născut în 1770 în Carapciu şi mort în 1822 la Lemberg) cu remarca: „s-au tălmăcit de către Teodor Racoce, tălmaciu a gubernii din Galiţia, Cernăuţi". A fost cea mai importantă carte românească tipărită în Bucovina până la jumătatea secolului al XIX-lea.

57 Vasile Cantemir (1794–1835), din localitatea Roşca, a alcătuit, în 1827, un impresionant dicţionar trilingv (în 11 volume cu peste 4 000 de pagini) „germano-moldovenesc-francez", rămas în manuscris, păstrat până la 1944 în Biblioteca Facultăţii de Teologie a Universităţii din Cernăuţi.

58 Preotul Teoctist Blajevici (1807–1879) a publicat în *Calendar* poemul *Iordania* (1841, Cernăuți). El este și autorul unor fabule, dar meritul lui incontestabil este acela de a fi cultivat o limbă românească curată, ferită de influențe străine.

59 Ziarul „Bucovina. Gazetă românească pentru politică, religie și literatură" (în limbile română și germană) a apărut săptămânal între anii 1848 (4 oct.) și 1850 (2 oct.). În primul număr al acestuia, Gheorghe Hurmuzachi stipula: „deplina îndrituire a tuturor naționalităților, autonomie locală, întreg și nemărginit progres în toate ramurile activității omenești". La 3 dec. 1848, ziarul a publicat *Petiția Țării* (*Bucovinei*), în 12 puncte, adresată împăratului austriac. Continuând linia „Daciei literare", gazeta cernăuțeană a devenit o „oglindă a activității intelectuale a românilor" (nr. 1, p. 3), între colaboratorii ei aflându-se (în afară de Alecu și Gheorghe Hurmuzachi), Aron Pumnul, Iraclie Porumbescu, Mihail Kogălniceanu, Vasile Alecsandri, Costache Negri, Vasile Pogor, din Moldova; Ion Heliade Rădulescu, Grigore Alexandrescu din Țara Românească; Andrei Șaguna, George Barițiu, Andrei Mureșan din Transilvania. Aici au apărut studiul *Românii și poezia lor* (1849) de Vasile Alecsandri, balada *Miorița* ș.a.

60 „Foaia Societății pentru literatura și cultura română în Bucovina" (ianuarie 1865 – decembrie 1869), apărută la Cernăuți, reprezintă prima revistă bucovineană. În paginile ei au publicat scriitorii Vasile Bumbac, Dimitrie Petrino, Vasile Gherman Pop, frații Hurmuzachi, I. G. Sbiera ș.a., cât și Vasile Alecsandri, Al. Russo (studiul *Poezia poporală*) ș.a. Societatea pentru literatura și cultura română din Bucovina, fondată în 1862 prin concursul lui Gheorghe Sbiera, a grupat și călăuzit, vreme de peste 80 de ani, forțele intelectuale bucovinene.

61 „Aurora Română", organ beletristic-literar al Societății pentru literatura și cultura română în Bucovina, a apărut lunar, după suspendarea „Foii Societății pentru literatura și cultura română în Bucovina", în perioada 1881–1884. În paginile sale au fost publicate lucrări etnografice și folclorice semnate de Simion Florea Marian, Dimitrie Dan ș.a., versuri de Ion Bumbac (animatorul revistei), Vasile Bumbac, Constantin Morariu ș.a.

62 „Gazeta Bucovinei", apărută la Cernăuți (1891–1897; 1906), a găzduit în paginile sale scrieri semnate de Teodor V. Stefanelli, Constantin Morariu, Simion Florea Marian ș.a., cât și opere de Mihai Eminescu, George Coșbuc ș.a.

63 „Încercări literare" „n-a trezit ecou în literatura română – după cum afirmă Constantin Loghin în *Istoria literaturii române din Bucovina* (1926) – dar a dat zborul unor talente care aveau să se manifeste mai târziu".

64 Revista „Junimea literară" (1904–1939, cu o mare întrerupere în perioada primului război mondial), apărută sub redacția lui Ion Nistor, iar, mai târziu, a lui George Tofan, a fost apreciată de Nicolae Iorga ca „o publicație de importanță epocală în dezvoltarea spiritului românesc în Țara Fagilor". În paginile ei au publicat Teodor V. Stefanelli (*Amintiri despre Eminescu*), Nicolae Iorga, Mihail Sadoveanu, Alexandru D. Xenopol, Sextil Pușcariu ș.a. Ea are meritul de a fi grupat toate forțele literare bucovinene ale vremii – Gavril Rotică, Em. Grigorovitza, Simion Florea Marian, Elena Niculiță-Voronca ș.a. – iar, mai târziu (1925–1939, când reapare la Cernăuți): Traian Chelaru, George Voievidca, Iulian Vesper, Traian Cantemir, Leca Morariu, Vasile Gherasim ș.a.

65 Constantin Stamati-Ciurea, personalitate de tip enciclopedist, deși poliglot, cu studii parisiene, stabilit în Basarabia, n-a putut depăși limitele provinciei literare, scrierile sale inițiale fiind redactate în rusește, ulterior și în românește (*O vânătoare în Basarabia*, *Două primadone*, *Omul singuratic*).

66 Presa periodică și tiparul laic, fundamentale pentru promovarea culturii române, au întârziat foarte mult în Basarabia. La începutul anilor '30 ai secolului al XIX-lea,

tentativa de a edita un buletin în limbile română şi rusă a eşuat (E. Levit, *File vechi, necunoscute...*, Chişinău, 1891, p. 82–88), ca şi încercările de editare a ziarului „Românul", în 1846, sau ale revistei „Steluţa Prutului", în 1858. S-a reuşit totuşi editarea în limba rusă a unui buletin oficial care, începând cu anul 1854, a contribuit la popularizarea scriitorilor români şi a creaţiilor folclorice din Basarabia. Acestuia i se adaugă în 1867 „Revista eparhiei Chişinăului", care a publicat, în paralel, texte în limbile română şi rusă. Către sfârşitul secolului însă, toate publicaţiile erau numai în limba rusă.

67 Gavriil Bănulescu-Bodoni (1746, Bistriţa – 1821, Chişinău, mănăstirea Capriana), mitropolit al Basarabiei din 1812 până în 1821, este acela care a introdus limba română ca obiect de studiu. A înfiinţat, la Chişinău, o tipografie eparhială (1814), s-a îngrijit de tipărirea lucrărilor *Liturghierul* (1814), *Biblia* (1815), *Ceaslovul* (1817) ş.a. El „a pus bazele culturii române în Basarabia sub stăpânire străină" (Ştefan Ciobanu, *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă*, Chişinău, 1923, p. 37). El a înfiinţat instituţii de învăţământ de grade diferite, o şcoală duhovnicească şi un seminar teologic. Pentru zece ani (1818–1828) „limba moldovenească" a fost recunoscută „ca limbă oficială în toate instituţiile de stat din Basarabia, pe lângă cea rusă" (Ştefan Ciobanu, *op. cit.*, p. 18).

68 Volumaşele lui Ioan Sârbu – *Fabule* (1851), *Alcătuiri* (1852) – manualele ce cuprindeau şi câteva texte literare ale lui Ioan Doncev, o parte din scrierile (versuri, proză, opere dramatice) ale lui Constantin Stamati-Ciurea, sau ale lui Vasile Laşcov, Olga Naco, au fost redactate în limba rusă, reprezentând întreaga producţie literară editată în Basarabia acelor vremuri.

69 „Cărţile «mitteleuropene» ale scriitorilor români din Banat sau Bucovina – afirmă Cornel Ungureanu (*op. cit.*, p. 22) – nu sunt receptate cu entuziasm. Critica sancţionează titlul greoi, melodramatismul, conservatorismul de tip biedermeier al lui Virgil Birou, al lui Mircea Streinul sau Gheorghe Atanasiu [...] deşi la Cernăuţi [...] au loc mereu evenimente demne de luat în seamă".

70 Slavco Almăjan, *op. cit.*

71 „Graiul românesc" reprezintă prima publicaţie românească din Regatul sârbilor, croaţilor şi slovenilor. A fost editată la Panciova, avându-l ca proprietar pe Ioan Jianu (avocat din Alibunar, secretar al Partidului Român) şi ca redactor pe publicistul Ioan Erina. Cuprinzând 6 pagini şi fiind editat în 1000 de exemplare, acest organ al Partidului Român (1923) a urmărit câteva probleme majore: asigurarea legală a autonomiei locale, revizuirea reformei agrare, împroprietărirea ţăranilor, şcolarizarea în limba maternă, biserici care să oficieze slujba în limba română. În paginile sale s-au publicat articole despre activitatea societăţilor culturale, despre începuturile mişcărilor teatrale de amatori, precum şi versuri ale unor scriitori din România (George Coşbuc). El şi-a încetat apariţia prin plecarea fondatorilor lui în România, la nici doi ani de la înfiinţare.

72 Un moment important din viaţa culturală a românilor din Regatul sârb l-a constituit editarea ziarului informativ-politic şi cultural „Nădejdea", la 24 aprilie 1927, o tribună pentru apărarea „dragostei de neam, limbă şi credinţă". Avându-i ca prim-director pe Savu Butoarcă (1859–1930), doctor în filozofie, iar ca redactor responsabil pe Nicolae Roman, această publicaţie săptămânală, devenită organ al Partidului Român la scurt timp după apariţie, a început modest (4 pagini şi 2 000 de exemplare), pentru ca, la scurt timp, datorită popularităţii, să-şi dubleze tirajul. În paginile sale erau publicate: relatări despre importanţa unor evenimente politice, cu accent pe cele din România, informaţii despre macedoromâni, profiluri literare ale unor scriitori români, bogate materiale folclorice din satele bănăţene, selecţii din operele scriitorilor români, recenzii ale unor reviste literare din România, texte despre activitatea culturală a „Junimii

bănățene". Dar „Nădejdea" rămâne, în primul rând, ca publicație în care a avut loc debutul sau au publicat reprezentanții primei generații de scriitori ai literaturii de expresie românească din Banatul iugoslav (Ion Bălan, Radu Flora, Vasko Popa și Mihai Avramescu). După o perioadă în care în paginile ei s-au întâlnit polemici și răfuieli între intelectualii români aparținând diferitelor orientări politice, ea și-a încetat activitatea. La Editura și Tipografia „Nădejdea" s-a editat primul volum de versuri în limba română *Înfloriri sacre* de George Bulic (1924–1990). „Calendarul «Nădejdea»", publicație anuală apărută la Vârșeț în perioada 1930–1944, sub redacția lui Adam Bulic (1908–1986), cuprindea și pagini literare.

73 Teodor Șandru (1912, Seleuș, România – 1993, Vârșeț), stabilit ca învățător contractual la Seleuș, în Banatul iugoslav (1935–1944), apoi la Alibunar, Nicolinț, Rățișor, ca profesor de limba română la Coștei, director de școală la Mesici și Straja, a fost vreme de patru decenii „cu pana în mână" (Simion Drăguța). A debutat în timpul studiilor efectuate la Școala Normală din Arad la ziarul „Știrea", dar debutul său editorial s-a produs abia în anul 1953 la Editura *Frăție și unitate* din Vârșeț cu volumul *Poemele anului*, subintitulat *Pasteluri*.

74 Prozatorul și publicistul Aurel Trifu (1914, Alibunar – 1993, Vârșeț), după studii efectuate în România (Turnu-Severin, Târgu-Jiu, Timișoara), unde a obținut diploma de învățător (1937), a funcționat, o vreme, ca pedagog la Internatul Român din Vârșeț, ulterior ca învățător la aromânii din Brad, Macedonia. Între anii 1945–1947 a revenit ca învățător și director de școală la Alibunar și Nicolinț. A debutat cu poezii în hebdomadarul „Nădejdea", în anul 1934, dar debutul său editorial s-a petrecut abia în 1985, la Editura Libertatea, cu volumul de versuri *Confesiuni*, îngrijit și prefațat de Radu Flora.

75 Scriitorul și ziaristul Simion Drăguța (1920, Mesici – 1993, Vârșeț), autodidact, a debutat în hebdomadarul interbelic „Nădejdea", publicând aici și calendarele acestuia, numeroase culegeri de folclor literar, precum și reportaje privind viața sătenilor din zona de Codru a Banatului. Debutul său editorial s-a petrecut abia în 1953, la Editura Libertatea, cu volumul de reportaje din timpul războiului, *Ultimele luni de luptă*, care au o valoare documentară.

76 Aurel Păsulă (1921, Jaimu Mic), autodidact, a debutat, după ce s-a stabilit la Mesici, în săptămânalul interbelic „Nădejdea", în anul 1937, cu materiale folclorice culese și cu versuri proprii. Editorial, a debutat târziu, în 1976, la Editura Libertatea, într-un volum colectiv, *Versuri*, realizat în colaborare cu alți trei poeți, redactat și prefațat de Radu Flora.

77 Aniversarea a 10 ani de la apariția sa a fost primită cu entuziasm de intelectualii din România. „Credeți în dreptul vostru de a călca mai departe pe urmele strămoșilor", se adresa redacției revistei poetul ardelean Octavian Goga. Istoricul Nicolae Iorga trimitea, și el, cuvinte de încurajare: „Așa ne-au învățat strămoșii să fim trainici...". Marele înfăptuitor al Unirii, Alexandru Vaida-Voevod, trimitea salutul său subliniind importanța revistei „Nădejdea": „solidaritatea și spiritul de jertfă prin care înșiși frații noștri își vor putea susține cultura, datinile, cântecele și graiul".

78 Înființarea de societăți culturale, între care și *Asociația culturală a românilor din Regatul SCS* (1923), și a unor societăți de lectură sau a unor biblioteci (Ovce) – o bibliotecă parohială a îmbunătățit climatul cultural din această zonă.

79 Constituirea protopopiatelor, din Vârșeț, Satu Nou, Sărcia (care țineau de eparhia Caransebeșului și Aradului), a Vicariatului de la Vârșeț, a întreținut viața religioasă a naționalilor români. În 1931 a luat ființă, la Alibunar, Asociația preoților români ortodocși din Banatul iugoslav.

80 Societatea de lectură „Junimea bănățeană" a Internatului Român din Vârșeț, fondată la îndemnul directorului Internatului, Constantin Zamfirescu, avându-l ca prim-director

pe Aurel Trifu (1914–1993), a constituit un focar de răspândire a culturii române. În cadrul acesteia şi-a citit Vasko (Vasile) Popa (1922–1991) proza scurtă, singura scrisă în limba română, *Miros de pene arse*. Creaţiile membrilor ei erau mai întâi publicate în revista „Nădejdea", în foaia intitulată „Junimea bănăţeană".

81 Gheorghe Petruşanu.

82 Eugen Lovinescu, *Critice*, vol. 5, Bucureşti, 1921, p. 60.

83 George Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, Bucureşti, Editura Minerva, 1988, p. 965.

84 *Ibidem*, p. 968.

85 Renumitul filolog Sextil Puşcariu (1877–1948) a fost profesor la Universitatea din Cernăuţi (1906–1919) şi unul dintre înfăptuitorii României Mari. Numit de Nicolae Iorga „omul providenţial", încă din 1908, el ocupă, datorită implicării sale în opera de trezire a conştiinţei naţionale, „un loc privilegiat" (Vladimir Trebici, *Sextil Puşcariu în Bucovina*, în „Glasul Bucovinei", nr. 3, 1994, p. 29).

86 Matei Călinescu, *Modernism, modernitate, modernizare*, Cluj-Napoca, Dacia, 1995, p. 72–73.

87 Perioada interbelică a celor două provincii ale ţării istorice a fost interpretată de istoria literaturii române mai ales prin prisma celor petrecute în primul deceniu marcat de entuziasmul Unirii, în vreme ce literatura scrisă în deceniul al patrulea a rămas cunoscută aproximativ, din cauza ignorării „profilului individual pe care l-au avut cele două regiuni din nord-estul ţării, cu propria lor biografie interioară, cu propriile note distincte" (Mircea A. Diaconu, *Mişcarea Iconar*, Iaşi, Timpul, 1999, p. 11). Sentimentul desconsiderării sistematice a Bucovinei, sau al marginalizării (în „Glasul Bucovinei", 13 august 1932), al disperării faţă de cloaca morală în care se afla ţara („La noi în ţară putreziciunea e la culme", *Zilele şi umbra mea. Pagini de jurnal*, 1929–1936. *Jurnal de şantier Salva-Vişeu*, 1948, ediţie îngrijită de Corneliu Popescu, Iaşi, Editura Junimea, 1976, p. 211), a dat naştere la o atitudine necesară de deferenţă, de afirmare a identităţii proprii acestor regiuni (capitala începând a fi percepută ostil). Dorind a oferi un model pentru toată ţara, Traian Chelaru, Liviu Rusu ş.a. s-au întrecut să afirme superioritatea Bucovinei, pe linia superlativelor atribuite de Alecsandri („veselă grădină"), Eminescu („diamant din stema lui Ştefan"), Iorga („cunună a Moldovei") ş.a. Nu trebuie ignorat nici faptul că existau şi voci, răzleţe ce-i drept, care regretau vremurile culturii germane, în general oameni ai fostului Imperiu. „Luptele între generaţii", mişcările politice violente, teama nesincronizării cu realităţile din ţară şi spaima pierderii identităţii au format fundalul pe care a apărut mişcarea literară *Iconar* şi, ulterior, s-a produs ruptura.

88 Reînfiinţată în 1927 de Ion Nistor, rector al Universităţii cernăuţene, revista „Junimea literară" găzduia în paginile sale scrieri semnate de Traian Chelaru, Iulian Vesper, Neculai Roşca, Traian Cantemir ş.a., iar, din 1931, de Mircea Streinul, Ion Roşca, Neculai Pavel ş.a., înserate şi în paginile revistei „Glasul Bucovinei" sub genericul *Din cercul „Junimii literare"*. Aceşti tineri scriitori din jurul „Junimii literare" şi „Glasului Bucovinei" aveau să se constituie în mişcarea literară *Iconar*.

89 Ion Nistor, *Se întrevăd zorile*, în „Junimea literară", nr.1–2, 1933, p. 3–5.

90 *Ibidem*.

91 Ion Nistor, *Făt-Frumos*, în „Junimea literară", nr. 5–7, 1935, p. 216.

92 Perpessicius, *Poeţi tineri bucovineni*, în *Opere*, vol. 8: *Menţiuni critice*, Bucureşti, Editura Minerva, 1978, p. 71.

93 *Ibidem*.

94 Numit, cu rezerve, de George Călinescu (în a sa *Istorie a literaturii române de la origini până în prezent*) „sufletul poeziei tinere", Mircea Streinul a fost unul dintre cei mai importanţi scriitori ai Cernăuţiului interbelic.

95 Mircea A. Diaconu, *Poezia iconaristă. Câteva disocieri*, în vol. *Instantanee critice*, Iaşi, Editura Moldova, 1998, p. 122.

96 Publicarea acestei antologii, la Fundaţiile Regale, reprezintă momentul culminant al afirmării tinerei generaţii, urmat, la scurt timp, de declin. El a stârnit reacţii puternice. Disidenţa reprezentată de simpatizanţii ideilor naţionaliste ale lui Traian Brăileanu, în fruntea căreia s-a aflat Mircea Streinul, a dus la destrămarea grupului.

97 Ceva mai îngăduitor faţă de marea mişcare literară în raport cu George Călinescu, P. P. Perpessicius aprecia, în 1936, afirmarea unei „generaţii spontane" în Bucovina (*op. cit.*, p. 73)

98 Eugen Lovinescu, însă, nu a acordat importanţă fenomenului, iar Nicolae Iorga, Dumitru Murăraşu vorbeau despre aceasta, didactic, cu mult înainte de definirea sa.

99 Pompiliu Constantinescu remarca, în 1837, „abundenţa poetică a domnului Mircea Streinul", „un formal modernism" al grupului de tineri „versificatori cernăuţeni" (Pompiliu Constantinescu, George Drumur, *Solstiţii*, în „Vremea", nr. 464, 22 nov. 1939; Mircea Streinul, *Divertisment. Zece cuvinte ale fericitului Francisc din Assisi*, în „Vremea", 7 febr. 1937).

100 Ovidiu Papadima scria la „Gândirea", cu rezerve, despre creaţiile literare ale iconarilor şi despre mişcarea literară iconaristă pe care o considera „atât de frumoasă în stângăcia întâilor ei mişcări în faţa lumii" (Ovidiu Papadima, *Mircea Streinul. Itinerar cu anexe în vis*, în „Gândirea", nr. 3, martie 1935.

101 Mihai Cimpoi, *op. cit.*

102 Despre revistele basarabene ale anilor '30 au scris: George Călinescu, *Revistele „noii generaţii"*, în *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, ed. a 2-a, Bucureşti, Editura Minerva, 1982, p. 968; Nicolae Iorga, *Istoria literaturii contemporane*, vol.2, Bucureşti, 1985, p. 280–281; Iordan Datcu, *Despre „Viaţa Basarabiei"*, în „Revista de lingvistică şi ştiinţă literară", 1994, nr. 6, p. 205–206; A. Burlacu (în revista *Viaţa Basarabiei*, în *Istoria literaturii moldoveneşti*, vol. 3, Chişinău, 1989, p. 166–173) ş.a.

103 Echipa redacţională a revistei era constituită din Pan Halippa, Nicolai Costenco, A. Terziman. Articolul-program al acesteia, semnat de Pan Halippa, trasa liniile directoare de promovare a regionalismului, între care: îndreptarea spre căile românismului şi ale statului naţional român, întărirea legăturilor de suflet dintre toţi românii din cadrul României Mari ş.a. Un articol semnat de Nicolai Costenco *(Necesitatea regionalismului cultural,* în „Viaţa Basarabiei", nr. 3–4, 1937, p. 113) susţine aplecarea spre filozofia poporului şi ignorarea curentelor moderniste, şi chiar a clasicismului şi romantismului. Influenţat de conceptele teoretice ale lui Nicolae Iorga, Garabet Ibrăileanu, Nechifor Crainic, Cezar Petrescu ş.a., de orientările literare similare din alte ţări (Bulgaria, Franţa), regionalismul de la „Viaţa Basarabiei" s-a afirmat ca o nouă teoretizare a specificului naţional şi în semn de frondă faţă de Centru care n-a permis provinciilor să se manifeste plenar. Absolutizarea acestei tendinţe şi preamărirea influenţei literaturii ruse (Nicolai Costenco, *Ce este regionalismul?*) au constituit două puncte centrale de care s-au folosit, după 1945, oficialităţile sovietice. Articolul-program al „Vieţii româneşti" se referă la procesul dificil al sincronizării: „Procesul de adaptare la noile stări de lucruri, pe care îl trăieşte Basarabia după Unirea cu Patria, nu s-a terminat încă". Antologia *Scriitori de la „Viaţa Basarabiei"* (Chişinău, Editura Hyperion, 1990) este întâmpinată cu mari rezerve de Z. Ornea ş.a.

104 George Călinescu, *op. cit.*, p. 968.

105 „Au apărut o mulţime de reviste juvenile pe tot cuprinsul ţării. Ele dovedesc interesul pentru literatură...", afirma George Călinescu, referindu-se la viaţa literară din acea vreme (*Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, ed. a 2-a, Bucureşti, Minerva, 1986, p. 967).

106 Zigu Ornea, *Proza interbelică basarabeană*", în „Basarabia", nr. 11–12, 1997, p. 117–120.

107 Ion Pop, *Avangarda în literatura română. Momente şi sinteze*, Bucureşti, 1990, p. 5.

108 Cel care a militat pentru dobândirea independenţei bisericii române a fost prelatul, omul politic şi cărturarul Andrei Şaguna (1809–1873, n. Misolc), ales prim-mitropolit al românilor ortodocşi din Transilvania şi Ungaria (1864), după ce fusese, o vreme, profesor la Teologia din Vârşeţ şi la cea din Sremski Karlovaci. Tot la iniţiativa sa a luat fiinţă, în anul 1861, ASTRA, care a jucat un rol important şi în viaţa culturală a românilor din Banatul iugoslav. Organul său oficial, revista „Gazeta de Transilvania", publicată timp de 43 de ani, ajungea, împreună cu *Calendarul ASTREI* şi în Banatul iugoslav, contribuind, alături de celelalte iniţiative culturale ale ASTREI (biblioteci, reuniuni culturale, cursuri de alfabetizare), la menţinerea conştiinţei identităţii naţionale.

109 Primele instituţii de învăţământ în limba română din Banatul iugoslav au fost Şcoala gramaticală de la Vârşeţ (1870–1918), Preparandia (Şcoala de învăţători) de la Biserica Albă, Teologia de la Vârşeţ (1822), cu cele două secţii în limba română şi în limba sârbă, mutată în 1865 la Caransebeş.

110 Samuel Micu Clain, Gheorghe Şincai şi Petru Maior au desfăşurat o rodnică activitate la Tipografie. Cartea Mariei Bereney, *Cultura românească la Budapesta în secolul al XIX-lea* (Gyula, 2000), aduce interesante contribuţii în acest sens.

111 Instituţiile româneşti care funcţionau în capitala Ungariei: „Societatea pentru fond de teatru român" (1870, din care făceau parte Victor Babeş, Ioan Hodoş, G. Mihaly, Alexandru Mocioni, Iosif Vulcan ş.a.); „Şcoala românească de la Pesta" (1809–1888, unde au fost învăţători Constantin Daicovici Loga, George Montan, Şt. Popovici Neagoe); „Catedra de limba română de la Universitatea din Pesta" (1863, unde au studiat Vasile Goldiş, Valeriu Branişte, Iosif Vulcan şi Ioan Slavici, Ilarie Chendi sau au predat Al. Roman, Ion Ciocan ş.a.); Societatea „Petru Maior" (1862, la care au activat Ion Sandu, Octavian Goga, George Murnu, Iosif Vulcan, Ion Agârbiceanu, Valeriu Branişte şi Andrei Şaguna, Moise Nicoară, Petru Moaler Câmpineanu din cadrul comunităţilor româneşti din Ungaria).

112 A redactat, în 1821, prima publicaţie românească „Biblioteca românească".

113 Mihai Cimpoi, *Lumi modelatoare: Lucian Blaga şi Basarabia*, în vol. *Literatura română postbelică. Integrări, valorificări, reconsiderări*, Chişinău, 1988, p. 169–178.

114 Ioana Petrescu, *Eminescu şi mutaţiile poeziei româneşti*, Cluj-Napoca, Dacia, 1989, p. 17.

115 Constantin Loghin, *Istoria literaturii române din Bucovina. 1775–1918 (în legătură cu evoluţia culturală şi politică)*, Cernăuţi, Editura Alexandru cel Bun, 1996.

116 Ioana Petrescu, *op. cit.*, p. 39.

117 Matei Călinescu, *Conceptul de poezie (De la romantism la avangardă)*, Bucureşti, 1972.

118 George Călinescu, *op. cit.*

119 „Nu era cu putinţă – afirma, în a sa *Istorie a literaturii române din Bucovina. 1775–1918 (în legătură cu evoluţia culturală şi politică)*, Constantin Loghin (insistând pe ideea comuniunii de aspiraţii naţionale dintre spaţiul ardelean şi cel bucovinean) – ca glasul profetic şi revoluţionar al lui Octavian Goga să nu răsune adânc şi-n sufletele intelectualilor români din Bucovina".

120 Constantin Loghin, *op. cit.*

121 Mihai Cimpoi, *op. cit.*, p. 100.

122 Alexandru Burlacu, *Literatura română din Basarabia. Anii '20–'30*, Chişinău, Editura Tehnica-Info, 2002, p. 216–217.

123 Mihai Cimpoi, *op. cit.*

124 Barbu Cioculescu, *Tradiționalismul interbelic și perspectivele sale ideologice*, în *Atitudini și polemici în presa literară interbelică*, București, 1984, p. 98.

125 Mircea Scarlat, *Istoria poeziei românești*, vol.2, București, 1984, p. 9–206.

126 Pan Halippa, „Viața Basarabiei", nr. 1, 1932.

127 Mișcarea „generaționistă" a luat amploare în deceniile trei și patru ale secolului trecut, atingând chiar forme violente și producând o veritabilă literatură a manifestelor. Se aflau astfel, în opoziție ireductibilă, tabăra „tinerilor", formați la „Gândirea" și la „Cuvântul" și cea a „bătrânilor", reprezentată de Șerban Cioculescu, George Călinescu („Viața literară"), Mihail Ralea („Viața Românească"), Eugen Lovinescu („Facla") ș.a.

128 Nicolai Costenco este cel care lansează programul-manifest al noii generații în *Lumea veche și lumea nouă* („Viața Basarabiei", nr. 7–8, 1934), poziție susținută rapid de Vl. Cavarnali.

129 Însuși Nichifor Crainic a fost nevoit să-și exprime dezaprobarea față de agresivitatea tinerilor crescuți cândva la școala sa sau a lui Nae Ionescu: „Nu există nici un începător de talent care să fi bătut la poarta «Gândirii» zadarnic [...]. Unde e prigoana?" (Nichifor Crainic, *Tineri și bătrâni*, în „Gândirea", nr. 4, 1932, p. 192).

130 Nicolai Costenco, *Lumea veche și lumea nouă*, în „Viața Basarabiei", nr. 7–8, 1934.

131 „Acest roman – mărturisește însuși autorul – nu este o autobiografie și nici măcar biografia unui alter ego, Vania Răutu nu sunt eu, iar viața lui intimă nu are nimic în comun cu a mea".

132 George Călinescu, în vol. Constantin Stere, *Victoria unui înfrânt*, ediție îngrijită și bibliografie de Maria Teodorovici, Chișinău, 1997, p. 225.
Ion Negoițescu și Mihai Cimpoi remarcă existența a „trei romancieri în romancierul Stere: unul al conduitei umane propriu-zise, cel de-al doilea al condiției subumane (al lumii penitenciarelor și satelor siberiene) și cel de-al treilea al condiției supraumane (al firilor morale superioare)" (Mihai Cimpoi, *op. cit.*, Chișinău, 1996, p. 101–102).

SUMMARY

An approach of the literary phenomenon in the Romanian historical provinces – Bessarabia and northern Bukovina – or in the Romanian-inhabitted territories around the borders – the Serbian Banat (Voivodina province) and Hungary – , even when it is an honest critical undertaking, is not free from risks and difficulties, for more than one reason. The survey focuses on the contemporary period, lacking thus the necessary objectivity. Our own critical opinions were formulated starting from the works of important authors from the spaces mentioned above, resorting to documented value judgements to support our argumentation.

The main observation is that the above-mentioned areas of ethnic contact, multicultural and multilingual areas, produce literature in Romanian of uncontested value, unfairly little known in Romania and insuficiently heeded by literary criticism in the country.

This literature in Romanian has developed, mainly, on its own within the framework of the "small country" – in the case of Bessarabia and northern Bukovina – or within the

Romanian communities in the Serbian Banat (Voivodina province) and in Hungary, as "regional" literature. However, there were at least two spectacular come backs towards the mainstream of the general Romanian literary phenomenon – the inter-war period (for Bessarabia and northern Bukovina) and the period between the 70s and the last decade of the 20th century.

The material is organized chronologically, by generations (an operationally necessary structuring), which express a certain literary mentality not only with respect to creation, but also to its dissemination and reception.

ARON PUMNUL – PROFESOR LA CERNĂUȚI

Gheorghe Moldoveanu

Suceava

„Ne-a venit când aveam mai mare lipsă de el."

(Alexandru Hurmuzachi)

Promisiunea pe care Austria a făcut-o, la 1775, că teritoriul rupt de Moldova şi pe care îl va numi Bucovina îşi va păstra autonomia în cadrul Imperiului a ţinut puţină vreme. La 1786 Bucovina a devenit un simplu cerc administrativ al Galiţiei. Măsurilor de atragere a boierimii locale şi de echivalare a rangurilor şi titlurilor boiereşti şi nobiliare, menite să mângâie orgoliul aristocraţiei locale, li s-au asociat altele, care vizau creşterea influenţei germane şi poloneze în zonă, iar în centru se afla şcoala, ca factor de formare a tineretului în spiritul ideilor cultivate de Curtea de la Viena.

Prin ordonanţa imperială din 1815, şcolile primare din Bucovina deveneau şcoli confesionale catolice şi treceau sub directa supraveghere a Consistoriului Romano-Catolic din Lemberg. Învăţătorii erau obligaţi să treacă la religia catolică sau să renunţe la catedră. Rezultatul a fost dezastruos: o bună parte dintre dascălii români au trecut în Moldova, iar locul acestora a fost luat de învăţători veniţi din Galiţia, „calificaţi pentru limba română [pe] care de fapt nu o ştiau"[1]. Beneficiar al unei astfel de şcoli, I. G. Sbiera va mărturisi mai târziu: „În clasa a patra primară am avut dintru început un *profesor de limba română carele nu ştia nici citi româneşte* (*s.n.*). În ora de învăţământ el citea cu copiii ruseşte, iar pe frate-meu şi pe mine ne făcea învăţători pentru şcolerii români"[2]. Până şi la Institutul Teologic, înfiinţat în 1824, care pregătea preoţi ortodocşi, limba română, „trecută de tot cu vederea"[3], era acceptată doar pentru orele de cântare pastorală şi de oficiere a slujbei religioase; limbile de predare erau germana, latina şi greaca.

Rezultatul politicii şcolare a administraţiei habsburgice a fost surprins foarte bine de G. Sion: „Educaţiunea publică prin şcoli reuşeşte a strivi elementul românesc. Numai poporul de jos, muncitorii de câmp, ţăranii şi-au păstrat intacte limba şi datinile străbune. Proprietarii, oamenii culţi, vechile familii moldoveneşti erau în genere deznaţionalizaţi, limba română bătrânii abia o mai vorbeau, iar tinerii nu ştiau decât nemţeşte, ruseşte, leşeşte [...]. Când îi întrebai de ce naţiune sunt, abia înţelegeau o asemenea vorbă şi în fine răspundeau că sunt bucovineni. Cea mai mică idee despre istoria, limba sau literatura română nu aveau. Spirite cu totul materializate, nu puteau concepe cea mai elementară idee de patriotism sau naţionalitate"[4]. În aceste condiţii, afirmaţia lui I. G. Sbiera că „era deci cel mai mare pericol ca amintirile româneşti să se stingă cu desăvârşire şi conştiinţa naţională să amorţească pe vecie"[5] nu mai poate mira.

Revoluția de la 1848 a însemnat un enorm pas în direcția dezvoltării spiritului național al românilor bucovineni, o adevărată regenerare în viața culturală. Una dintre doleanțele înscrise în toate listele de revendicări era crearea de școli naționale, condiție a conservării și dezvoltării națiunii române din Bucovina. Gazeta „Bucovina" afirma, în nr. 5 din 1848: „lumina poporului este cea dintâi și cea mai importantă datorie"; „precât vom găsi mai bine organizate instituțiile de învățământ pentru clasele de jos ale societății, cu atât vom vedea că poporul stă mai sus pe calea culturală și cu atât mai luminătoare și mai iubitoare de progres este".

În această atmosferă ajunge la Cernăuți Aron Pumnul, după ce fugise din Transilvania, unde, după înfrângerea revoluției române, fusese trecut pe lista persoanelor indezirabile. Aducea cu el atmosfera din Transilvania lui Gheorghe Șincai și Petru Maior, „acea mândrie românească, acel fanatism pentru limba noastră strămoșească și trecutul glorios al poporului nostru de viță romanică. A adus din Transilvania lui Iancu, Balint și Barițiu și a tovarășilor lor dorul nepotolit de a deștepta poporul la conștiința națională"[6].

Urmare a presiunilor revoluționarilor români din Bucovina a fost nu numai revigorarea învățământului primar în limba română, ci și hotărârea ca la Institutul Teologic din Cernăuți procesul de învățământ să se desfășoare în limba română și, poate cel mai important pas, crearea catedrei de limba și literatura română la gimnaziul din Cernăuți, cea mai înaltă instituție de învățământ laic din Bucovina, care din 1849 își va completa cursul cu toate clasele, devenind gimnaziu superior. Pentru ocuparea acestei catedre, s-au înscris la concurs personalități remarcabile ale vieții culturale din Bucovina, dar la concurs au participat doar Teoctist Blajevici și proaspătul sosit în Bucovina Aron Pumnul. Pe baza unei lucrări de o ținută științifică remarcabilă, Aron Pumnul a ocupat catedra pe care o va sluji până la sfârșitul vieții, chiar dacă în ultima parte va fi substituit de fostul său elev I. G. Sbiera, care se va strădui să-i continue opera.

Bun cunoscător al situației învățământului în limba română din Imperiul austriac, Aron Pumnul își va orienta activitatea în două direcții principale: munca directă la clasă, pentru atragerea elevilor în studierea și cultivarea limbii și literaturii române, ca parte integrantă și mijloc de formare și de vehiculare a culturii românești și asigurarea cărților necesare.

În scurt timp de la începerea activității sale didactice, între profesor și elevi s-a creat o foarte puternică legătură, care a antrenat și pe părinții elevilor, precum și intelectualitatea bucovineană. Când, în 1850, Aron Pumnul a fost numit profesor definitiv, la Cernăuți s-a organizat o mare festivitate în cinstea Profesorului. În cuvântul unuia dintre participanți, cuvânt publicat în revista „Bucovina", nr. 22 din 1850, se făcea aprecierea că tineretul român din Bucovina serbează „începutul unei îndoite primăveri, al primăverii anului și al primăverii noastre celei adevărat naționale".

Afecțiunea era reciprocă. Nou-înființata universitate ieșeană îi va adresa rugămintea de a ocupa o catedră aici, dar Aron Pumnul va refuza; explicația o aflăm dintr-o scrisoare către fiul său din Transilvania: „nu am primit, nici nu primesc, deși am leafă mică, fiindcă trebuința cere să rămân cu tinerimea bucovineană, s-o deștept din amorțeala și din letargia în cari se află cufundată".

Obligația didactică era de 5 ore pe săptămână, dar, cu de la sine putere, și-a extins activitatea la 16 ore, cuprinzând toate cele 8 clase ale liceului, fără plată suplimentară. Credința lui, pe care a slujit-o cu patimă, era că limba română, ca limbă oficială a țării, trebuia să fie cunoscută de toți absolvenții liceului: „școlerii tuturor opt claselor gimnaziale, români și străini, erau puși cu toții sub îngrijirea lui ca să-i facă cunoscuți cu graiul țării, cu graiul românesc, cu istoria și literatura lui; pre unii ca să-i facă să-l iubească și să-l prețuiască ca pe odorul cel mai scump din lume, ca pe sufletul său și al poporului din care fac parte, iar pe ceilalți ca să-i îndemne să-l respecteze și să țină seama de el"[7], aprecia urmașul său la catedra de limba și literatura română din Cernăuți, I. G. Sbiera, în discursul rostit la sfințirea monumentului fostului său dascăl.

Prin activitatea la catedră, Aron Pumnul răspundea crezului său fundamental, făcut public în revista „Bucovina": „Poporul este trupul națiunei, iar limba este sufletul ei. Pentru aceea, precum trupul fără suflet e mort, tot așa e moartă și națiunea fără limbă. *Naționalitatea e dumnezeiescul, eternul, înnăscutul și neînstrăinabilul drept de a-și întrebuința limba în toate trebuințele vieții* (*s.n.*): în casă, în biserică, în școală și administrațiune"[8].

Chiar abandonarea ortografiei etimologice, susținută de fostul său colaborator Timotei Cipariu, în favoarea ortografiei fonetice, se explică tot prin interesul pentru cultivarea limbii române la un tineret a cărui limbă de circulație era limba germană. „Pracsa scolastică i-a demonstrat până la evidență că cu un abeceu lipsicios ca cela latinesc, care nu înfățișează toate sonurile actuale ale graiului românesc și carele necesită pre învățăcei să citească pe gâcite și să scrie pe nimerite nu putea spori cu grăbire nici dobândi rezultate bune și durabile."[9] Așa a ajuns la definirea ortografiei ca „știința de a scrie fiecare cuvânt după firea limbei. [...] scrierea este icoana cuvintelor și ca să fie această icoană nimerită cu cuvintele [pe] care le înfățoșează se înțelege de la sine că fiecare cuvânt trebuie scris tocmai precum se rostește"[10].

Cea de a doua direcție s-a concretizat în realizarea de manuale și organizarea unei biblioteci școlare. Lucrarea care l-a făcut cunoscut în cea mai mare măsură a fost *Lepturariu românesc cules den scriptori români*, publicat în 4 volume (volumele II și IV având câte 2 părți), între 1862–1865 și care reprezintă una dintre primele încercări de istorie a literaturii române, dublată de antologie de texte populare sau culte apărute până la acea dată. În condițiile de informare ale timpului, lucrarea este cu totul remarcabilă. Alexandru Hurmuzachi o prezenta în „Foaia Societății pentru literatura și cultura română în Bucovina": „un op unic în felul său la români, care, chiar după judecata străinilor celor mai competenți, poate fi comparat cu lucrări de acest fel apărute în alte literaturi, mult mai dezvoltate". Criteriul principal de selectare a textelor era cel patriotic, fapt care a dus la interzicerea manualului în Ungaria, dar nu se neglija valoarea literară, manualul cuprinzând, pe lângă capodopere ale literaturii populare (*Miorița, Mănăstirea Argeșului*), pe toți scriitorii reprezentativi ai literaturii române, precum și scriitori mai mărunți, pentru unii dintre aceștia atrăgându-și critica unor contemporani.

A fost, cu siguranță, manualul de bază pentru elevii gimnaziului din Cernăuți, cea mai frumoasă apreciere aparținând unui fost elev: „citind cu pricepere și înțelegere opul acesta, școlerul din școala secundară se simțea la sine acasă, în

sânul familiei sale, hrănit cu scumpul şi dulcele lapte al românismului, hrană ce în zădar ar fi căutat-o prin toate opurile didactice câte i se puneau pe atuncia în mână"[11].

În Principatele Unite, *Lepturariul* a cunoscut o slabă răspândire; „migăloasa lucrare", explica Titu Maiorescu într-o scrisoare către Aron Pumnul, nu putea fi introdusă în programa gimnaziilor pentru că „la noi nu se învaţă româneşte în gimnaziu. Programul zice: limba latină în comparaţie cu cea română". În schimb, a fost mult criticată pentru ortografia pe care autorul a folosit-o.

Cel de al doilea manual este *Grammatik der rumänischen Sprache für Mittelschulen*, apărut la Viena în 1864. Deşi astăzi este mai puţin cunoscut, reuşita manualului este probată de faptul că, în 1882, Dimitrie Isopescu, pe atunci director al Institutului Pedagogic din Cernăuţi, îl va retipări.

Înfiinţarea unei biblioteci a gimnaziului condiţiona succesul în procesul de apropiere a elevilor de literatura română. I. G. Sbiera îşi aducea aminte mai târziu că „mulţi gimnaziaşti români cu plăcere ar fi citit una sau alta şi în româneşte; dar nu aveau la dispoziţie nici o carte românească în biblioteca gimnaziului, iar de la Biblioteca Ţării, înfiinţată în 1851, nu puteau împrumuta cărţi, fiindcă trebuiau să depună o cauţiune de 10 florini, pe care însă nu o aveau"[12]. Această bibliotecă avea să se deschidă în 1857, din iniţiativa lui Aron Pumnul, Al. Hurmuzachi şi I. G. Sbiera, cu un fond provenind din donaţii. Scopul era precizat într-o scrisoare a lui Aron Pumnul către Timotei Cipariu, căruia îi adresa şi rugămintea de a contribui la îmbogăţirea fondului: „Aici am înfiinţat o bibliotecă provinţială den dăruiri private, care are ca scop să adune toate cărţile literăturei rumâne, germâne, polone, rutene, frânceşti etc. Eu sunt convins că D-Voastră încă veţi dărui den opurile tipărite acolo câte un esemplariu; asemene fac toţi rumânii şi străinii carii ştiu de ea; ba încă domneşte un feliu de întrecere den partea năciunaletăţilor".

Găzduită, la început, în casa lui Aron Pumnul, ca proprietate privată, ca să nu poată fi confiscată de autorităţi, biblioteca se afla la dispoziţia elevilor fără un orar precis, aceştia şi participând activ la administrarea ei. Printre aceştia se afla şi Mihăil Eminoviciu, care în 1865–1866 înregistra cărţile în *Cunsemnăciunariu*. În 1861, biblioteca va fi donată liceului şi va fi mutată în clădirea acestuia, unde va funcţiona cu program de două zile pe săptămână.

Fondul bibliotecii s-a îmbogăţit mult prin donaţii, în primul rând din partea elevilor, dar şi din partea unor scriitori, teologi, funcţionari, proprietari, oameni politici etc. În *Cunsemnăciunariu* apar numele a 145 de donatori, printre care nume ilustre ca: V. Alecsandri, G. Asachi, C. Negruzzi, Al. Odobescu, D. Gusti, Andrei Şaguna etc., dar daniile cele mai consistente le-au făcut Aron Pumnul şi Al. Hurmuzachi. Important de constatat este că în rafturile bibliotecii se aflau scriitori din toate provinciile româneşti, susţinându-se şi astfel ideea unităţii naţionale a românilor, idee scumpă tuturor intelectualilor de frunte din Bucovina şi pusă în lumină de opera fundamentală a lui Aron Pumnul, *Lepturariu românesc*.

Din nefericire, viaţa nu i-a permis să ducă la capăt opera care putea fi mult mai amplă. La 24 ianuarie 1866, când abia împlinise 47 de ani, viaţa i s-a curmat şi odată cu acesta s-a încheiat o activitate care era mult mai plină de promisiuni. Bucovina l-a adoptat total şi l-a elogiat pentru meritele sale. În România a fost receptat mai ales cu ideile sale privitoare la ortografie, trecându-se cu vederea

peste merite, iar această atitudine avea să dăinuie multă, poate prea multă vreme. Rândurile de față sunt o încercare de a readuce în atenție o mare personalitate, cu toate contradicțiile ei, Aron Pumnul.

NOTE

1 Iorgu Toma, *Şcoala românească. Societate culturală în Suceava,* Suceava, 1908, p. 20.
2 Ioan G. Sbiera, *Familia Sbiera după tradițiune şi istorie şi amintiri din viața autorului*, Cernăuți, 1899, p. 96.
3 *Ibidem*, p. 149.
4 G. Sion, *Amintiri contemporane,* apud Ion Nistor, *Un capitol din viața culturală a românilor din Bucovina. 1774–1857*, Bucureşti, 1916, p. 44.
5 Ioan G. Sbiera, *op. cit.*, p. 150.
6 Sextil Puşcariu, în „Glasul Bucovinei", 1919, nr. 7.
7 Ioan G. Sbiera, *Aron Pumnul*, în „Aron Pumnul. Voci asupra vieții şi însemnătății lui, dimpreună cu documente relative la înființarea catedrei de limba şi literatura românească la gimnaziul superior din Cernăuți...", Cernăuți, p. 63.
8 Aron Pumnul, *Neatârnarea limbei române*, în „Aron Pumnul. Voci asupra vieții şi însemnătății lui...", p. 48.
9 Ioan G. Sbiera, *op. cit.*, p. 67.
10 Aron Pumnul, *Convorbire între un tată şi între fiiul lui asupra limbei şi literelor româneşti,* în „Aron Pumnul. Voci asupra vieții şi însemnătății lui...", p. 349.
11 Ioan G. Sbiera, *op. cit.,* p. 65.
12 *Ibidem*, p. 170–171.

SUMMARY

Aron Pumnul reaches Cernauti after fleeing Transylvania where, after the Romanian revolution was put down, he had been labelled undesirable. Under pressure from the Romanian revolutionaries in Bukovina, new life was breathed into elementary teaching in Romanian and the most important step was perhaps the creation of a Romanian language and literature chair at the Cernauti secondary school, the highest secular school in Bukovina (which would complete its curriculum in 1849 with all grades, becoming a superior secondary school). Several remarkable cultural personalities applied for the position of chair head, but only Teoctist Blajevici and Aron Pumnul, the latter newly arrived in Bukovina, entered the contest. After presenting a paper of outstanding scientific value, Aron Pumnul became head of the chair, a position he would hold until the end of his life, although for the last part his former pupil I.G. Sbiera would be his substitute, endeavouring to continue his life's work.

With a good knowledge of the plight of Romanian teaching in the Austro-Hungarian Empire, Aron Pumnul will channel his activity in two main directions: on the one hand his actual activity in class, trying to allure pupils towards the study of Romanian language

and literature, as a means of disseminating Romanian culture and on the other hand the acquisition of the necessary books.

As part of his activity, he also wrote several text books and organized a school library. The work he is best known for is *Lepturariu românesc cules din scriptori români*, the first history of Romanian literature with texts, published in 4 volumes. The second textbook is *Grammatik der rumänischen Sprache für Mittelschulen* that came aut in Vienna in 1864.

Unfortunately, life did not allow him to end his work, which could have been much ampler. On 24 January 1866, at the age of only 47, his life ended and with it a promising activity. Bukovina adopted his full-heartedly and praised his accomplishments.

DOI POEȚI BUCOVINENI: TEOFIL LIANU ȘI ALFRED SPERBER

Ion Filipciuc

Câmpulung Moldovenesc

Teofil Lianu, cu numele de familie Coștiug, s-a născut la 12 decembrie 1908, fecior de țărani români, în satul Capu Câmpului, de lângă Gura Humorului, în fostul județ Câmpulung, Bucovina. Până la vârsta de 15 ani și-a ajutat părinții la treburile gospodăriei fără să mai meargă la școală sau să învețe a scrie și a citi. Un văr de-al său, elev la Școala Normală de Învățători din Vascăuți pe Ceremuș, îl învață într-o săptămână să scrie și să citească și în toamna următoare tânărul Teofil trece examenele de absolvire a celor patru clase primare și este admis în Școala Normală din Vascăuți, după absolvirea căreia va fi numit învățător în Plaiul Cosminului. Până în 1938, avea publicate următoarele volume de versuri: *Stampe în lumină*, Ed. Raboj, București, 1933; *Cer valah*, Cernăuți, 1934; *Curcubeu peste țară*, București, 1937 (Premiul Societății Scriitorilor Români, în 1937); înființase ori conducea diverse reviste, precum „Crai nou", „Flanc" și „Izvodiri"; apoi colaborase la „Argonaut", „Dorința", „Iconar", „Junimea Literară", „Glasul Bucovinei", „Revista Fundațiilor Regale" și la ziarul „Buna Vestire".

Despre originalitatea poeziei lui Teofil Lianu au scris la acea vreme Adrian Maniu (Unui tânar poet – despre *Curcubeu peste țară:* „un șirag de strofe scurte, asemeni chiuiturilor de horă și cimiliturilor, dar purtând în jocul inteligenței o fragedă înflorire țărănească", unde cititorul „va găsi un cuprins asemuitor cu prospețimea lanurilor, când pe fiecare spic și în toată frunza scânteiază câte un bob de diamant răsfrângând dimpreună arcul culorilor cerești", în ziarul „Universul", 1937) și Tudose Dracea (Teofil Lianu, – „în întreaga poezie a d-lui Teofil Lianu, cele mai limpezi izvoare ale sufletului național s-au înfrățit cu limpezimile celui mai înalt duh al naturii valahe. Din înțeleapta resemnare în fața destinului și a morții, din patosul unei iubiri cu pitoresc haiducesc și idilic, din senin de cer și mireasmă de stele, din roua inimii și din prospețimi de câmp, s-a plăsmuit acel *Curcubeu peste țară* despre care se poate spune că înfățișează una din cele mai frumoase epopei ale sensibilității autentice românești", în vol. *Lirism și cultură*, Editura Gazeta Bucovinenilor, București, 1938), ceea ce nu era puțin pentru un tânăr dintr-o provincie urgisită nu numai sub aspect istoric, politic și administrativ.

Alfred Sperber, născut la 23 septembrie 1898 într-o familie de evrei din Storojineț, Bucovina, are un traseu biografic suficient de neastâmpărat spre a ne aștepta la un palmares poetic deosebit, mai cu seamă că vorbea fluent limba germană, română și engleză. Liceul, pornit în Cernăuți, va fi absolvit la Viena,

unde, în vremea primului război mondial, familia i se retrage strategic din fața perspectivei revenirii Bucovinei la patria-mumă. Din funcția de custode la o bibliotecă muncitorească din Viena, tânărul Sperber trece cu arme și bagaje în tranșeele armatei austriece spre a combate (1917–1918) ca vajnic soldat pe frontul din Ucraina. Se înțelege că va sluji cu entuziasm revoluția bolșevică din octombrie 1917, totuși, după unirea românilor într-un singur stat, în 1919, Alfred Sperber se întoarce la baștină, se înscrie ca student la Universitatea din Cernăuți, de unde apoi pleacă la Paris (1920) și se oprește abia la New York (1921) la o „universitate serală". În acest mediu se orientează către partidul comunist american și este angajat ca redactor la ziarul german al partidului, „New Yorker Volkszeitung".

Dar după câțiva ani revine în România – probabil ca trimis special din partea internaționalei comuniste – întrucât va lucra la ziarele românești de stânga (1926–1932) și se va instala ca funcționar (1932–1940) la Uniunea Anglo-Română S.A.R., cu un sediu la Burdujeni, Bucovina, de unde poate colabora la diverse publicații din România și din Occident.

În acest răstimp avea tipărite cel puțin trei volume de versuri: *Uraganul* (New York, 1923), *Alegorii ale peisajului* (Cernăuți, 1935) și *Taină și renunțare* (Cernăuți, 1939) iar mai târziu se va strădui să traducă din limba română în germană texte folclorice precum *Miorița* (Das Lämmchen, în „Agora", București, 1947, p. 31–34) și poezie cultă.

Firește că Alfred Sperber se arată deosebit de interesat de literatura română din Bucovina și în special de poeții de la revista „Iconar" din Cernăuți, o bună sursă fiindu-i chiar antologia *Poeți tineri bucovineni*, întocmită de Mircea Streinul, cu 14 portrete în peniță de Rudolf Rybiczka, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II", București, 1938. Din paginile acestea, dar poate că și din „Iconar", Sperber îi va remarca pe Teofil Lianu și Aspazia Munte, din versurile cărora va traduce în limba germană.

În acest sens îi scrie lui Teofil Lianu, care a păstrat câteva scrisori – probă a unei prietenii literare între doi poeți bucovineni: unul de origine iudaică, de limbă germană și de orientare comunistă, iar celălalt, român descins dintr-un sat de lângă Gura Humorului, îmbrățișând ideologia legionară. Din câteva rânduri se va înțelege că fiecare dintre cei doi știu foarte bine ce „hram" politic poartă fiecare, dar antagonismul ideologic nu-i împiedică să-și slujească patria și poezia într-un chip deosebit de solidar și fast.

Scrisori

[Hârtie velină, format 29 × 21,5 cm, scrisul cu cerneală neagră, față și verso marcat prin //]
Alfred Sperber, pe adresa:
Uniunea Anglo-Română S. A. R. [antet imprimat]
Burdujeni-Gară, jud. Suceava
17 / V 1938

Mult stimate domnule Lianu,

Alăturat îmi permit a vă trimite o copie după traducerea mea în limba germană a minunatelor d-tale versuri despre a căror valoare, autenticitate și reușită artistică, ca poezie propriu-zis, precum și ca expresia adevărată a pământului bucovinean, e de prisos de a mai discuta. Am încercat în traducerea mea, pe cât mi-a fost cu putință de a reda fidel mirosul tare și caracteristic a[l] peisagiului poetic existent în poezia d-tale. Am fost împins spre această încercare de convingerea absolută că m-am întâlnit pentru prima dată în așa-zisa literatură bucovineană cu poezia cea adevărată și de duh adânc.

Nu trebuie să-ți spun d-tale, care ești creatorul acestor versuri, că ești poet, mare poet, fiindcă desigur o știi singur; dar ceea ce nu știi poate este că prin apariția singulară și unică între figurile literare din jurul d-tale și chiar din țară ești osândit pe viață să rămâi nerecunoscut în valoarea reală a d-tale.

Dacă există o vână continuă și incontestabilă // a geniului românesc, aceasta zace nu în literatura cărturărească, ci în literatura și cântecul poporului și aicea, călăuzit de un instinct sănătos, ai prins d-ta rădăcină.

Nici o capodoperă a literaturii românești n-a întrecut și nici măcar n-a atins culmea realizată în Miorița, Toma Alimoș, Rada sau Mănăstirea Argeșului, cu natura lor sălbatică și cu oamenii lor cu chip de uriași. Răsufletul acestor poezii l-ai inspirit și te-ai inspirat din el; cuvântul în fraza d-tale nu este mijloc de expresiune ci element; versurile înoată în melodie și muzicalitate, respirând adierile codrilor noștri, iar farmecul lor nu se destăinue la suprafață, ci numai aprofundându-le.

Vă rog să-mi permiteți de a publica traducerea mea într-o revistă germană din Apus sau din țară, cu un cuvânt introductiv potrivit. Cunoscând poezia d-tale numai din Antologia d-lui M. Străinul, vă rog să-mi trimiteți cartea Curcubeu peste țară, ce nu se găsește la librării, <u>contra ramburs</u>.

Vă salut în începutul unei cariere poetice mărețe. Al Dstre devotat,

Alfred Sperber

(text scris de altă mână decât a expeditorului)

* * *

[Hârtie velină, format 29 x 21,5 cm, scrisul cu cerneală neagră, față și verso marcat prin //]
Alfred Sperber, p. a.
Uniunea Anglo-Română S. A. R. [antet imprimat]
Burdujeni – Gară
22 / V 1938

Mult stimate domnule Lianu,

Vă mulțumesc din tot sufletul pentru darul poesiilor Domniei-voastre și pentru scrisoarea atât de amabilă.

Din cartea primită mai am tradus 4 buc[ăți], și am expediat astăzi manuscrisul traducerilor revistei germane „Des Innere Reich" din München, Bavaria.

O copie de pe traducerea adițională o anexez.

Ce înseamnă în poesia XX expresia: „Palmele cu leatu-n vin"? Și în nr. XXVIII, „clipot" (clipit?) Iar în nr. XVIII, cuvântul „despic" stă în loc de „despicat"?

Am în gând să traduc și restul poesiilor, precum și cimiliturile, care îmi par minunat reușite în orice privință poetică.

Vă rog să bine voiți a transmite D-nei Aspazia Munte complimentele mele și mulțumirile pentru părerea // D-nei atât de lingușitoare asupra calității traducerii mele. În antologia D-lui Streinul cele 3 poesii ale d-nei Munte, și mai cu seamă poemul „Izvor" mi-au plăcut mie foarte mult prin forma și expresia lor delicate și discrete și frăgezimea experienței sufletești realizate.

Prima scrisoare a mea o am dictat unui prieten român care a binevoit să se pună la dispoziția mea ca secretar și, bine înțeles, a „rotunjit" unde era nevoe, stilul meu cam bădăran; scrisoarea prezentă o scriu singur și vă rog, mult stimate Domnule Lianu, să-mi scuzați greșelile inevitabile de stil și de ortografie.

Sincer al vostru

Alfred Sperber

* * *

[Hârtie velină, format 33,5 × 20,2 cm, scrisul cu cerneală neagră, față și verso marcat prin //]

Traducere
Des Innere Reich — München, la 1 Junie 1938

Mult stimate Domn!

Primiți, vă rog, mulțumirile mele cele mai călduroase pentru scrisoarea Dv. din 22 Mai și pentru remiterea poesiilor lui Teofil Lianu. Aceste poesii au făcut asupra mea o impresie din cele mai extraordinare prin cutezanța lor de cântec popular și prin originalitatea lor și aș vrea să public o alegere într-un

număr potrivit al revistei noastre. Vă rog să-mi comunicați ceva mai amănunțit privitor la acest dascăl genial de la țară. A scris el singur aceste poesii în limba germană sau sunt numai traduceri textele pe care le-ați trimis? A publicat Lianu lucrări din pana sa în alte reviste germane sau românești? Scrie el și proză sau sunt aceste poesii singurii copii ai Musei lui? Dacă acceptați propunerea mea de publicare, vă rog să-mi // trimiteți o scurtă schiță biografică a acestui poet pentru notele revistei noastre.

Vă rog să-mi scrieți cât mai în curând și rămân cu mulțumirile cordiale și salutările cele mai cordiale,

Paul Alverdes

[Traducere din germană și scris de Alfred Sperber]

* * *

[Hârtie velină, format 33,5 × 20,2 cm, scrisul cu cerneală neagră, față și verso marcat prin //]

[După 1 Iunie 1938]

Dragă D-le Lianu,

Îți scriu în graba mare.

În acest moment am primit răspunsul de la Revista „Des Innere Reich", pe care ți-l trimit în original și cu traducere. Te rog ca să-mi trimiți originalul numaidecât înapoi, împreună cu indicațiile cerute de D-l Alverdes și anume: O scurtă și precisă schiță biografică a d-tale, lămuriri asupra publicațiunilor anterioare, dacă ai scris și proză și, în caz afirmativ, niște probe (eventual tăiate din reviste sau ziare în cari au apărut și alte amănunte corespunzătoare scopului).

Mai departe, te rog să ții în cea mai mare discreție față de oricine că eu sunt traducătorul d-tale și că mă servesc în activitatea mea literară din Apus de pseudonimul Christian Aabe, care fapt divulgat ar zădărnici întreaga mea stăruință.

E de ajuns să-ți spun că scriitorul Alfred Sperber, datorită originei sale de un neam afurisit, este azi în proscriere în întreaga Germania, pe când acel Christian Aabe se bucură de un renume considerabil, // de dată recentă, așa că știi ce ai de făcut sau mai bine zis de uitat.

Atât pentru azi. Ca secretar pentru aceasta ca și pentru prima scrisoare s-a pus la dispoziția mea în mod generos d-l Dr. Marcu din Capu Codrului, care îți trimite călduroase salutări, deși nu-l cunoaște prea bine pe poetul Teofil Lianu, vecinul Câmpan.

Cu drag a[l] d-tale

Alfred Sperber

Anexat: / Traducerea integrală / A I. părții volumului / D-tale.

* * *

[Hârtie velină, format 21 x 17 cm, scrisul cu cerneală neagră, față și verso marcat prin //]

Mult Stimate Domnule P[aul] A[lverdes],

Domnul C[hristian] A[abe] mi-a trimis traducerea scrisorii Domniei Voastre, prin care mă elogiați. Eu nu prea simt că mi se cuvin elogii prea mari, din moment ce n-am dat încă tiparului decât o foarte mică parte din ceea ce mă gândesc să dau. Și dacă pana mea, modestă ca și traiul meu, reușește să-mi aștearnă gândurile pe hârtie, lucrul acesta e pentru cei mai mici ca mine sau cel mult pentru cei ce-mi sunt egali, dar nicidecum pentru cei mai mari decât mine.

Vă mulțumesc din suflet pentru bunele cuvinte ce le-ați spus despre // mine.

Vă transmit mai departe dorința d-lui I. E. Torouțiu, membru al Academiei Române, prof. român de limba și literatura germană în București și directorul marei Edituri „Bucovina", care mi-a editat cartea ce v-o trimit.

Vă transmit, cum am spus, dorința d-sale de-a fi în legături de corespondență cu Domnia-Voastră despre multe chestiuni literare române, care v-ar interesa și despre scrisul meu.

D-sa este autor a[l] multor cărți și în special cărți de critică literară.

Cu cele mai sincere mulțumiri și cu deosebită considerație,

[ciornă scrisă de Teofil Lianu, pentru traducere în germană, rămasă nesemnată]

* * *

[Hârtie velină, format 29 x 21,5 cm, scrisul cu cerneală neagră, față și verso marcat prin //]
Alfred Sperber
Uniunea Anglo-Română S. A. R. [antet imprimat]
Burdujeni – Gară
La 15 iunie 1938

Mult stimate d-le Lianu,

Am primit astăzi scrisoarea Dv. cu data de 13 iunie, după ce am crezut deja că ați ajuns acolo unde zilele aceste multă lume ajunge, adică: într-un „domiciliu forțat". De ce nu mi-ați răspuns [la] telegrama mea (era cu răspuns plătit)? În fine: am primit scrisoarea și am înaintat numaidecât schița biografică a Dvstre d-lui Alverdes.

Se înțelege de la sine că orice venit provenind din publicarea operei D-vstre, integrale sau în parte, aparține exclusiv și în întregime D-vstre, ca autor. Eu sunt numai cărăușul încărcăturei poetice a D-vstre și nu pretind la nici o cărăușie. Am scris și în acest sens d-lui Alverdes, căruia am comunicat adresa Dvst., pentru corespondența directă, dacă o dorește eventual. //

Mai am scris D-lui Alverdes referitor la posibilitățile unei publicări integrale a volumului Dvst., a căruia manuscrisul complet dânsul posedă deja. D-l Alverdes,

fără îndoială are legături potrivite cu D-nii de la Casa de Editură Langen / Müller, unde apare revista sa (care, à propos, este astăzi cea mai mare şi răspândită în Germania). După ce primesc răspunsul îl voi cumunic[a] imediat.

Acuma tot este gata pentru publicarea anunţată de d-l Alverdes şi trebuie să aşteptăm. Dorinţa Dv. de a primi câteva exemplare a[le] revistei unde apar poesiile, tot am comunicat d-lui Alverdes.

Cu cele mai sincere şi cordiale salutări,

A[l] Dvst. Devotat

A. Sperber

Respectele mele pentru soţia Dvst.
şi pentru d-na Munteanu.
Plec mâine sau poimâine
în concediu. Dar scrisorile
Dvst. mă ajung, dacă sunt
adresate la adresa mea
din Burdujeni, ca de obiceiu.

Asemenea prietenie poetică bucovineană nu prea e cunoscută: Marian Popa în *Dicţionar de literatură română contemporană*, ediţia a doua, revăzută şi adăugită, Ed. Albatros, 1977, face o mare şi îndoită nedreptate că nu menţionează traducerile lui Alfred Margul Sperber şi din lirica bucovinenilor (p. 333), mai cu seamă că nu-l cuprinde în opul său nici pe Teofil Lianu. Ceva mai târziu, în *Dicţionarul literaturii române de azi pe mâine*, fisura informativă nu va fi astupată cu datele minime unui instrument de lucru necesar măcar cititorului de rând.

Or, Teofil Lianu n-a fost chiar un poet de rând, fie şi din simpla pricină că G. Călinescu îl reţine în *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, 1941, p. 822–823, care nu a găsit ceva de apreciat în poezia iconarilor din Bucovina, între care „Folklorismul lui Teofil Lianu (manifestare modernistă în fond) e plină de falsitate în acea căutare de vocabule dialectale disgraţioase: Cer albastru de oţel / S-a-ndoit pe umezi măguri / Prunii cresc lumina-n faguri, / Floare albă, burdujel. // Ciutură de soare, fir, / Pe ogor de malaişte. / Sună orele ca nişte / Bani de aur în chimir" sau: „Într-un fel de distihe, cu forma ghicitorilor, poetul încearcă sugestia haï-kaï-urilor japoneze, cu imagini promiţătoare, dar nu încă suficient de originale:

CERBUL	MOARTEA
Peste măguri neumblate,	Porumbiţa de zăpadă,
Duce-n veac singuratate.	Cântă-n poartă şi-n ogradă".

„Patriarhul – cum îl numea cu veneraţie Adrian Dinu Rachieru în antologia *Poeţi din Bucovina* (p. 166) – n-a avut o tinereţe suprarealistă, dar, într-un secol isteric, ne lasă să descoperim o operă aşezată, frisonată de «prezenţa vie a

folclorului» (cum scria George Drumur recenzând *Carte de cruciat,* ivită în colecția «Gruparea din Nord») și, îndeosebi, nimbul unei Românii eroice pe care întreaga generație o visa, cioranian, în delir. Așezând în pagină «versuri – ștersături» (pentru a-l cita), Teofil Lianu n-a dovedit doar sprinteneala poetică. Dar colbul nedreptei uitări s-a așezat peste volumele sale și poate posteritatea, mai rabdătoare și pricepută, va ști să le scoată la lumină".

Cu atât mai merituoasă ni se pare îndrăzneala poetică a lui Alfred Sperber, în anul de grație și perspective sumbre 1938, de a traduce versurile din *Curcubeu peste țară* în limba germană și de a le și publica într-o revistă din München.

Iar ca să ne dăm seama de isprava celor doi poeți bucovineni nu avem decât să prezentăm juxtapus cele două versiuni:

CURCUBEU PESTE ȚARĂ	REGENROGEN ÜBERM LAND
I	I
Cer albastru de oțel, Nalt cât țara peste măguri, Prunii cresc lumina-n faguri Floare albă, burdujel.	Himmel, blau wie Stahl und heiss Über feuchter Flur erhaben; Kirschbaum mehrt das Licht der Waben; Lammfellitzen, blütenweiss!
Ciutură de soare, fir, Pe ogor de malaişte. Sună boabele ca nişte Bani de aur în chimir.	Sonne trĭnkt den Halm im Feld, Wo man Welschkornstoppln reutet; Tönt der Stundenschlag, so lĭutet Dir im Leibgurt goldnes Geld.
Brazdă caldă de noroc Fier de plug a lins pe lanuri, Pâlcuri moi de iarbă, canuri, Cresc în ziuă de ghioc.	Warme Furchen Glückes bricht Sanft die Pflugschar in die Scholle; Büschelgras wie Hochelwolle Rauscht im kornblumblauen Licht.
Mâni crăpate dăruiesc	Schwielenhĭnde streuen reich
Lutului sămînță bună, Să răsară-n somn de lună Ca un dar împărătesc.	guten Samen in die Erde, dass im Schlaf des Monds er werde Eines Kaisers Gabe gleich.
II	II
Codru, verde lăicer, Cu luăte-n guşe, cuci, Frunză-n dungă și haiduci, Soare galben, semincer.	Wald: du Bauernteppich dicht! Kuckuck trägt im Halse Schellen; Laub am Rand und Raubgesellen; Gelbe Sonne: Saatmais licht.
Veveriță, gând strengar, Vultur, trăsnet pe Rarău, Ziua, clopot peste hău, Cer bucovinean, ștergar.	Eichhorn: ein Gedankenspiel; Geier: Blitz, den Schlünde riefen; Tag: du Glocke über Tiefen, Himmel: Tuch, das niederfiel.

III

Naltă trestie, aramă,
Şes voievodal, comoară
Şi florini svârliţi la vamă
Unor vameşi fără ţară.

Şi poieni cu iz de cimbru
Şi cărări ce urcă iureş
În legenda unui zimbru,
Prinţ frumos de Maramureş.

IV

Romaniţă, romaniţă,
Fagure-aromat de lună;
Pasăre cu pană brună,
Ochi înrouraţi, Domniţă.

Drum de somn, luceafăr-pară,
Pe un cer dungat cu aur.
Lună nouă, corn de taur,
Iarbă-n iesle de ogoară.

Tânăr paznic, scut de zele,
Ţară de hotar la lume,
Bucurie albei brume,
Ţară la hotar de stele.

V

Ce muiere, măi, şi luna.
La fereşti copaci de aur
Cresc subţiri. Pe cer de plaur,
Până-n şolduri mătrăguna.

Din departe, mai departe,
Vale de făclii. Sub pleoape
Cântecul nu mai încape,
Nici în gând şi nici în carte.

Lună grea. Pe fân în floare
Doarme trup de sânziene.
Şi pe frunte şi pe gene,
Trestie de somn, răzoare.

Teofil Lianu

III

Hohes Röhricht: Kupferbrand,
Fürstenschatz in Tempelhallen,
Goldnes Geld, als Zoll verfallen
Einem Zöllner ohne Land.

Wiese schwer von Minzenduft;
Pfade mit der stelen Wende
Zu des Urstiers Waldlegende:
Schöner Prinz au Sagenluft.

IV

Die Kamille, die Kamille!
Wabe, die den Mondduft träufelt,
Lerche, die ins Wiesenheu fällt,
Augen voller Tau und Stille.

Traumweg, Stern der Flammenspuren
Durch das Blau mit goldem Rande;
Neumond: Stierhorn überm Lande;
Gras im Krippenspiel der Fluren.

Junger Wächter mit dem Schilde:
Land am Ende aller Zeiten,
Weisser Reif der Festlichkeiten,
Land weit hinterm Sterngefilde.

V

Welch ein Weib! Das Mondlicht taut.
Vor dem Fenster Gold vom Bäumen
Hauchzart, und in Himmelsräumen
Wuchert mannshoch Zauberkraut.

Aus der Ferne, wie ein Traum
Lichterschein im Tal. Schon sanken
Lider, die Gesänge tranken:
Sinn und Buch fast sie nicht mehr.

Auf dem Pfühl aus Heu allein
Elfenleib im Mondscheinblauen,
Über Stirne ihr und Brauen
Wächst das Schilf des Schlafs, der Rain.

Alfred Sperber

CĂTRE COLABORATORI

Autorii sunt invitați să ne trimită studii originale de istorie, literatură şi istoria culturii, eseuri, opere literare, recenzii ale unor volume publicate sau ale unor reviste, cu precădere despre Bucovina sau aparținând unor autori bucovineni, prezentări de Conferințe ştiințifice sau alte manifestări culturale, precum şi materiale ce se încadrează în celelalte rubrici ale revistei noastre.

Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Studiile sau eseurile vor fi extinse până la maximum 25–30 de pagini şi un rezumat (1–2 pagini) în limba română sau engleză. Materialele se vor culege la calculator în Microsoft Word. Textele dactilografiate vor fi însoțite şi de o dischetă.

Textele sau rezumatele scrise de mână nu vor fi luate în discuție spre publicare.

Autorilor le revine în exclusivitate responsabilitatea pentru conținutul materialelor.

* * *

Titlul articolelor se va scrie cu litere mari şi va fi urmat de numele autorului şi oraşul de reşedință. Referințele bibliografice se vor face fie prin numere în text, notele necesare fiind aşezate la sfârşitul lucrării în ordinea în care se face trimiterea la ele, fie prin numere încadrate între paranteze rotunde, indicând ordinea în lista bibliografică şi, respectiv, pagina din care s-a extras citatul. Volumul va fi indicat cu cifre latine, în poziția a doua. Vor fi acceptate numai studiile sau articolele care nu au mai fost publicate.

Tehnoredactor: CORNEL CRISTESCU
Corector: CONSTANŢA FILIP

Bun de tipar: 2006
Apărut: 2006

Tipărit la UNIVERSUL S.A.

ISSN 1222-5606